De Vlamingen

Een volk in beweging, een natie in wording

Manu Ruys

bron
Manu Ruys, *De Vlamingen. Een volk in beweging, een natie in wording*. Lannoo, Tielt/Utrecht

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/ruys013vlam01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

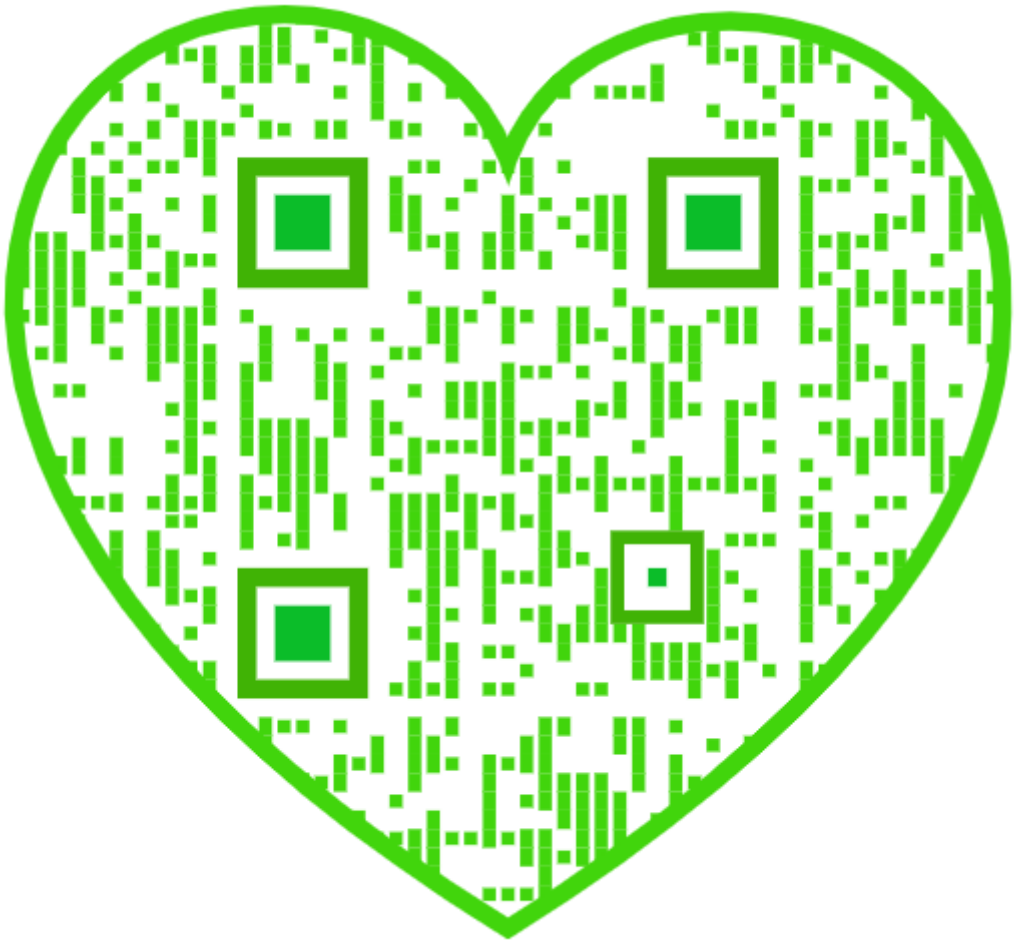

Voorwoord

De historische schets van Manu Ruys 'De Vlamingen - een volk in beweging - een natie in wording' is een uitermate interessant verhaal, omdat het opklimt naar een zeer ver verleden, waardoor de perenniteit van ons volksbestaan wordt bevestigd.

Vanzelfsprekend wordt na een eerste deel, dat een merkwaardige synthese mag worden genoemd, op uitgebreider wijze de geschiedenis van het Vlaamse volk en de Vlaamse beweging behandeld in de XIXe eeuw, met een steeds intensiever wordende en in meer bijzonderheden tredende beschrijving van de periode na de eerste wereldoorlog tot op heden.

Interessant is dit werk door het soms krachtig en aangrijpend ritme waarmede in ruime trekken de lotgevallen worden beschreven van het Vlaamse volk, gesitueerd op het kruispunt van machtige invloedssferen en culturen, dat zich glorierijk deed gelden in voorbije eeuwen in onvergankelijke werken van geest en kunstenaarschap, maar dat nadien ingesluimerd lag met dreigende teloorgang van eigen volksaard, van taal en bewustzijn van eigen waarden. De Vlaamse beweging, vertrokken in de vorige eeuw met minieme en schamele middelen, bracht het licht van nieuwe hoop, die in het verloop van één mensengeneratie is opge-

laaid tot een vlam. Deze beweging is, om het te zeggen met de woorden van de auteur 'een uiting van vooruitstrevend, sociaal humanisme. De Vlaming kwam in opstand tegen zijn lot, omdat hij zich wilde bevrijden van het kunstmatige, het onechte, dat op hem, op zijn volk en cultuur was gaan vastzitten. Taalstrijd en flamingantisme kunnen enkel in dit perspectief worden begrepen.'

Interessant is het ook een schrijver te ontmoeten, die niet optreedt uit romantieke bewogenheid, maar die het geschiedkundig verleden heeft overwogen en het tijdsgebeuren waarvan hijzelf getuige was, met koele blik heeft geobserveerd. Ophemelen of kritisch afbreken zijn vreemd aan dit geschrift, dat niet kan gelden als een geschiedenisboek, maar veeleer als de kundige vastlegging van een journalistieke waarneming.

Many Ruys heeft zich terecht de reputatie verworven van één van onze meest talentvolle dagbladschrijvers. Met prijzenswaardige en volgehouden pogingen tot objectivering, weet hij afstand te nemen van de gepassioneerde sfeer waarin gebeurtenissen zich voltrekken of politieke meningen worden geuit. Zijn persoonlijkheid beweegt zich geruisloos en schijnbaar onverschillig door wriemelende gebeurtenissen heen. Hij drukt bij de acute fasen van ons politiek leven duidelijk zijn mening uit, met een soort zelfzekerheid of beslistheid, waaraan sommigen zich ergeren hoewel hij nooit het opzet heeft te ergeren. Hij behoort wel tot diegenen die de ambitie hebben, niet alleen de vertolkers te zijn van wat men de openbare opinie of een gedeelte van de openbare opinie pleegt te noemen, maar hij wil ook opiniemaker zijn.

Aan de morele en geestelijke waarde van de auteur brengen wij gaarne hulde en het is met deze bedoeling dat dit korte

voorwoord werd geschreven. Wij verbergen echter niet dat het verhaal dat in de volgende bladzijden wordt ontrold, bij ons een neiging opwekt om op verscheiden plaatsen tegen te spreken, terecht te wijzen of te vervolledigen. Wij kunnen en willen dit natuurlijk niet doen. De eenvoudige waarheid is, dat diegene die bij belangrijke politieke feiten hoofdacteur of medespeler is geweest of bij andere gelegenheden een bevoorrecht toeschouwer, wel enige verwondering ondergaat wanneer hij vaststelt dat de diepere gronden van bepaalde beleidsbeslissingen of de feitelijke samenhang van sommige gebeurtenissen, ook aan het meest schrandere oog van de onbevooroordeelde waarnemer ontgaat, althans voor een deel of zekere aspecten. Dit is trouwens onvermijdelijk omdat zo dikwijls, door de ware verantwoordelijken, de wet van het stilzwijgen wordt geëerbiedigd.

Aan de eigenlijke geschiedschrijvers behoort het eindoordeel, na het verloop van vele jaren. Zij zullen veel kunnen putten uit een waardevolle kroniek, en waarschijnlijk meer uit de koele en steeds geobjectiveerde beoordeling van feiten en mensen dan uit politieke mémoires, waarin bewust of onbewust een draad loopt van zelfverdediging, rechtvaardiging en subjectieve commentaar.

Er zijn dus vele redenen waarom wij dit boek welkom heten en wensen dat het zou gelezen worden, bijzonder door diegenen die vele dingen niet rechtstreeks hebben beleefd, hebben vergeten, of die behorend tot de jonge generatie, zo weinig weten van een verleden waarin de ouderen hun rol hebben gespeeld.

Met de auteur zouden wij willen besluiten dat de evolutie in de opgang van ons volk nog steeds in volle beweging is. De geschiedenis staat trouwens nooit stil. Wij bevinden ons wellicht op een keerpunt in de tijd, maar dit betekent

niet dat wij nu een adempauze zouden moeten in acht nemen of dat het moment zou zijn aangebroken om halt te houden. Voorzeker is het juist te zeggen: 'Een generatie van staatslieden die het einde van haar mandaat ziet naderen, kan denken aan het opmaken van de balans'. Maar dit is eigenlijk niet zo belangrijk. Het essentiële is dat wij weten dat jongeren aantreden met talent, offervaardigheid en naar wij hopen met steeds volgehouden belangeloosheid, om de ambitieuze taak te vervullen hun land en hun volk te dienen.

GASTON EYSKENS

Verantwoording

De Vlaamse gemeenschap in België is een schepping van de nieuwe tijd. Zij is een natie-in-wording en tracht de staat waarin zij leeft, aan haar krachtige groei aan te passen. Twee eeuwen geleden bestond zij nog niet als politiekbewuste entiteit. Toch leeft het volk, dat in het zuiden van het Nederlandse stromengebied woont, reeds duizend jaar in een kernland van de westerse beschaving. In de middeleeuwen en de renaissance was het niet weg te denken uit het Europese cultuurpatroon.

Het is een van de bizarre paradoxen uit zijn geschiedenis, dat dit oude, levenskrachtige en bewonderde volk, dat eeuwen lang vooraan stond in Europa, later een zo duistere overwintering moest ingaan, dat het niet alleen door de wereld vergeten werd, maar het gevaar liep zichzelf te vergeten, zijn vroegere prestaties, zijn politieke gestalte, zijn taal en zijn mogelijkheden. Het mag een wonder heten dat de sluimer niet geluidloos is overgegaan in de doodsslaap. Vandaag heeft dit volk zichzelf teruggevonden. Het boort nieuwe bronnen aan. Het werkt hard om de rimpels van de te lange slaap uit te wissen. Het wil niet alleen zijn achterstand inlopen, maar opnieuw in zichzelf geloven. Het wil fier kunnen zijn op de herwonnen eigenheid, gelukkig zijn met de herboren creativiteit.

Van de geschiedenis van dit volk-in-beweging gaat een vreemde bekoring uit. Maar het is een geschiedenis die

dikwijls verkeerd voorgesteld en soms helemaal vervalst wordt.

Ook de jongere generatie kent het grillige verhaal niet. Zij groeide op in een broeikas van partijpolitieke taaltwisten, die de ware betekenis en draagwijdte van de nationale strijd verdoezelden of scheeftrokken. Tegen het scherm van wereldwijde conflicten, die aandacht opeisen voor historische machtsverschuivingen, voor genocide en massahongersnood, zag die jonge generatie in het eigen land de bekrompenheid en de intolerantie van dorpspolitieke intriganten geprojecteerd.

Haar werd niet verteld dat de strijd van de Vlamingen om zelfbehoud en zelfbevestiging moet worden geplaatst in het bevrijdingsproces van de volkeren, die in de loop van de jongste twee eeuwen tegen onmondigheid en achterstelling rebelleerden.

De Vlaamse Beweging is inderdaad geen reactionaire stroming om racistische of fascistische waarden te stimuleren of te bewaren. Zij is een uiting van vooruitstrevend, sociaal humanisme. De Vlaming kwam in opstand tegen zijn lot, omdat hij zich wilde bevrijden van het kunstmatige, het onechte, dat op hem, op zijn volk en zijn cultuur was gaan vastzitten. Taalstrijd en flamingantisme kunnen enkel in dit perspectief worden begrepen.

Het is in die geest dat ik getracht heb het jongste hoofdstuk uit de geschiedenis van dit volk-in-beweging te schetsen, ook en vooral voor de jongere generatie die - naarmate de Vlaamse gemeenschap sterker en autonomer wordt - meer interesse gaat krijgen voor de eigen nationale geschiedenis, de genesis en het verloop van haar staatkundige problemen, het waarom van het heden en de kansen voor morgen.

Het is een zeer bescheiden poging om de geboorte van het moderne Vlaanderen te vertellen en te verklaren. Er wordt eerst even herinnerd aan de rode draden, die doorheen de

geschiedenis van de gemeenschap lopen. Dan wordt uitvoeriger ingegaan op het ontstaan en de evolutie van de Vlaamse Beweging, tot en met de staatshervorming van 1971.

Het is een kort en een snel verhaal, een kronijk die tevens synthese wil zijn, maar geen aanspraak maakt op academische oorspronkelijkheid. De jongste jaren hebben onze grote historici trouwens lijvige en voortreffelijke studies aan de Vlaamse Beweging gewijd; ik verwijs voor diepergaande lectuur graag naar deze werken.

Mij is ook iedere politieke, polemische of ideologische bedoeling vreemd. Ik schreef dit boekje niet uit liefde voor Vlaanderen. Voor mij zijn de Vlamingen niet slechter, maar ook niet beter dan andere naties, en ik hecht geen mystieke betekenis aan begrippen als taal, volk en vaderland.

Mijn bewogenheid om Vlaanderen, die er toch wel is, wortelt niet in nationalistische motieven, maar in redenen van sociale rechtvaardigheid: de verdrukking, of zelfs maar de kleinering van een volk en een taal, is een schande die geen rechtgeaard mens kan onberoerd laten.

Die bewogenheid hoeft overigens nuchter oordeel niet in de weg te staan.

MANU RUYS

Ter inleiding
Tien eeuwen roem en deernis

Vlaanderen is geboren in de zilte baaierd van de middeleeuwen. Duizend jaar geleden.

Nog duizend jaar vroeger leefden, verspreid in de streek tussen Maas, Schelde en Noordzee, volksstammen van Keltische oorsprong. Onder Romeins gezag gebracht, door Latijnse wetten en zeden bijgeschaafd, kwamen zij in contact met invallende Germaanse - vooral Frankische - stammen. Er werd gevochten en vrede gesloten, gefeest en getrouwd. De zoveelste vermenging van mensen, talen en gewoonten, waaruit - na het roemloze vertrek van de verkalkte Romeinse bezetters en de afbrokkeling van hun maatschappelijke structuren - een nieuwe wereld groeide van leidende mannen: prelaten in primitieve abdijen, en baronnen die houten burchten bouwden met grachten en ruwe wachttorens. Die nieuwe elite verwierf macht over de zwakkeren in de onmiddellijke omgeving, de kleine boeren, die bescherming vonden bij de Heer, in ruil voor arbeid en voedsel, en die soms gewapende mankracht ter beschikking stelden, wanneer hun Heer zich verveelde en daarom een naburige baron ging plagen of beroven, of zelf in de verdrukking dreigde te geraken. Het was een harde wereld, schraal opschietend op het puin van Romeinse villa's en geschonden instellingen, nauwelijks in toom gehouden door de vermaningen en de banbliksems van monniken en missionarissen; een weinig bevolkte, bijgelovige, ongeletterde

maatschappij, omringd door bossen en onveilige wegen, en waarin de meest gewetenloze, de meest ambitieuze machthebber zijn invloed uitbreidde, dynastieën stichtte en een steeds ruimer stuk grondgebied onder zijn kroontje bracht. Het was de tijd van Hlodowic en diens nazaten, de Merowingen, die elkaar in haat beloerden en uitmoordden; de tijd van de Peppijnen en van Karel die voor een eerste opleving zorgden, in de Teutoonse wouden de Christus over Wodan deden zegevieren, en in de zonverschroeide vlakten, aan de voet van de Pyreneeën, waar Roeland stierf, de schok van de Islam gingen opvangen. Het waren mannen van bij ons: Hlodowic startte zijn rijk te Doornik; Karel verbleef bij voorkeur tussen Maas en Rijn, tussen Nijmegen, Aken en Herstal. Zij waren de gouden grootheid van Rome niet vergeten en droomden, in de arduinen zetels van hun ruige kastelen, van een hersteld Imperium en van de Keizerskroon, maar de donkere vloed van hun voorvaderen had veel vernietigd en de nieuwe feodale piramide was broos en trilde gemakkelijk. Ook hun werk en hun kroon zouden telkens weer worden bedreigd door invallen en plundertochten.

In die jaren van geweld en overlevingsdrang gebeurde het dat, dicht bij de Noordzeekust, te midden van venen en moerassen, omstreeks het jaar 900, een van de kleinere leenmannen die er in de naam van de Frankische koning het gezag uitoefenden, de sprong waagde en zich loswrikte uit de Parijse greep.

Te Brugge, in de pagus flandrensis, zag de koninklijke ambtenaar, graaf Boudewijn, de kans schoon om, na een zoveelste inval van Noormannen, de verre koning te trotseren die hem trouwens niet was komen helpen. De Noormannen hadden het land verwilderd en ontdaan achtergelaten. Boudewijn aarzelde niet en trok het land naar zich toe.

‘Hij zag Vlaanderen ledig ... en nam Vlaanderen in bezit...’ De Vlaamse graaf stond sterk in zijn domein, want te Parijs zaten de Karolingen verstrikt in de ruzie. Zij waren zwak en intrigeerden. De graaf die wist wat er aan het hof gebeurde, speelde de vijandige fracties tegen elkaar uit en kon aldus gestadig zijn territorium in zuidelijke richting uitbreiden. Spoedig ging Parijs beseffen dat het moest rekening houden met het expansieve graafschap dat, tussen de zee en de Schelde, aanspraak maakte op grotere vrijheid en een eigen politieke koers begon te varen. Het graafschap ontsnapte weliswaar niet aan crisissen, maar uiteindelijk gelukten de graven er steeds in de conflictsituatie te beheersen.

In het lage land, doorsneden met brede rivieren, en waarin de zeegeulen diep doordrongen, werkten de mensen hard. Zij legden moerassen droog, bouwden dijken, rooiden bossen en trokken wegen. Zij stapelden steen op steen, ter ere van God, en ontwierpen zuivere kerken, onsterfelijk in hun naakte schoonheid. De mensen vreesden het geweld en het noodweer en baden en hielden kermis. De vrouwen baarden vele kinderen en behielden er genoeg, opdat de bevolking kon aangroeien. En naast de zwijgende landbouwers kwamen pientere handelaars op, die ruilden, kochten en verkochten en, om hun beginnende welstand te beveiligen, hun huizen dicht bij elkaar gingen bouwen en stadskernen stichtten. Tussen de jaren 1000 en 1300 groeiden aldus de grafelijke steden Brugge, Gent en Ieper uit tot centra die voor hun tijd sterk en rijk waren, zenuwknooppunten van nijverheid en distributie, die in Europa hun gelijken slechts vonden in Noord-Italië.

Parallel met de ontwikkeling van het graafschap Vlaanderen, maar met een vertraging van een eeuw, kreeg aan de andere oever van de Schelde, een tweede kerngebied langzaam gestalte. Uit de samenvoeging van kleine heerlijk-

heden ontstond in de elfde eeuw het hertogdom Brabant, rond een centrale as, gevormd door de steden Brussel en Leuven.

Zowel het graafschap Vlaanderen als het hertogdom Brabant werden doorsneden door de - ten tijde van de Germaanse migraties naar Gallië ontstane en sindsdien nauwelijks meer verschoven - grens tussen de Romaanse en de Germaanse dialecten. Beide gewesten hadden hun Dietse en hun Waalse 'kwartieren', maar in de steden overheerste de Dietse of Nederlandse taal.

Geleidelijk ook ontstond nu een steviger sociale structuur, mede ontworpen door zelfverzekerde poorters of burgers, verenigd in gilden, ambachten en neringen. Elders sliepen de lage landen nog. Holland was een vochtige gouw van ruwe vissers. Maar Vlaanderen en Brabant telden mee in het Europese spreekkoor. In 1288 brak de hertog van Brabant, Jan I, te Woeringen de opdringende macht van de Keulse aartsbisschop en slaagde er aldus in het gebied tussen Maas en Rijn onder zijn controle te krijgen. Kort daarop, in 1302, duwden de Vlaamse steden op de Groeninge-kouter bij Kortrijk, het leger van de Franse koning op beslissende wijze terug.

Zo werd de basis gelegd voor de opgang van de twee grote Zuidnederlandse kerngewesten. Zij waren reeds in de dertiende eeuw militair en economisch sterk, politiek invloedrijk, en de cultuur kon er openbloeien in minnezangen, legenden, statige huizen en kathedralen. Het waren gewesten, waar de mens vrij mocht ademen. De Nederlandse tradities van verdraagzaamheid en humanisme begonnen wortel te schieten. Terwijl de Franse koning zijn centraliserend bewind strak uitbouwde en de feodale versnippering in Duitsland leidde tot de opkomst van honderd-en-een prinselijke despootjes, schafte Brabant in 1248, als eerste vorstendom in Europa, over zijn hele grondgebied de lijfeigenschap af. Nog in Brabant ontstond in 1312 met de keure van Korten-

berg een vorm van democratische volksvertegenwoordiging, en in 1356 werd met de Blijde Inkomst een echte grondwet afgekondigd, die geldig zou blijven tot het einde van de achttiende eeuw. Dit charter erkende het bestaan van de Staten van Brabant, waarin adel, steden en geestelijkheid vertegenwoordigd waren. Die Staten beslisten erover, of de 'bede' van de hertog om het toekennen van financiële kredieten, zou worden ingewilligd. Zonder de toestemming van de Staten mocht geen munt worden geslagen en mocht de hertog geen oorlog voeren. De Staten regeerden niet, maar de hertog was machteloos zonder hun medewerking. Voorts werd ook voor de individuele burger een stevige organisatie van gerechtelijke waarborgen uitgebouwd.

In Vlaanderen zorgden Brugge, Gent en Ieper van de veertiende eeuw af, collegiaal voor het bestuur van het graafschap. De ingezetenen van Vlaanderen waren 'vrije lieden'. De oorkonden en vonnissen laten daarover geen twijfel bestaan. De feodale heer had nog maar een geringe greep op steden en burgers. De Gentse patricische koopman, Jakob van Artevelde, bedreef buitenlandse politiek, tegen graaf en koning in.

Ondanks de sociale woelingen en politieke dreigingen was het voor de levenskrachtige kerngewesten zomertij.

Maar de gouden herfst was niet meer ver-af.

Het mislukte meesterwerk

Naarmate de middeleeuwen geruisloos overgleden in een meer gesofistikeerde tijd, schoven Vlaanderen en Brabant, zoals de omliggende vorstendommen, geleidelijk de invloedsen machtssfeer van het Bourgondische Huis binnen. Dit Huis straalde in de vijftiende eeuw een uniek prestige af en streefde naar de vorming van een grote bufferstaat tussen Frankrijk en Duitsland, van Friesland tot aan de Italiaanse Alpen.

De Bourgondische hertogen slaagden erin, door huwelijken en verdragen, heer te worden in de Nederlandse gewesten, die nochtans daardoor hun zelfstandigheid niet verloren. Zij kregen geen vreemd regime opgelegd. De hertog van Bourgondië was te Brugge graaf van Vlaanderen en te Brussel hertog van Brabant. De vrije burgers van de Dietse vorstendommen behielden hun keuren, al werden die weliswaar wat afgeknaagd door de Bourgondische drang naar eenmaking. De droom van de Grote Hertogen van het Westen zou echter geen werkelijkheid worden. De Franse koning was te sterk. In 1477 stierf de laatste hertog na een gruwelijke veldslag bij Nancy. De koning annexeerde Bourgondië en trachtte meteen vaste voet te krijgen in de Nederlandse gewesten. Daar was de reactie ongemeen scherp. De Staten grepen terug naar de oude structuren om zich af te zetten tegen het Franse imperialisme.

De westerse wereld beleefde een herfsttij.

De Staten-generaal van de Nederlandse gewesten dwongen de erfgename van de hertogen, de negentienjarige Maria van Bourgondië, een nieuwe keure af, het Groot Privilegie, dat de centraliserende instellingen, die de hertogen toch geleidelijk hadden weten in te voeren, met één pennetrek afschafte. Ook tegen de verfransingstendensen werd gerevolteerd: de streektaal werd uitdrukkelijk tot officiële taal uitgeroepen. In het graafschap Vlaanderen werd teruggekeerd naar het economisch protectionisme van de vorige eeuw.

De triomf van het regionalisme zou echter niet lang duren. Om zich beter te beschermen tegen de Franse expansiedrang deden de Staten hun jonge hertogin - die niet beter vroeg - huwen met de knappe Oostenrijkse Habsburger, Maximiliaan, ‘de laatste ridder van de christenheid’. Zo kwamen de Nederlanden echter in de maalstroom van de Habsburgse wereldpolitiek terecht.

Zij stonden dan op de drempel van de zestiende eeuw. De

eeuw van de meest dramatische wendingen in hun geschiedenis. De fiere, welvarende gewesten waren, onder de druk van gemeenschappelijke of toch verwante lotgevallen, dichter tot elkaar gegroeid. Vlaanderen en Brabant, en de jongere graafschappen Zeeland, Holland, Gelre, Loon, Artesië, Namen, Henegouwen, en ook het prins-bisdom Luik en het bisdom Utrecht, begonnen zelfs, nu en dan, neigingen tot familiair contact te vertonen. Onder de Habsburgse keizer Karel, geboren te Gent maar groot veroveraar en voorstander van een gecentraliseerde en geconsolideerde staat, groeide het besef dat zij, in het raam van het enorme wereldrijk, misschien wel een afzonderlijke belangengemeenschap vormden. Karel zelf zag het ook zo en bracht de Nederlandse gewesten samen in een aparte Bourgondische Kreits. Nog leefde wel het oude particularisme, maar daaronder kiemde een algemeen-Nederlands nationaal gevoel.

Tot een algemeen-Nederlandse staatsvorming zou het echter niet komen.

Onder de zoon van Karel, de Spaanse Habsburger Filips, aan wie de keizer zijn vorstelijke rechten over de provincies van de Bourgondische Kreits had overgedragen, brak een verscheurende crisis uit.

De middeleeuwen met hun vasthouden aan een wereldorde, waarin God en de kerk van Rome centraal stonden, behoorden tot de voltooid verleden tijd. Europa was een periode ingetreden van revolutionaire en verfrissende ontdekkingen, geografische maar ook intellectuele. De aarde bleek niet meer het middelpunt van de kosmos te zijn. Achter de oceanen reveleerden nieuwe continenten hun volkeren, hun culturen, hun schatten, waardoor de economie van het westen grondig gewijzigd werd en de verbeelding tomeloos op hol sloeg.

Een elite die al te lang gezwegen had, begon openlijk vragen te stellen en nieuwe morele en metafysische op-

vattingen uit te testen. Zij nam de oude religieuze stellingen niet meer, die belichaamd werden door een Vaticaan, waarvan de geloofwaardigheid steeds meer in twijfel getrokken werd. Ook de staatkundige ideeën en systemen evolueerden, mede onder invloed van sterke monarchen, rechtsgeleerden en ministers.

In deze wereld van kritische dialogen, betere intellectuele communicatie, stijgende welvaart en herwaardering van de voorchristelijke oudheid, moest onvermijdelijk een klimaat van grotere verdraagzaamheid en geestelijke vrijheid groeien, dat de gevestigde machten met argwaan en onrust ging vervullen. Achter teveel waarden, waarop hun gezag gebouwd was, werden nu vraagtekens geplaatst.

Dat was ook - en vooral - zo in de Nederlanden, waar de nieuwe strekkingen een gastvrij onthaal en een vruchtbare voedingsbodem vonden. De autoritaire en katholieke koning Filips meende vanuit Madrid te moeten vaststellen, dat de hervormingsplannen die steeds meer aanhangers kregen, de politieke en kerkelijke grondslagen van zijn heerschappij dreigden te ondermijnen. Het zou niet bij een vaststelling blijven. Filips besloot de vernieuwingstendensen af te remmen en aan banden te leggen. Kroon en kerk zouden boven iedere kritiek verheven blijven. Het tribunaal van de Inquisitie kreeg de opdracht de ‘ketters’ op te sporen en te straffen. Er zou krachtig en duidelijk gestreefd worden naar een verspaansing van de Nederlandse instellingen. De hofkringen te Brussel werden dwingend verzocht van het Frans (sedert bijna anderhalve eeuw in gebruik in de leidende standen) over te schakelen op het Spaans.

Het was een oorlogsverklaring aan de vrijgevochten, liberale Nederlanden die niets voelden voor het gesloten, klerikale regime van de autocratische Spanjaard.

Nog werd er niet aan opstand en afscheiding gedacht. Nog hield de Nederlandse aristocratie vast aan de methode van

het diplomatieke beraad. Zij wilde loyaal blijven ten opzichte van de vorst en tevens de eigen aard van de Nederlandse instellingen vrijwaren. Een lang ogenblik leek de kans op een vredelievende regeling reëel. De kloeke landvoogdes, Margareta van Parma, die de mentaliteit in haar gewesten begreep, slaagde erin het agressieve beleid van haar eerste-minister, de Franse bisschop de Granvelle, te neutraliseren. Maar de ontspanning was van korte duur. Bevreesd voor het snelle succes van het protestantisme, deed Filips een genadeloze repressie invoeren, die voor vele tienduizenden aanhangers van het nieuwe geloof onmiddellijk doodsgevaar betekende.

Sterk beïnvloed door de humanistische gedachten van Erasmus en meer dan ooit bezorgd om de voortschrijdende verspaansing van het openbare leven, kwam ditmaal de adel wel in verzet. Er werd een ‘eedverbond’ gesloten en op 5 april 1566 ging de jonge graaf van Brederode, aan het hoofd van ruim driehonderd edelen, plechtig bij de landvoogdes aandringen op de afschaffing van de Inquisitie en de bijeenroeping van de Staten-generaal. Margareta liet weten dat zij de koning een verzachting van de kettervervolging zou voorstellen; inmiddels zou de Inquisitie weliswaar niet worden afgeschaft, maar de inquisiteurs zouden worden verzocht discreter op te treden. Na de plechtigheid bood Brederode een feestmaal aan, waarop voor de eerste keer de kreet ‘Vive le Gueux’ weerklonk, een tot op vandaag niet-verklaarde uitroep die echter de daaropvolgende jaren beroemd ging worden als verzamelteken van de anti-Spaanse opstandelingen.

De aangekondigde ontspanning zou fatale gevolgen hebben. De protestanten interpreteerden de nieuwe toestand als een virtuele erkenning van de godsdienstvrijheid.

Zij werden overmoedig, driest, en in augustus 1566 gingen benden van calvinistische heethoofden zo ver, dat in een aantal rooms-katholieke kerken de schatkamers werden

opengebroken, kostbare wiegedrukken vernietigd en oude beelden en schilderijen verwoest. Deze ‘beeldenstorm’ die vooral Antwerpen teisterde, maar ook kleinere steden in Vlaanderen en in de noordelijke provincies beroerde, verwekte een trauma in de opgeschrikte opinie, zowel aan het hof als bij de edelen. De landvoogdes greep streng in. Tegen de rebelse ketters werden troepen ingezet. Van de adel, de ambtenaren, de soldaten werd een onvoorwaardelijke eed van trouw aan de koning geëist. De aristocratie aarzelde. Goed-katholieke edelen beklemtoonden hun gehechtheid aan Spanje. De graaf van Egmont, een zeer populaire veldheer, legde de eed af. De prins van Oranje, de graven van Hoorn en Brederode weigerden. De militaire zuiveringsoperatie van de landvoogdes verliep echter gunstig en vrij spoedig bleek de situatie voor de Spanjaarden gered. Margareta hoopte op een verzoening en een koninklijke amnestiemaatregel. Filips dacht er anders over. Hij gaf de hertog van Alva bevel, met een leger van vurige, Spaanse soldeniers, naar de zeventien provincies op te rukken om er de laatste sporen van Nederlandse en protestantse eigenzinnigheid uit te roeien.

Alva kwam, en met hem de terreur. Egmont en Hoorn werden op de Brusselse grote markt onthoofd. Duizenden andere doodvonnissen werden voltrokken. Ruim honderdduizend burgers, vooral calvinisten maar ook katholieken, en ook heel wat edelen, verlieten de zuidelijke provincies om naar Holland en Zeeland uit te wijken, waar de Spanjaarden het koninklijke gezag niet konden herstellen en Oranje de leiding van het nationale verzet op zich had genomen. Een wanhopig-laatste poging om tegen Spanje een algemeen-Nederlandse verstandhouding te organiseren, was op 8 november 1576 de Pacificatie van Gent.

Opgevat als een pact, waarin de zeventien Nederlandse provincies elkaar bijstand beloofden, bleek de federatie reeds twee jaar na de afsluiting, machteloos tegen de koning,

wiens generaal, de briljante Alexander Farnese, met wapens en diplomatie, erin slaagde het zuidelijke gedeelte van de Nederlanden geleidelijk opnieuw onder controle te krijgen. Op 17 augustus 1585 rukte Farnese de stad Antwerpen binnen. Dezelfde dag begon een Zeeuws-Hollandse vloot van het onbezet gebleven noorden de blokkade van de Schelde.

Aldus kwam een einde aan de groei naar Nederlandse staatsvorming en mislukte het meesterwerk, waaraan graven, gemeenten, Staten, Bourgondiërs en ook keizer Karel, met zoveel energie en talenten, gewerkt hadden, en dat een model van nationale gemeenschap had kunnen worden. Op het ogenblik dat de eenheid definitief schipbreuk leed, waren de Nederlanden economisch nog niet één, maar tussen de Antwerpse wereldmarkt en de opkomende Hollandse havens lag reeds een vruchtbare wissel- en samenwerking in het verschiet. Cultureel vertoonden de provincies, ondanks regionale detailverschillen, fundamenteel hetzelfde gelaat. Er was een maatschappij in wording, waarin een nuchtere en nijvere burgerij harmonisch had kunnen samenleven met een volksverbonden adel, en waarin twee religies naast elkaar hadden kunnen bestaan in een geest van humanistische eerbied voor elkaars overtuiging.

Spaanse machtswil en religieuze onverdraagzaamheid sloegen de Nederlanden aan stukken.

De zeven noordelijke provincies werden een protestantse republiek die in 1648 bij de vrede van Munster als soevereine staat zou worden erkend. De overige vorstendommen werden de ‘katholieke Nederlanden’ en bleven voorlopig onder de Habsburgers.

Ontreddering en stilstand

Over het zuiden trok een wolk. Een goed deel van de elite

die naar het noorden was uitgeweken, ging er mede de Gouden Eeuw inspireren en bijdragen tot de verrijking van de taal. Het zuiden was ‘trouw’ aan koning en Rome. Het had geen andere keuze. Holland, zoals de noordelijke republiek voortaan naar haar machtigste provincie zou worden genoemd, rouwde niet om de scheuring van de Nederlanden. Door de sluiting van de Schelde was de haven van Antwerpen gewurgd. De Hollandse reders en kooplieden maakten er gebruik van om de eigen expansie, met zeldzame taaiheid, te organiseren, en zonder nog om te kijken naar de minder gelukkige stamgenoten.

In de katholieke kernlanden bloeide, onder Albrecht en Isabella, nog even de barok, maar geleidelijk trad toch een grote stilte in. De stilte van politieke machteloosheid, berusting, onverschilligheid, onmondigheid. De geestelijke spanning was gebroken. Terwijl de Nederlandse cultuur ten noorden van de grote rivieren op sterke draagvlakken kon steunen, geraakte zij in het zuiden lelijk in de verdrukking. De stenen van de kathedralen brokkelden af. De perkamenten handschriften geraakten zoek. Er waren geen grote schrijvers meer. De evolutie naar een soepele, algemene Nederlandse omgangstaal bleef steken; de dialecten overheersten en vergroeiden tot straattaal.

De zuidelijke Nederlanden werden het slagveld van Europa, waar Franse troepen tegen diverse coalities kwamen strijd leveren. In die frivole ‘guerres en dentelles’ voerden adellijke officieren met kanten kragen dronken huurlingen aan, die plunderden en verkrachtten en de dorpen terroriseerden.

In de steden vegeteerde een lauwe burgerij, die in haar bovenste lagen verfranst was. Haar verwijdering van de volkse, Dietse taal was al veel vroeger ingezet. Reeds in de middeleeuwen heerste er een pro-Frans snobisme. (In het verhaal Van den Vos Reinaerde werd gespot met het hondje Courtois dat Frans klapte...) De Bourgondiërs zorgden als

Franse prinsen voor een sociaal en cultureel klimaat dat bijzonder gevoelig was voor alles wat in Frankrijk gebeurde. De vestiging van invloedrijke en kapitaalkrachtige landvoogden, prelaten, hoge ambtenaren te Brussel en in andere Zuidnederlandse steden - welke elite haast uitsluitend franstalig was - beïnvloedde het taalgebruik van de Dietse bevolkingsgroepen, die direct of indirect met deze leidende standen in aanraking kwamen. Trouwens, ook de edelen die tegen de koning van Spanje opstonden, gebruikten bij voorkeur het Frans. Deze taal was toen reeds zo diep geworteld, dat de poging van Filips om een Spaanssprekende elite in het leven te roepen, nooit een ernstige kans maakte.

In de zeventiende eeuw sijpelde de verfransing verder door. De lagere burgerij sprak in de huiskring een onverzorgde gewesttaal, op straat en in haar sociale relaties Frans. Het was een gevaarlijke bedreiging voor het Dietse karakter van de zuidelijke Nederlanden.

Elders in Europa vormde het bestaan van een nationale cultuur een stevig tegengewicht voor de Franse culturele expansie. Tegen de propaganda van ‘le siècle français’ zouden die nationale culturen antistoffen produceren. Maar in onze gewesten ontbrak het tegengewicht. Daar heerste een vacuüm. Niemand bood weerstand aan de opdringende verfransing, die uitging van de elite en kon steunen op de nabijheid van de oude Waalse vorstendommen, die steeds dicht met Vlaanderen en Brabant hadden geleefd en nu mede behoorden tot ‘les pays bas catholiques’.

In het midden van de achttiende eeuw kwamen Franse legers onze - inmiddels onder het gezag van de Oostenrijkse Habsburgers verzeilde - provincies voor een drietal jaren bezetten en ook dat was niet bevorderlijk voor de culturele gaafheid van het zuiden.

Van de taalverwante republiek was geen steun te verwachten. De Hollandse vuist hield onze gewesten economisch

in haar dodende greep. De gewezen lotgenoten waren vergeten of, erger nog, werden misprezen. Het Barrière-Tractaat van 1715 had ze virtueel onder de militaire voogdij van Holland geplaatst, dat tot 1785 garnizoenen zou leggen in enkele belangrijke steden. Grote stukken van Vlaanderen waren overigens aan Frankrijk verloren gegaan. Het was precies of de zuidelijke Nederlanden hun ziel verloren hadden, niet meer geloofden in een eigen toekomst, en berustend zaten te wachten op ergens een definitieve assimilatie die meteen ook het einde van hun bestaan als Dietse volksstam zou betekenen.

In de tweede helft van de achttiende eeuw trilde er nochtans opnieuw enige beweging. De miserie van de Europese oorlogen scheen wat geluwd. In de stilte van de steden, vooral in Brabant, luisterden opmerkzame mannen naar de geluiden van een nieuwe tijd, naar de boodschap van de Aufklärung. Met boeken uit Parijs en uit Duitse universiteitssteden werden ook gedachten geïmporteerd, die ingrijpende hervormingen aanmoedigden en voor mogelijk hielden. Biezonder opvallend was de belangstelling voor de natie, het volk, de eigen taal, het recht om - tegen de traditionele dynastieke machten in - de ‘nationale’ waarden voorrang te geven.

De confrontatie met de nieuwe gedachtenstromingen werd vergemakkelijkt door het klimaat van gematigd liberalisme, dat keizer Jozef II, de ‘verlichte despoot’, in het leven riep om in zijn rijk, en ook in de katholieke Nederlanden, hervormingen door te voeren die voor de enen nog te conservatief bleven, voor de anderen te ver vooruitliepen. Er kwam, hoe dan ook, een begin van intellectuele verademing. En meteen een eerste, verrassend protest tegen tweehonderd jaar culturele achterstelling...

In 1788 immers, het jaar vóór de Franse Revolutie, publiceerde de Brusselse advocaat J.B.C. Verlooy, een telg uit

een Kempens boerengezin die spoedig naar voor zou komen als een van de revolutionaire liberalen van zijn tijd, een merkwaardige *Verhandeling op d'Onacht der Moederlijke Tael in de Nederlanden*.

In dat eerste, gezaghebbende en goed geschreven boek over de verwaarlozing van het Nederlands in de zuidelijke provincies, werd door Verlooy scherpe kritiek geuit op het systematische doordringen van de Franse taal en, met krachtige argumenten, gepleit voor een eerherstel van de volkstaal. Het essay eindigde met een oproep tot alle Nederlandstaligen om - over de staatkundige scheiding heen - samen te werken op het gebied van taal en cultuur. Het was een eerste, nog eenzame pleidooi. Het zou later een grote, historische betekenis krijgen in de verdere ontwikkeling van de nationale bewustwording der Vlamingen. Maar alvorens anderen op het betoog gingen inhaken, zou er nog heel wat gebeuren. Zouden de zuidelijke Nederlanden tegen nieuwe, schokkende uitdagingen opbotsen...

Bijna verfranst

In 1789 viel in Frankrijk het ancien régime in gruizementen. De revolutie schakelde een eeuwenoud koningshuis uit en verleende de bourgeoisie een voorheen nooit gekende vrijheid, die zij in de loop van de volgende honderd jaar erg zou misbruiken.

Nog in 1789, enkele maanden voor de val van de Bastille, stonden ook de katholieke Nederlanden op tegen hun vorst. De progressieve Jozef II had nochtans hard zijn best gedaan om de provincies op de been te helpen. Hij had een einde gemaakt aan de Hollandse garnizoenen en het Barrière-Tractaat; had (tevergeefs) getracht de blokkade van de Schelde te breken; had de godsdienstvrijheid hersteld; had de macht van de geestelijkheid wat aan banden gelegd. Tenslotte had hij ingegrepen in de oude administratieve en

gerechtelijke instellingen en ze grondig gecentraliseerd. Dat laatste zou hem zeer kwalijk worden genomen door de Staten van Brabant, die openlijk in oppositie gingen. De keizer wilde daarop wel iets toegeven, maar dat kon de malcontenten niet bedaren, die in twee, zeer verschillende fracties ten strijde trokken. De conservatieven verweten de Keizer de traditionele Staten te willen vernietigen; deze 'statisten' werden aangevoerd door de Brusselse advocaat Henri van der Noot die kon steunen op de hogere clerus en de dekens van de gilden. Zij stonden vrij sterk in Brabant en speelden met de gedachte van een onafhankelijk zuiden, dat eventueel zou aanleunen bij de noordelijke republiek. De andere oppositiegroep werd gevormd door liberale democraten, die oordeelden dat de keizerlijke hervormingen nog te schuchter bleven. Hun leider was de (insgelijks Brusselse) advocaat Jan Frans Vonck, die kon rekenen op J.B.C. Verlooy en gewonnen was voor de ideeën van de Franse revolutie.

De beslissing van Jozef II om de Staten van Brabant te hervormen, stak het vuur aan de lont. De Staten weigerden de beslissing te registreren. De reactie bleef niet uit: de keizer ontbond de lastige Staten en hief meteen de oude keure der Blijde Inkomst op. Brutaler kon het wel niet. De beroering was dan ook groot. Zij nam de vorm aan van een 'Brabantse omwenteling' die de zwart-geel-rode kleuren van het oude kernland in top voerde. Ook de andere gewesten kwamen in beweging. Tussen de historische vorstendommen Vlaanderen, Brabant en Henegouwen bleek duidelijk een gevoel van gemeenschappelijke lotsbestemming te zijn gegroeid. Ook het prins-bisdom Luik dat nooit tot de Nederlanden had behoord en de jongste twee eeuwen sterk Frans was gaan voelen, leefde de revolutie der Brabanders mee.

Aanvankelijk leek het succes gewaarborgd. Een legertje van de Staten verjoeg de schaarse troepen van de keizer,

die op dat ogenblik last had met de Turken en dus niet direct kon terugslaan.

Toch kwam het niet tot de verhoopte onafhankelijkheid. Statisten en Vonckisten verschilden te erg van mening over de structuur van de toekomstige instellingen. Alleen de kerngebieden Vlaanderen en Brabant voelden iets voor een nieuw en eigen staatsbestel; Luik aarzelde. Er was op dat ogenblik nog geen echt nationaal gevoel. Het kwam wel tot de uitroeping van de Etats Belgiques Unis, maar het was een erg broze constructie. De Staten wilden de federatie enkel aanvaarden voor de defensie en het buitenlandse beleid. Op alle andere gebieden werden provincialisme en particularisme gehandhaafd of hersteld. De Vonckisten waren diep ontgoocheld.

Toen kort daarop Jozef II stierf en zijn opvolger, Leopold, een vergelijk voorstelde, dat de zuidelijke provincies een niet-geringe autonomie toestond, werd dit door een meerderheid van Statisten afgewezen.

Kort daarop ging de Belgische federatie roemloos ten onder, meer nog door de onbekwaamheid van de aartsconservatieve Van der Noot dan door de terugkeer van de Oostenrijkse soldaten. De uren van het keizerlijke gezag waren niettemin geteld. Te Parijs had een natie de oorlog verklaard aan heel Europa. In 1792 vielen Franse troepen ook de Oostenrijkse Nederlanden binnen. Nog slaagden de legers van de keizer erin even terug te komen, maar in 1794 was het zo ver: Vlaanderen, Brabant en de andere provincies werden Frans rijksgebied.

Met de Franse bezetting die twintig jaar zou duren, stond het volk in de zuidelijke gewesten voor de grootste uitdaging, die ooit op zijn voortbestaan als nederlandstalige gemeenschap had gewogen. De vervreemding van het centrale en toonaangevende Nederlandse cultuurmilieu, begonnen na de scheuring in de zestiende eeuw, was immers

blijven voortduren tot aan de komst van de Franse legers. Onder het Habsburgse regime was geen nationaal gevoel gegroeid, dat de verfransing had kunnen tegengaan. Adel en burgerij hielden hun antennes op Frankrijk gericht. Het kleine volk leefde benepen en haast ongeletterd en hanteerde een uiterst gebrekkig dialect.

Zou dit volk zich nog lang tegen de totale opslorping in het prestigieuze Franse rijk kunnen verzetten? Aanvankelijk zette de publieke opinie zich nog wel af tegen de 'sansculotten' die zich gedroegen als vijanden van godsdienst en geloof. Maar afkeer en wrok waren geen wapens tegen de grondige en snelle assimilatie-politiek van de Fransen. De oude vorstendommen - laatste restanten die herinnerden aan de Nederlanden - werden afgeschaft en vervangen door departementen. Administratie en onderwijs werden op Franse leest geschoeid.

In Luik en Henegouwen leverde de annexatie geen grote moeilijkheden op. In Brabant bleef men eerst nogal stug op de vlakte. Einde 1798 flakkerde er gedurende een tweetal maanden een 'boerenkrijg' op. Het was geen echte oorlog. Veeleer een maquis van jongens die geen legerdienst wilden. Een genster die geen brand zou veroorzaken. De repressie sloeg hard toe. Dan trad de berusting in.

Napoleon werd keizer en maakte een einde aan het antichristelijk beleid van de republikeinen. Hij zorgde voor een economische opleving en opende de Schelde. Maar de verfransing werd voortgezet. Alle officiële akten, documenten en geregistreerde stukken werden geleidelijk eentalig Frans. Op de openbare gebouwen prijkten alleen Franse opschriften. In de Zuidnederlandse gemeenten werden de straatnaamborden tweetalig; zij zouden het blijven tot 1932...

En ook Vlaanderen en Brabant kapseisden nu in de Franse wereld. Voor hun leidende standen gebeurde het zonder enig bezwaar: zij waren rijp voor het Franse staatsburgerschap.

Na twintig jaar Frans regime lag het fundament gereed om, in twee generaties, het Dietse zuiden helemaal in de Franse wereld te doen opgaan.

Zo ver kwam het tenslotte niet. Toen de krijgskansen voor Napoleon minder gunstig werden, groeide opnieuw antipathie voor het keizerrijk. De reactie was wel minder heftig dan in de overige bezette gebieden in Europa, maar toch stremde de assimilatie. Vooral het opeisen van zovele jongens voor de leeg bloedende Franse legers, scherpte de ontevredenheid aan. Dan volgden, als in een wervelstorm, de gebeurtenissen elkaar snel op: de ineenstorting van het rijk, de verbanning van de keizer naar Elba, de terugkeer der honderd dagen, en in 1815: Waterloo.

Het einde van een lange en grauwe periode, waarin de zuidelijke Nederlanden nooit de kans hadden gekregen een eigen nationaal leven te ontwikkelen.

...Het begin van hun opstanding...

Eerste hoofdstuk
De premature hereniging
(1815-1830)

De zuidelijke Nederlanden waren bevrijd. Maar waarvan? En wat zou er verder met ze gebeuren? De economische opleving - die vooral de burgerij ten goede kwam - was een stevige realiteit. Maar politiek bleven het schrale gewesten, zonder eigen karakter of persoonlijkheid. De verfransende vervreemding had diep ingevreten. Het gewone volk was weliswaar niet erdoor aangetast, maar het telde nauwelijks mee. Het werkte, zweeg, trachtte een povere kous wat te vullen, en had geen vat op de gebeurtenissen. De hogere standen - adel, bourgeoisie en prelaten - voelden zich niet verbonden met de rest van de bevolking, waarvan zij trouwens door een taalbarrière gescheiden bleven. Geen staatkundige grenswijziging zou die kloof dempen en hun oriëntatie op Parijs en de Franse wereld zo maar ongedaan maken.

Toen dan de geallieerde overwinnaars beslisten, dat de Hollandse vorst die meegevochten had tegen Napoleon, als beloning voor zijn trouwe bondgenootschap een uitbreiding van zijn grondgebied zou krijgen - met name de oude katholieke Nederlanden die in de zestiende eeuw niet waren opgegaan in de verenigde republiek - kwam die beslissing hard aan in de geannexeerde gewesten. Om meer dan één reden was men volkomen allergisch voor het protestantse noorden, dat trouwens al even argwanend naar het zuiden blikte.

Koning Willem stond bijgevolg voor een niet gemakkelijke taak. Een verlichte autocraat, met dynamische economische ideeën, was hij nochtans vastbesloten door te bijten en een moderne staat te smeden uit het 'amalgaam'. Er kwam geen restauratie van het ancien régime, geen terugkeer naar de oude staten. De koning die reeds lang droomde van een groot, Nederlands rijk, streefde naar een nationale staat, steunend op één vorst en één taal.

Het was een uitdaging voor het zuiden. Niet zozeer voor de kleine man: die was alleen maar opgelucht, omdat de oorlog voorbij was en geen keizer nog langer jongens kon oproepen voor legerdienst en slachtingen ergens in den vreemde.

Maar de burgerij was niet gelukkig. Wat kon zij echter doen? De liberalen die in hun hart veel liever Franse staatsburgers waren gebleven, beseften dat de zuidelijke provincies niet bij Frankrijk konden blijven. Zij hadden één grote vrees: dat het oude Oostenrijkse systeem zou worden hersteld. Daarom legden zij zich neer bij het mindere kwaad van het Nederlandse regime, dat bereid bleek te zijn de vrije handel te doen bloeien. De katholieke conservatieven en de clerus van hun kant begrepen insgelijks dat tegen de beslissing van de grote mogendheden geen verhaal mogelijk was. Zij slikten de aanhechting, maar namen zich voor, binnen de nieuwe staat, een eigen weg te bewandelen en hun eisen te stellen.

In het calvinistische noorden, waar men sedert eeuwen had neergekeken op de katholieke provincies, ze in feite had genegeerd, was de bereidheid om de koning te steunen, ver te zoeken. Dat noorden beleefde een periode van culturele verflauwing. Er trilde minder geestelijk leven dan in het franstalige, liberale milieu van het zuiden. Ieder besef van culturele en taalverwantschap met de oude Dietse kernlanden was sedert lang verdwenen. Men had het zuiden liever bij Frankrijk zien blijven, ook reeds om katholieke

'besmetting' te vermijden. De vorst wilde het echter nu eenmaal anders. Men acteerde het nieuwe beleid en vroeg enkel: dat het zuiden niet té sterk zou opkomen. In het toonaangevende Amsterdam vreesde men immers dat op de as Gent-Antwerpen-Luik het industriële en commerciële réveil van de (numeriek sterkere) zuidelijke provincies een concurrerende macht zou kunnen in het leven roepen...

De vereniging duurde 15 jaar. Economisch was zij zeker geen fiasco, maar politiek bleef het een ontgoochelende periode van frustraties en wederzijdse wrijvingen. Willem werd in de zuidelijke provincies voortdurend geconfronteerd met de reacties van een franstalige elite, die enige politieke en administratieve scholing had gekregen onder het Franse regime, over een niet-onaanzienlijke sociale background beschikte en sentimenteel naar Frankrijk bleef overhellen. Het faits divers te Parijs was voor deze elite veel interessanter dan het evenement te Amsterdam. Een bijkomende moeilijkheid voor de koning en zijn beheerders was de afwezigheid van een Nederlands bewustzijn bij de massa van Vlaamse, Brabantse en Limburgse dialectsprekenden, die het gros van de bevolking uitmaakten en afkerig stonden van de 'Hollandse' taal en de protestantse godsdienst. Die afkeer was uiteraard nog groter in de Waalse provincies.

De koning kon enkel steunen op die franstaligen, die een zakelijk profijt haalden uit de vereniging (de latere orangisten) en op een handvol Zuidnederlandse intellectuelen die cultureel één voelden met het noorden. Maar die steun was vrij zwak. En het verzet daarentegen taai.

Dat verzet zou geleidelijk scherper worden. Religieuze en taalpolitieke factoren speelden daarbij geen geringe rol. De katholieke clerus ging niet akkoord met de godsdienst- en onderwijsmaatregelen van de vorst, die inderdaad heel wat zeggenschap opeiste in kerkelijke zaken en van mening was dat de scholen dienden te worden opgericht en ge-

controleerd door het Rijk. De franstalige burgerij steigerde, wanneer Willem het Nederlands oplegde als dé rijkstaal en aanstalten maakte om de verfransing uit het nederlandstalige gebied en Brussel terug te dringen, met het verre doel ook Wallonië te vernederlandsen.

Aanvankelijk handhaafde de koning nog de Franse taaldecreten, zodat het Frans bleef overheersen in administratie, gerecht en onderwijs. Maar van 1819 werd begonnen met een systematische vernederlandsing. Van 1 januari 1823 bestond in alle nederlandstalige arrondissementen van het zuiden, en ook in Brussel, de verplichting het Nederlands te gebruiken in alle openbare zaken. In het lager en het middelbaar onderwijs moest het Frans de plaats ruimen voor de moedertaal van het kind. Van 1825 ging de regering ook het gebruik van het Nederlands langzaam doen doordringen in de lagere scholen van het Waalse en Duitse taalgebied.

Die politiek van ‘taaldwang’ sloeg een krachtige oppositie los. Opgehitst door een roomse geestelijkheid, die in de koning alleen de protestantse ketter kon zien, kwam de katholieke bevolking van het nederlandstalige zuiden op voor een taalvrijheid, waarvan zij de nadelige gevolgen voor haar volksbestaan niet begreep. Ook de franstalige liberale burgerij, die overigens om economische motieven wel met de koning kon meegaan, verwierp de taaldwang.

Tegen dit bondgenootschap van conservatieve katholieken en ontevreden liberale franstaligen - dat o.m. tot uiting kwam in twee petitionnementen - moest Willem de strijd wel verliezen.

Op 28 augustus 1829 maakte een koninklijk besluit het opnieuw mogelijk de Franse taal te gebruiken voor sommige administratieve en gerechtelijke zaken. Een tweede KB (4 juni 1830) verklaarde het taalgebruik volkomen vrij. Het betekende dat de franstaligen voortaan eentalig konden blijven en dat de lagere standen in het nederlandstalige

zuiden opnieuw werden prijsgegeven aan de bewuste of onbewuste verfransingsdruk van hun elite.

Die politiek van taalvrijheid zou de Belgische staat, enkele maanden later, gewoon maar over te nemen hebben...

De capitulatie van de koning kwam echter te laat. Ook reeds omdat de economische verhoudingen veranderd waren. De bourgeoisie in de zuidelijke provincies was geleidelijk rijker, sterker en meer zelfverzekerd geworden. Zij wilde vrijer staan tegenover de koning en de overheid. De oudere generatie zou eventueel nog vrede hebben genomen met maatregelen van bestuurlijke scheiding, met een federatie van noord en zuid. Maar de jongeren dachten radicaler; bij hen groeide een nieuw politiek bewustzijn, gericht tegen de bemoeizucht van de koning, tegen Holland, tegen de vereniging zelf.

De 'Belgische' idee mocht dan nog niet voldragen zijn geweest in 1815. Zij was sindsdien gerijpt. Vooral in de Waalse provincies wilden steeds meer jonge elementen van de burgerij helemaal los van de Hollanders. Sommigen voelden veel voor een terugkeer naar Frankrijk. Anderen speelden met de gedachte van een afgescheiden, onafhankelijke staat, waarin de burgerij de toon zou aangeven.

Het volk, klaargestoomd door de anti-Hollandse geestelijkheid, was murw. Het zou zich niet verzetten tegen een revolutionaire actie van de bourgeoisie.

De schok kwam in de zomer van 1830, nog een weinig te vroeg voor de plannen van de fransgezinde annexionisten.

Op 25 augustus geraakte het publiek in de Brusselse Muntschouwburg in ongewone opwinding bij een aria van 'La Muette de Portici':

> Amour sacré de la patrie,
> Rends-nous l'audace et la fierté!
> A mon pays je dois la vie,
> Il me devra la liberté!

Het was een keurig voorbereid scenario, waarvan de uitvoering echter enigszins uit de hand liep. Bij het verlaten van de schouwburg gingen betogende jongeren, gevolgd door elementen die niet tot de burgerij behoorden, de ambtswoning van minister Van Maanen in brand steken. Het patriottische incident ontaardde in ernstige straatrellen en geweldpleging.

Het sociale klimaat was die dagen trouwens bar slecht. De prijzen van brood en vlees waren zopas sterk gestegen. Het Brusselse proletariaat was tot alles bereid om zijn wrok te kunnen afreageren. De bourgeoisie zag het gevaar. Zij constateerde dat de overheid, zonder vaste richtlijnen en uit haar lood geslagen door de plunderingen en de brandstichtingen, niet bij machte bleek de orde en de veiligheid te waarborgen. Deze bourgeoisie besloot dan ook zelf in te grijpen. Een burgerwacht werd opgericht, getooid met de zwart-geel-rode kokarde van de Brabantse omwenteling.

Te Luik begreep de brain-trust van de anti-Hollandse groep dat het ogenblik van de beslissende revolte aangebroken was. Zijn meest dynamische aanvoerders, onder wie de jonge Charles Rogier vooral opviel, kwamen naar Brussel om de leiding van de revolutie te nemen. Want het incident van de Muette wàs intussen uitgegroeid tot een zeer ernstige crisissituatie. Koning Willem was er niet in geslaagd de gemoederen te bedaren en de loop der dingen opnieuw onder zijn controle te krijgen. Hij meende er goed aan te doen wat te talmen. Er was heen en weer gedraaf tussen Den Haag en Brussel. Belgische burgerdelegaties en Hollandse bewindslieden palaberden over compromisvoorstellen. Oudere vertegenwoordigers van de zuidelijke provincies helden over naar formules, die niet de totale scheiding inhielden. Maar de gebeurtenissen waren wisselvallig en evolueerden snel. Heel even leek het erop, dat het getalm van de koning toch vruchten zou dragen. De revolutionairen waren immers verdeeld; alleen te Luik en te

Brussel stonden zij sterk; elders schrikte men terug voor al te extreme hervormingen. Willem meende dat de toestand nog kon worden rechtgetrokken. Hij stuurde - zeer laattijdig - troepen naar Brussel om het staatsgezag te herstellen. Daarna - zo dacht hij althans - zou het mogelijk zijn het 'unitaire' Rijk om te bouwen tot een federale staat. Die berekening kwam echter niet uit.

Op 23 september botsten de Hollandse troepen in de straten van Brussel op barrikaden, verdedigd door boeren, arbeiders, kleine middenstanders, en verder door een paar duizend Walen en enkele Fransen, oudgedienden van Napoleon. De burgerij was veilig thuis gebleven; zij liet de proletariërs de kastanjes van de onafhankelijkheid uit het Hollandse vuur halen.

Er werd gevochten en nog dezelfde avond dropen de soldaten van de koning af. Dat was het sein voor de bourgeoisie om de totale opstand te proclameren. Op 4 oktober riep een voorlopig bewind van 'patriotten' de zelfstandigheid van België uit. Op 16 oktober erkende Den Haag het bestaan van een onafhankelijke Belgische natie. Het trachtte nog - tevergeefs - de prins van Oranje als vorst te doen aanvaarden.

Op 18 november vaardigde het - vijftien dagen vroeger verkozen - Nationaal Congres te Brussel de onafhankelijkheid van België uit.

Wie rouwde er om het falen van de vereniging? Slechts een handvol Zuidnederlanders en enkele intellectuelen en verlichte staatslieden boven de Moerdijk. Het noorden had in de vijftien jaren van het verenigd koninkrijk de weg naar het zuiden niet teruggevonden. Dat zuiden werd beschouwd als een veroverd en aangehecht gebied, soms zelfs als een vreemde concurrent. Op enkele geleerden na, die kwamen les geven aan de universiteiten en scholen van de zuidelijke provincies en daar vrienden maakten, was het noorden koel

en onverschillig gebleven. De noordelijke ambtenaren die in het zuiden een betrekking kregen toegewezen, voelden zich meestal als halve ballingen.

Dat was ook wel begrijpelijk. De afkeer voor ‘de hollander’ was er geleidelijk scherper geworden. De Waalse provincies verafschuwden de taalpolitiek van de koning. De franstalige adel en bourgeoisie stonden eveneens biezonder huiverig tegenover de Nederlandse samenleving. De roomse clerus haatte de protestantse ‘erfvijand’ die beslag legde op de opvoeding van de jeugd. Bondgenoten had Willem enkel gevonden in de Zuidnederlandse industriële en handelskringen, die hun economische bedrijvigheid voordelig konden inschakelen in de gevestigde exportstructuur van het noorden; en ook bij een aantal bescheiden leraars en kleine ambtenaren die, als erfgenamen van Verlooy, in de waarde van het Nederlands geloofden, het zuiden voor de Nederlandse cultuur wilden terugwinnen en in het verenigd koninkrijk het beste middel zagen om dat doel te bereiken.

Hoe zouden al die groepen op het nieuwe België reageren?

Tweede hoofdstuk
Laatste bedreiging
(1830-1870)

De Belgische staat is een schepping van de bourgeoisie; hij kon gedijen omdat de Engelsen - tegen de rest van Europa in - vertrouwen hadden in zijn levenskansen en voor de nodige zuurstof zorgden. Het was een staat waarin de meerderheid van de bevolking tot de Nederlandse taalgroep behoorde, maar als zodanig politiek niet meetelde. Dat kon ook niet anders. België was geen democratie. Het volk werd niet geraadpleegd bij de aanduiding van de regeerders. Alleen de zeer welgestelden beschikten over het stemrecht voor Kamer en Senaat. Een kleine elite controleerde alle bestuursfuncties. Zij beheerste het maatschappelijk leven, de economie en de staatsinstellingen. En sprak Frans.

Het volk onderging die toestand, zoals het reeds zo lang alles aanvaard had, wat door de overheid opgelegd was. Dit volk was in hoge mate ongeletterd. Het lager onderwijs dat verder in de volkstaal verstrekt werd, stond op een ontstellend laag niveau. Het Franse regime dat in het voortgezet onderwijs ingevoerd werd, bestendigde de kloof tussen burgerij en lagere standen...

De nieuwe staat werd boven de doopvont gehouden door een unie van katholieke grootgrondbezitters en (soms vrijzinnige) liberale industriëlen. Beide groepen hadden elkaar gevonden in de oppositie tegen Willem I. De katholieken die vasthielden aan de oude, particularistische opvattingen van de Statisten, opkwamen voor de rechten van de r.k. kerk

en zich vooral interesseerden voor de ontplooiing van het vrij onderwijs, hadden een godsvrede gesloten met de liberalen, die wel wilden aanvaarden dat ook de geestelijkheid scholen mocht oprichten. De fundamentele meningsverschillen over de verhoudingen tussen kerk en staat waren weliswaar niet verdwenen, maar voorlopig in de koelkast opgeborgen, omdat er heter vuren waren te bestrijden: het scepticisme van de grote mogendheden, die het Belgische experiment niet erg au sérieux namen, en de vijandigheid van Holland.

Er was vooral ook het probleem van de staatsorganisatie. De jonge revolutionairen geloofden echt in de nieuwe structuren. Orangisten en voorstanders van de aanhechting bij Frankrijk geraakten spoedig geïsoleerd en kansloos. De nieuwe bewindslieden waren realisten en pragmatici. Katholieke conservatieven, die de monarchie wilden behouden, en liberale republikeinen sloten een compromis. Zij werkten een grondwet uit die van België een republiek maakte, voorgezeten door een koning.

In het parlement (verkozen door 46.000 kiezers op een bevolking van 3,5 miljoen) was de invloed van de notabelen uit de Waalse provincies biezonder groot. Er mochten dan al 2,3 nederlandstaligen het Rijk bewonen tegen 1,2 franstaligen, toch lag het zwaartepunt bij de Walen. Geen 'Vlaams' afgevaardigde nam daaraan aanstoot. Er waren immers alleen maar... Belgen. En overal waar beslissende woorden vielen, werden die uitgesproken in dezelfde taal. Het kwam bij niemand op, dat de staat nog in een andere taal dan het Frans kon worden bestuurd.

Het leitmotiv van de nieuwe grondwet luidde: Vrijheid. Het klonk niet vreemd in onze - van oudsher vrijheidlievende - gewesten. Maar het zou onmiddellijk uitdraaien in het nadeel van de nederlandstalige bevolking, wanneer moest worden bepaald, hoe het officiële taalgebruik in de staat zou gebeuren.

Helemaal in het begin heette het, bij decreet van 27 november 1830, dat de beslissingen van parlement en regering zouden worden gepubliceerd in een Bulletin Officiel. Uitsluitend in het Frans. Voor de gemeenten waar 'Vlaams' of Duits werd gesproken, zou een vertaling worden bezorgd. De allereerste teksten die verschenen, waren dus alleen in het Frans gesteld. De voorlopige regering beschouwde die teksten als enig geldige. De provinciegoeverneurs werden verzocht, ieder in hun ambtsgebied, voor een niet-officiële vertaling te zorgen. Dat was ook zo gebruikelijk geweest onder de Franse bezetting. Aldus dreigde echter het gevaar, dat in ieder gewest de provinciale overheid het plaatselijke dialect zou gebruiken als quasi-officiële voertaal en aldus de taalkundige versnippering zou bekrachtigen. Tegen dat gevaar kwamen een drietal Vlaamse en een Luxemburgse afgevaardigde in het Congres in verzet. Zij stelden, dat de centrale overheid zelf voor één en dezelfde vertaling moest zorgen, en wonnen het pleit. Daarmee was nochtans het probleem van het algemene taalgebruik niet geregeld. Dat zou gebeuren in art. 23 van de grondwet dat ging bepalen: 'Het gebruik van de in België gesproken talen is vrij; het kan alleen door de wet geregeld worden en uitsluitend voor de handelingen der overheid en voor de rechtszaken.'

Die grondwetsbepaling beantwoordde volkomen aan de verlangens van de franstalige bourgeoisie: zij zou de taal spreken die zij verkoos, waar en wanneer zij het wilde.

De kleine Vlaamse man, geconfronteerd met de eentalige bourgeois, zou in feite geen keuze hebben, maar op zijn beurt moeten overschakelen op het Frans. De basis van de sociale taaldwang - voortvloeiend uit de oude taalbarrière - was gelegd. Honderd jaar zou voor die kleine man het beroemde woord van Lacordaire gelden: 'Entre le faible et le fort, entre le pauvre et le riche, c'est la liberté qui opprime et la loi qui affranchit.'

Het gezegde zou een van de zware argumenten van de

Vlaamse Beweging worden.

Aanvankelijk lokte de hegemonie van het Frans geen betwisting uit. De kleine groep van Zuidnederlanders, die gesympathiseerd had met koning Willem, hield de adem in. Haar meest bekende woordvoerder, de ambtenaar Jan Frans Willems, die vrienden had boven de Moerdijk en een warm voorstander was van het ene Nederland, voelde zich gecompromitteerd en vreesde Brusselse banbliksems. Dat duurde zo een paar jaren. Dan kwam een eerste, schuchter begin van toenadering tot stand tussen het nieuwe België en de nederlandstalige intellectuelen.

De regering zelf zette de eerste stap. Aan de top van het land, ook en vooral in de omgeving van koning Leopold, besefte men immers dat het Nederlandse (of Vlaamse, zoals het nu vele decennia zou heten) cultuurelement een niet te versmaden vaderlandse waarde bezat. Het differentieerde België van het naburige Frankrijk! De Belgische leiders die wel wisten, dat Parijs de hoop op annexatie niet had opgegeven, waren geneigd alles wat het verschil tussen België en de gevaarlijke buurman accentueerde, aan te moedigen. Zij gingen niet zo ver, de staat op een leest van tweetaligheid te schoeien. Het bleef: één land, één taal. Maar wel werd de bourgeoisie bereid gevonden de literaire factor in Zuid-Nederland (dat nu geleidelijk Vlaanderen ging worden genoemd) te bevorderen. Het kon geen kwaad dat dichters in de 'Vlaamse' taal lofliederen zongen op België. Het zou zelfs worden gestimuleerd door het uitloven van officiële prijzen.

In het kader van die politiek werd van staatswege ook contact genomen met J.F. Willems die - ontgoocheld over de Hollandse zwakheid en bekommerd om zijn loopbaan en de welstand van zijn gezin - tenslotte aanvaardde in Belgische overheidsdienst (als ontvanger van de registratie) zijn culturele werk voort te zetten. Hij zou de daarop volgende jaren de grote promotor worden van het ontwa-

kend Vlaams cultureel leven en uitgroeien tot de vader van de Vlaamse beweging.

Dit Vlaamse réveil - d.w.z. de actie voor de wedergeboorte van de Nederlandse cultuur in het zuiden - was hoofdzakelijk het werk van bescheiden, burgerlijke intellectuelen en bleef beperkt tot twee stedelijke centra. Te Gent verzamelde J.F. Willems een groep van deftige geleerde heren rond zich: F.A. Snellaert, Ph. Blommaert, C.P. Serrure, Pr. van Duyse. Het waren mannen die op een vrij romantische manier hun taal liefhadden en de filologie beoefenden; opgevoed in de Hollandse tijd, waren zij in hun hart aanhangers van koning Willem gebleven: echte heel-Nederlanders. Te Antwerpen leefde een jovialer ploeg van letterkundigen en schilders, rondom Hendrik Conscience, J.A. de Laet en Theodoor van Rijswijck.

Beide groepen vormden het eerste contingent van ‘taalminnaars’ en Vlaamse strijders. Zij waren liberaal, maar niet intolerant antikatholiek. De meesten gingen naar de zondagmis, maar verwierpen het ‘jezuïetisme’ dat straks ultramontanisme zou heten. De Gentse groep was Nederlandser dan de Antwerpse, die meer Vlaams-Belgisch voelde. Verder was er nog een katholieke groep van vlaamsgezinden die loyaal-Belgisch trouw wilde zijn aan ‘taal, godsdienst en vaderland.’ Spilfiguren waren hier de priesters J.B. David en L. de Foere.

Niemand van al die mannen droomde van een onafhankelijk Vlaanderen. Zij aanvaardden het Belgische feit, vroegen enkel dat de nieuwe staat niet helemaal franstalig en verfransend zou zijn. Voor dat verzoek bleef het Belgische establishment echter doof: het Nederlands was een taal voor dichters en filologen, geen bestuurstaal.

Een standpunt dat van de taalminnaars spoedig taalstrijders zou maken.

Nieuwe geluiden

Terwijl in de stilte van de studeerkamers ijverig werd gewerkt aan het herontdekken van oude middeleeuwse handschriften, en Willems o.m. zijn uitgave van de Reinaert voorbereidde, kwamen de eerste politieke opstellen in circulatie.

Ph. Blommaert nam het initiatief. In 1832 publiceerde hij *Aenmerkingen over de verwaerlozing der Nederduytsche Tael*. Het was een belangwekkend pamflet, het eerste sedert Verlooy in 1788 zijn verhandeling op de achterstelling van het Nederlands had uitgegeven. De aristocratische Blommaert stelde, dat de Vlamingen beslist niet van zins waren hun taal op te dringen aan hun franstalige landgenoten, maar op de erkenning van die taal stonden in de eigen Vlaamse provincies. Blommaert sprak de wens uit, dat de besluiten van het parlement in beide talen zouden worden bekend gemaakt.

In Vlaanderen zouden gerecht en provinciale besturen het Nederlands moeten gebruiken. De overheersende positie van de Franse taal belette de culturele ontplooiing van de lagere standen. Het Frans werd opgedrongen door vreemde bezetters; het volk moest de oude, vaderlandse taal opnieuw leren hanteren.

Het pamflet sloot bewust en uitdrukkelijk aan bij Verlooy. Het gleed voorzichtig heen over de heel-Nederlandse sympathieën van zijn auteur, maar beklemtoonde de nieuwe waarde, die de komende jaren zo belangrijk zou worden: de nationaliteit, zoals die gekenmerkt wordt door eigen taal en zeden.

Blommaert legde een van de eerste stenen, waarop de Vlaamse beweging zou worden opgetrokken. Het gebeurde nog in bescheiden bewoordingen, opdat niemand van de franstalige regeerders aanstoot zou nemen, maar het was toch een nieuw geluid, amper twee jaar na de Belgische

opstand.

De daarop volgende jaren verschenen nog meer polemische geschriften, die allen opkwamen voor de erkenning van de volkstaal. En in 1838 deed Conscience te Antwerpen zijn *Leeuw van Vlaanderen* het licht zien: een historische roman die een enorme weerklank vond, de gewone man aanzette zijn ongeletterdheid te overwinnen en, voor de eerste maal, in de brede volkslagen een Vlaams bewustzijn deed ontwaken.

Van dit gunstig klimaat maakten Blommaert en Snellaert in 1840 gebruik om een petitionnement op touw te zetten. Het procédé had aardige resultaten opgeleverd in de strijd tegen koning Willem. Het was een middel tot agitatie, waarvoor de overheid meestal niet ongevoelig bleef. Waarom zou het ook nu geen succes kennen? meenden de promotors.

Het petitionnement vroeg, dat bij wet zou worden bepaald:

- dat alle provinciale en plaatselijke belangen in de Vlaamssprekende gewesten in het Nederlands zouden worden behandeld;
- dat alle rijksambtenaren in die gewesten, in hun betrekkingen met burgers en gemeentebesturen, eveneens het Nederlands zouden gebruiken;
- dat er Nederlands zou worden gesproken voor de rechtbanken, wanneer de partijen of de beschuldigden die taal konden verstaan;
- dat een Vlaamse academie voor letterkunde zou worden opgericht of een Vlaamse afdeling bij de academie te Brussel;
- dat aan de Gentse universiteit en de rijksscholen in Vlaanderen het Nederlands dezelfde rechten zou genieten als het Frans.

Het petitionnement kreeg vele duizenden handtekeningen. De franstalige pers reageerde heftig negatief. Een scherpzinnige en vooruitziende Luikse hoogleraar, prof. Nijpels, zei in een commentaar: ‘C'est une lutte qui commence.

Dieu sait ou cela conduira.'

Voor het eerst gaf de pers een naam aan de nieuwe actie: le mouvement flamand, de Vlaamse beweging...

In die periode boekten de vlaamsgezinden nog een ander winstpunt. De regering wenste klaar te zien in de kwestie van de spelling van het Nederlands: moest er een Vlaamse of Zuidnederlandse spelling worden opgelegd, of zou de schrijfwijze worden overgenomen die in Nederland bestond? Het kwam tot een heftige 'spellingoorlog' (1836-1844) waarbij Willems en David hartstochtelijk eenzelfde spelling voor het hele Nederlandse taalgebied verdedigden en daarvoor, even hartstochtelijk, werden aangevallen door de (vooral Westvlaamse) particularisten die, onder leiding van priester De Foere, nog steeds in het 'Hollands' een middel zagen om het protestantisme binnen te halen en het 'eigen schoon' in Vlaanderen te versmachten. De oorlog eindigde met de overwinning van Willems en David. Het was een beslissing met vèrstrekkende betekenis. Intussen bleef het gewone volk in Vlaanderen toch in de verdrukking leven en had het verder af te rekenen met een egoïstische, franstalige bourgeoisie, die alleen oog had voor haar zakelijke belangen.

Meer en meer kwam het politieke gebeuren nu ook in de greep van ideologische tegenstellingen, die een einde maakten aan de godsvrede en het unionisme van 1830. Liberalen en katholieken gingen elkaar scherp bekampen, en dat zou ook verdeeldheid brengen onder de vlaamsgezinden. Een poging van J.A. de Laet om in 1844 met H. Conscience een dagblad *Vlaemsch België* uit te geven, strandde op financiële moeilijkheden - het lezerspubliek was nog zo beperkt! - maar ook, omdat deze eerste vlaamsgezinde krant neutraal bleef tegenover de oplaaiende partijtwisten en bijgevolg nergens een voldoende steun kon vinden. Zij werd opgevolgd door *De Vlaemsche Belgen*, een spreekbuis van het traditionele katholicisme, die het na zeven maanden

opgaf. De krant van De Laet had het elf maanden volgehouden...

Het engagement van de vlaamsgezinden werd nu ook door een nieuwe dimensie verrijkt. Zij waren nooit echt wereldvreemde filologen of academici geweest. De taal was voor hen, van bij de aanvang, geen doel maar middel om het volk op te voeden en mondig te maken. Zij hadden steeds oog gehad voor de betekenis en de rechten van de volksgemeenschap, ook al bleven zij in hun knus, burgerlijk milieu veraf staan van de armoedige, soms ellendige levensvoorwaarden, die op de gewone mensen drukten. Hun bezorgdheid voor de gemeenschap kreeg echter, in het midden van de eeuw, plots een zeer concreet karakter. Het waren inderdaad bekende vlaamsgezinden, als Jakob Kats, die de sociale agitatie die toen vastere vormen begon aan te nemen, hielpen aanwakkeren. En daartoe bestond wel reden. In de zg. rampjaren 1845-1848 werden Oost- en West-Vlaanderen geteisterd door een catastrofale economische crisis, veroorzaakt door de achteruitgang van de textielindustrie. Strenge winters, mislukte oogsten, werkloosheid, tyfus en cholera, snel stijgende kosten van levensonderhoud geselden de weerloze Vlaamse mensen. In tal van gemeenten lag het dodencijfer viermaal hoger dan het geboortecijfer.

De regering was niet ongevoelig voor de nood, maar de remedies waren liberaal en kapitalistisch. De overheidsmaatregelen bleven bescheiden. Het pauperisme lokte slechts liefdadigheid uit. Op 4 december 1847 verklaarde minister Rogier in de Kamer dat de uitwijking van Vlaamse werklozen naar het industriële Wallonië allicht een oplossing kon bieden. Hij betreurde het dat de Vlamingen voor een taalbarrière stonden en zei dat er in het lager onderwijs meer Frans diende te worden onderwezen: dan zouden de Vlaamse arbeiders in de Waalse provincies kunnen werken en zouden Vlaamse meisjes in Waalse gezinnen een betrekking vinden...

Rogier deed niets anders dan de mentaliteit van de burgerij vertolken. In de volkslagen was de verbittering groot, maar van een georganiseerde actie om de arbeidsvoorwaarden te verbeteren, was nog geen sprake. Met tienduizenden vertrokken de Vlamingen naar de zuidelijke provincies om er in de dorpen, de fabrieken en de mijnen een schrale boterham te verdienen... en Waal te worden.

De grievencommissie

Een kwarteeuw na de stichting van de Belgische staat, was intussen in Vlaanderen een intellectuele elite gegroeid, die het stadium van het bescheiden vragen definitief achter zich had gelaten. De taalminnaars waren verdwenen. (Willems was in 1846 overleden.) De flaminganten, zoals de vlaamsgezinden nu ook zouden worden genoemd, gingen hun bedrijvigheid verleggen naar het vlak van de wettelijkheid. Zij stelden voorop dat, krachtens de grondwet, alle Belgen gelijk waren en dat bijgevolg geen constitutionele discriminatie ten opzichte van de Vlamingen kon worden ingeroepen. Hoofdzaak was dat de grondwettelijke bepalingen door iedereen werden nageleefd. Ook door het rijk en zijn besturen. Daartoe moesten echter wettelijke maatregelen worden getroffen; m.a.w. er moesten taalwetten komen om de vele grieven te verhelpen. De officiële dichtwedstrijd die in 1855 werd uitgeschreven om de 25ste verjaardag van ‘de roemrijke septemberdagen van 1830’ te vieren, werd door alle bekende Vlaamse letterkundigen gesaboteerd. Kort daarop werd een nieuwe dichtwedstrijd uitgeschreven, ditmaal om de eedaflegging van Leopold I te herdenken. Nu deden wel Vlaamse dichters mee, maar tevens werd door hun collega's publiek de aandacht gevestigd op de Vlaamse taalproblemen.

De regering die besefte dat er in de Vlaamse provincies iets roerde en dat de groep van de ontevreden flaminganten

blijkbaar aangroeide, riep in 1856 een commissie in 't leven, om de Vlaamse grieven te onderzoeken. Het initiatief ging uit van minister P. de Decker die wel geen flamingant was, maar in 1840 toch het petitionnement verdedigd had. In de commissie zetelden o.m. Conscience, David, Snellaert en de vlaamsgezinde Waal L. Jottrand die tevens als voorzitter fungeerde.

De commissie vergaderde zestienmaal en kwam in oktober 1857 klaar met een degelijk rapport dat in januari 1859 werd gepubliceerd. Dit rapport projecteerde, in zijn inleidende beschouwingen, de Belgische taaltoestand tegen een Europese achtergrond en beklemtoonde de betekenis van de taal als ‘het innigste bezit van een volk.’ De commissie die tot opdracht had gekregen, maatregelen voor te stellen én voor de bevordering van de literatuur, én voor het taalgebruik in bestuurszaken, schonk slechts weinig aandacht aan het eerste punt en plaatste - aansluitend bij het petitionnement van 1840 - de politieke eisen voorop.

In een uitvoerige lijst van hervormingsvoorstellen drong zij aan op het herstel van het Nederlandse taalgebruik in het openbaar onderwijs en het centraal bestuur.

Zo werd o.m. opgekomen voor het uitsluitend gebruik van het Nederlands in het lager onderwijs en de eerste twee jaren van het middelbaar onderwijs; voor de inrichting aan de universiteiten van verplichte leergangen in de Nederlandse letterkunde; voor een zodanige organisatie van de centrale rijksadministratie, dat de ambtenaren in beide talen de dossiers zouden kunnen behandelen; voor de oprichting van een Nederlandse afdeling bij de koninklijke academie; voor een Nederlandse uitgave van het staatsblad; voor de tweetaligheid van de mededelingen van het ministerie van financiën en de PTT; voor Nederlands taalgebruik in het gerecht, indien de betichte erom verzocht; voor de indeling van het leger in Vlaamse regimenten, gekazerneerd in Wallonië, en Waalse regimenten, gekazerneerd in Vlaanderen;

voor de vernederlandsing van de burgerwacht en de marine; voor de tweetaligheid van de diplomaten; enz.

Voorstellen om het hele middelbaar onderwijs te vernederlandsen, en om alle ambtenaren van de centrale rijksdiensten tot tweetaligheid te verplichten, werden door de meerderheid in de commissie verworpen. En aangezien er niet geraakt werd aan het middelbaar onderwijs, kon ook de vernederlandsing van het hoger onderwijs niet ter sprake komen. Aan het katholieke onderwijs werd helemaal voorbijgegaan, omdat dit nu eenmaal 'vrij' was.

Het rapport van de grievencommissie zou de volgende twintig jaren nog dikwijls geciteerd worden. Toch was het geen revolutionair document. Opgesteld door bezadigde en gezaghebbende mannen, die de moeilijkheden grondig bestudeerd hadden, bevatte het slechts beperkte en gematigde voorstellen. De commissie aanvaardde voor Vlaanderen een stelsel van tweetaligheid en vroeg enkel dat het Nederlands er naast het Frans zou worden erkend; er was geen sprake van tweetaligheid voor Wallonië. Toch weigerde het kabinet-Rogier de voorstellen ook maar te acteren. De commissie moest zelf zorgen voor de publikatie van het rapport. En vlak daarop deed de regering een tegenverslag verschijnen, waarin de officiële erkenning van de twee talen gevaarlijk werd genoemd voor de eenheid van het land.

Stijgende beroering

De onwil van de regeerders zette kwaad bloed in Vlaanderen, waar de sombere leef- en arbeidsvoorwaarden van het volk en de arrogantie van de franstalige bourgeoisie voor een klimaat van permanent onbehagen zorgden en meer dan eens sociale en Vlaamse werking deden samenvallen. Ook kwamen de contesterende krachten nu tot de overtuiging, dat alleen georganiseerde macht de situatie kon veranderen. De eerste socialisten begonnen de grondslagen

te leggen voor de latere actie van vakbonden en werkliedenpartij; de vlaamsgezinden dachten, van hun kant, aan de stichting van een Vlaamse partij, die boven het gekrakeel van de bestaande katholieke en liberale partijen zou uitsteken. Schuchtere pogingen in die zin haalden echter niets uit, zodat tenslotte besloten werd in de gevestigde politieke structuren te ijveren voor het aanduiden van betrouwbare kandidaten. Om dat te bereiken werd in 1861 te Brussel een Vlaemsch Verbond opgericht; te Antwerpen kwam een Nederduytsche Bond tot stand. Beide verenigingen werkten hard om in de Vlaamse arrondissementen hun kandidaten te doen aanvaarden. Hun aandringen leverde succes op. Militante vlaamsgezinden kwamen de Wetstraat binnen: Lodewijk Gerrits, Jan de Laet die de eerste was om in 1863 als kamerlid de eed in het Nederlands af te leggen, Edward Coremans die in 1888 de eerste Nederlandse rede zou houden in de Kamer.

Een handicap voor de verstandhouding onder de Vlamingen was nochtans de stekelige vijandschap die in deze jaren katholieken tegen vrijzinnigen opjaagde. Te Antwerpen probeerde de Meetingpartij - opgericht tegen het militarisme van Leopold II maar spoedig uitgegroeid tot een democratische en vlaamsgezinde formatie - de tegenstellingen weliswaar te overbruggen. Zij zou resultaten boeken (o.m. de vernederlandsing van het Antwerpse stadsbestuur) maar uiteindelijk het slachtoffer worden van haar plaatselijke karakter, haar ‘pluralistische’ betekenis verliezen en ondergaan in de katholieke partij.

De ideologische gespletenheid zou inderdaad niet zo gemakkelijk overwonnen worden. Julius Vuylsteke die van 1860 tot 1875 een grote invloed uitoefende op het Vlaamse liberalisme, reageerde scherp antikerkelijk en tegen ‘de priester-heerschappij’. Hij was klauwaert, maar vooral geus. Een biezonder boeiende figuur in de antiklerikale kringen was de jonge volkstribuun, Emiel Moyson, pionier

van het socialisme in Vlaanderen, militant vlaamsgezinde en afgod van de Gentse arbeiders. Indien hij niet op 30-jarige leeftijd in 1868 ware gestorven, zouden de Vlaamse en de sociale ontvoogdingsbeweging allicht niet uit elkaar zijn gegroeid.

Tegenover het vrijzinnige flamingantisme stond een niet minder vurige agitatie in de vlaamsgezinde katholieke rangen. De eerste stuwing was uitgegaan van de priester Guido Gezelle die in 1857-59 als leraar te Roeselare gerebelleerd had tegen het conventionele, valse, franstalige onderwijs. Gezelle wilde voor alles natuurlijk en Vlaams zijn. Hij was geen politiek geschoold denker; hij oefende nauwelijks kritiek op de Belgische staat; in hem leefde geen Nederlandse geest; hij was zelfs bitter anti-Hollands. Maar hij gaf de taal in Vlaanderen de adelbrieven waarop al zo lang gewacht werd. Zijn leerling, de priester Hugo Verriest, nam de boodschap over. Voornamer en meer gesofistikeerd dan Gezelle, stond hij wel open voor de Nederlandse cultuur. Hij was een politiek bezieler en gaf op zijn beurt de fakkel door aan Albrecht Rodenbach...

Ook het parlementaire flamingantisme evolueerde nu naar grotere felheid. Het electorale succes van de vlaamsgezinden was mede toe te schrijven aan de verontwaardiging, die in de publieke opinie los geslagen werd door een reeks schandalen, zoals de zaak-Karsman in 1863, waarbij een uitgever niet in het Nederlands mocht worden verdedigd voor het Brusselse hof van beroep, of de zaak-Coucke en Goethals in 1865, waarbij de indruk gewekt werd dat twee Vlaamse arbeiders - in Wallonië terdoodveroordeeld en terechtgesteld - dit fatale vonnis hadden moeten ondergaan, omdat zij fransonkundig waren.

In het parlement kwamen Vlaamse kamerleden nu geregeld op het spreekgestoelte om de discriminaties aan te klagen. Nog verzette de liberale regering zich tegen een wijziging

van de bestaande wetten, maar lang zou zij dat niet meer volhouden.

De bedreiging die de verfransing eeuwenlang op de zuidelijke Nederlanden had doen wegen, was eindelijk opgevangen en zou nu geleidelijk worden teruggedrongen. Naast de franstalige en onsociale bourgeoisie, die nog steeds de staat controleerde, was een nieuwe, nederlandstalige en vlaamsbewuste elite van intellectuelen, ambtenaren en middenstanders aan 't opkomen. Die elite voelde zich verbonden met het volk. Zij zou steeds meer aandacht gaan besteden aan de maatschappelijke aspecten van de ontvoogdingsstrijd.

Derde hoofdstuk
De doorbraak
(1870-1914)

Het jaar 1870 zorgde voor een eerste, ingrijpende wending. Het liberale bewind dat sedert 1857 het land had bestuurd en vooral anti-Vlaamse ministers had geteld, werd weggestemd door het kiezerskorps. In het buitenland verloor Frankrijk de oorlog tegen Duitsland, wat een lelijke klap betekende voor de franstaligen in België. De nieuwe katholieke regering steunde op een partij, die vooral in de Vlaamse provincies sterk stond en toonde dus meer openheid voor de vlaamsgezinden, die van hun kant opgemonterd werden door het Parijse prestigeverlies en door de overwinning van een Duitsland, dat al geruime tijd interesse en sympathie bleek te hebben voor de opkomst van de Vlaamse gemeenschap.

Van 1872 af beleefde het Belgische parlement een reeks incidentrijke debatten, die leidden tot de goedkeuring van de eerste taalwetten. Het begon met een wetsvoorstel van Edw. Coremans, katholiek kamerlid voor Antwerpen, dat ertoe strekte de magistraten en officieren in strafrecht in Vlaanderen en te Brussel te verplichten het Nederlands te gebruiken in alle zaken, waarin niet vastgesteld was, dat de beschuldigde de Franse taal machtig was. Het wetsvoorstel leek vrijwel kansloos, maar plots kwam een nieuw schandaal de publieke opinie opzwepen. Een Vlaamse arbeider, Jozef Schoup, weigerde op het gemeentehuis van Molenbeek (bij Brussel) de geboorte van zijn kind in het Frans

te melden. Hij werd veroordeeld en toen hij in beroep ging, stelde het Hof van Cassatie dat een rechter de advocaten mocht verbieden in het Nederlands te pleiten.

De verontwaardiging bij het Vlaamse publiek was niet gering. Het parlement besefte dat er iets moest gedaan worden om de kalmte te herstellen: na lastige debatten, die de oorspronkelijke tekst deerlijk verminkten, werd tenslotte de wet-Coremans goedgekeurd.

Het was een bres, waardoor andere taalwetten zouden volgen: op het openbaar bestuur (1878) en het gebruik van het Nederlands in het voortgezet rijksonderwijs (1883).

Met de taalwetten van de twintigste eeuw zijn die eerste teksten niet te vergelijken. Zij beoogden niet een louter nederlandstalig Vlaanderen, waarin geen plaats meer zou zijn voor een ander taalregime. Zij voerden zelfs geen voorrang in voor het Nederlands in de Vlaamse provincies. Zij brachten enkel mee dat de Nederlandse taal een bescheiden maar officieel plaatsje kreeg naast het Frans.

Zij kwamen tot stand, niet omdat in het overwegend franstalige parlement plots een vlaamsgezinde meerderheid was ontstaan, maar alleen omdat dit parlement voor de agitatie in het Vlaamse land terugdeinsde en verdere herrie wilde vermijden.

De franstaligen hadden trouwens een slag achter de arm. Zij wisten dat de wetten niet of heel gebrekkig zouden worden toegepast. De hele staatsmachine bleef immers Frans: regering, Kamers, administratie, Hof, hogere clerus, leger, onderwijs, gerecht, het was allemaal nog steeds franstalig. Ook in Vlaanderen bleven de leidende standen afgestemd op de Franse taal en cultuurwereld; zij lazen enkel Franse kranten, gingen enkel naar Franse toneelopvoeringen, stuurden hun kinderen steeds naar Franse klassen. Zij behielden een enorme greep op de kleine man, die eerbiedig opkeek naar de heersers en ervan droomde zijn kinderen in het Frans te kunnen opvoeden, zijn dochter uit te huwelijken

aan een franstalige jongen. De arbeider zat niet alleen gevangen in zijn proletenbestaan, maar ook in zijn onbehouwen dialect, waarvoor hij zich schaamde; de kleine burger die al evenmin behoorlijk Nederlands kende, haastte zich over te schakelen op het Frans. Wie op de maatschappelijke ladder hoger-op geraakte, verloochende zijn moedertaal. Enkel met de meid zou hij nog ‘vloms’ spreken...

In dat klimaat moesten de taalwetten wel als storende en zinloze teksten door de leidende standen beschouwd worden. Als teksten die enkel maar kwaad bloed konden zetten en de ‘normale’ evolutie hinderen. De vlaamsgezinde intellectuelen die meestal vloeiend Frans spraken, moesten veel moed opbrengen om die taalwetten te eisen en, telkens opnieuw, op hun naleving aan te dringen. Zij haalden zich aldus de reputatie op de hals, onmogelijke lieden te zijn, spelbrekers en fanatici.

Het was een harde strijd in een Vlaanderen dat voor 80 t.h. door fransonkundigen bevolkt werd, maar waarin alles wat meetelde aan de top, uitsluitend Frans sprak.

Om die strijd te winnen, moest er nodig worden gemikt naar die top. Naar de leidende standen. Dààr moest met de vernederlandsing worden begonnen. De oudere generatie nog overtuigen, was een onmogelijk iets. Maar de jeugd was vatbaar voor beïnvloeding en wijziging.

In 1875 was - als reactie op de fransdolle mode in het katholieke middelbaar onderwijs - onder impuls van Albrecht Rodenbach op het college van Roeselare met de blauwvoeterie gestart. Telg van een voornaam en verfranst geslacht, gelaafd aan Duitse cultuurbronnen (zijn familie stamde uit het Rijnland), schiep deze studentenleider een legendarisch Vlaams verleden met figuren, ontleend aan de Germaanse sagen of aan het oeuvre van Conscience. Zijn toneelstuk Gudrun en zijn romantische gedichten beroerden de jeugd en ook vele Vlaamse huisgezinnen. Hij organiseerde het verzet tegen de verfransende druk in de colleges

en trachtte overal bonden van scholieren en studenten in het leven te roepen. Het lokte de argwaan en daarna de open oppositie van de bisschoppen uit. Rodenbach was 24 jaar, toen hij in 1880 stierf, maar zijn wekroep zou niet spoedig worden vergeten.

Het ‘Vliegt de blauwvoet, storm op zee’ werd de verzamelkreet van enkele generaties van katholieke jongeren, die via de blauwvoeterie een geloof-in-Vlaanderen meekregen, dat meestal een heel leven zou beklijven. Voor de eerste maal golfde een brede stroom van geestdrift en radicalisme. Het was niet langer het voorzichtig nadenken van de eerste flaminganten; het was een beweging die het intellectuele Vlaanderen sterk emotioneel en in de diepte bewoog.

De studentenbeweging zou een van de drijvende krachten in de Vlaamse ontvoogdingsstrijd worden, niet alleen bij de katholieken, maar ook bij de vrijzinnigen, waar de genootschappen *'t Zal wel gaan* (Gent) en *Geen taal geen vrijheid* (Brussel) naast de kring *Met tijd en vlijt* (Leuven) kernen van Vlaamse agitatie werden.

Uit die studentenbeweging moest logischerwijze een actie loskomen voor de vernederlandsing van het hoger onderwijs, die op haar beurt zou leiden naar de vernederlandsing van de leidende standen en de leidende functies in staats- en bedrijfsleven.

Omstreeks de eeuwwende werd die strijd om de hogeschool inderdaad het eerste programmapunt van de vlaamsgezinden.

Naar de wettelijke gelijkheid

Eerst echter werd nog een tweede reeks van taalwetten door het parlement goedgekeurd. Dat werd mogelijk gemaakt door een nieuwe verschuiving in de partijpolitieke verhoudingen. In 1884 hadden de katholieken een grote overwinning geboekt op de liberalen, die sedert 1878 andermaal

aan het bewind waren geweest. In 1893 werd de grondwet herzien en werd het oude cijnsstelsel dat alleen de zeer welgestelden in het stemhokje toeliet, vervangen door het algemeen, meervoudig kiesrecht, dat de katholieke partij verder versterkte.

De schoolkwestie die liberalen en katholieken zo lang verdeeld had, geraakte nu wat op het achterplan. Alle aandacht ging naar de sociale spanningen. De mensonwaardige arbeidsvoorwaarden in de snel opkomende industrie veroorzaakten geregeld explosies van geweld bij de werknemers; meer dan eens vielen daarbij doden. In 1883 was de Belgische werkliedenpartij opgericht (in 1884 had ook de katholieke partij vastere vorm gekregen, na een fusie van diverse autonome bonden) en de hervorming van het kiesstelsel in 1893 bracht de socialisten in het parlement. Geleidelijk werden nu de grondslagen gelegd van een sociale wetgeving, terwijl ook de taalwetten verder werden aangevuld, vooral op het gebied van de rechtspleging.

Een merkwaardig verschijnsel van Vlaamse én sociale verbondenheid was het optreden van de Aalsterse priester A. Daens die de arbeidersbelangen verdedigde tegen de katholieke bourgeoisie en als kamerlid (1894-1906) niet aarzelde met de socialisten te stemmen. Het Daensisme werd door de kerk veroordeeld maar zou bevruchtend inwerken op de christen-democratie en op een vleugel van het Vlaamsnationalisme.

Een mijlpaal in de Vlaamse strijd om erkenning en rechtsherstel was de wet van 18 april 1898, de zg. Gelijkheidswet, die bepaalde dat de Franse en de Nederlandse tekst van de wetten en koninklijke besluiten voortaan dezelfde juridische waarde zouden hebben. Die wet kwam er maar door, na lange en verbitterde parlementaire besprekingen. Walen en franstaligen hadden de voorgaande jaren heel wat moeten slikken, maar waren niet bereid zo maar te erkennen, dat beide talen gelijk konden zijn. Hun hegemonie

stond op het spel, meenden zij.

Voor de Vlamingen was er geen weg terug. Hierop toegeven betekende aanvaarden dat de nederlandstaligen inderdaad tweederangsburgers waren. Nooit had de taalkwestie het land zo diep beroerd. De eindstemming in de Kamer werd door een feestelijk bevlagd Vlaanderen gevierd. Want ook de gewone man had de betekenis van het debat begrepen.

Zoals het woord Vrijheid in 1830 de polemieken had beheerst, zo bezielde thans het woord Gelijkheid de Vlaamse bevolking. Dat de socialisten in onstuimige campagnes aandrongen op de invoering van het algemeen, enkelvoudig stemrecht - waardoor alle burgers electoraal gelijk zouden worden - droeg uiteraard bij tot het welslagen van de Vlaamse agitatie...

De strijd om de Gentse universiteit

De deur stond nu open voor wat velen in Vlaanderen als een beslissende strijd aanzagen: de vernederlandsing van de rijksuniversiteit te Gent.

Aan de spits van de actie stond de Brusselaar Lodewijk de Raet die in 1906 ‘een economisch programma voor de Vlaamsche beweging’ publiceerde. De Raet legde de basis van een politiek denken, waarin economische, demografische, universitaire factoren verstrengeld waren met staatkundige en culturele. Hij plaatste de bedrijvigheid van de vlaamsgezinden in een perspectief, dat rekening hield met de metamorfosen van een maatschappij, waarin de industriële ontwikkeling en de langzame socialisering het negentiendeeuwse, liberale beeld aan erosie onderwierpen. De Raet stelde voorop dat de Vlaamse beweging niet beperkt mocht blijven tot een aanvechten en verbeteren van taaltoestanden, maar een antwoord diende te geven op de vraag naar de plaats en de toekomst van de Vlamingen in het

Belgische staatsbestel. Hij liet zich niet paaien met wettelijke (en niet toegepaste) maatregelen op het taalgebruik, maar wilde een integrale ontvoogding, die de Vlamingen de intellectuele en economische macht zou bezorgen, die hen ook naar de politieke macht in het land zou leiden. De eerste stap op die weg was, volgens hem, de vernederlandsing van het wetenschappelijk en academisch milieu, van de rijksuniversiteit. Terwijl De Raet vooral aandacht besteedde aan het economische aspect van de Vlaamse problematiek, wezen twee andere vrijzinnige voormannen, de Gentse hoogleraar Julius Mac Leod en de jonge August Vermeylen, op de sociale en humane opdracht van de Vlaamse beweging. Zij waren niet aangetast door de emotionele geladenheid, die sedert Rodenbach de katholieke vlaamsgezinde elite deed trillen, maar hun koele aanpak werkte daarom niet minder heilzaam. Vermeylen was geen nationalist als De Raet, die in de natievormende kracht van de staat geloofde; hij was veeleer een anarchist die abstracte begrippen als volk en staat verwierp. In zijn vlijmscherpe *Kritiek van de Vlaamse beweging* (1895) ging hij de oudere generaties van flaminganten te lijf, omdat die te eenzijdig zouden hebben gekeken naar de taaltoestand. Hij verweet ze onvoldoende belangstelling te hebben getoond voor de onmenselijke leefvoorwaarden, waarin de gewone man gevangen zat. Ook hij verruimde het blikveld: hij wilde ‘Vlaming zijn om Europeër te worden.’

Naast en vaak mét de vrijzinnigen verenigd in dezelfde werkgroepen, stonden de nieuwe katholieke leiders Lodewijk Dosfel en Frans van Cauwelaert. Romantisch als Rodenbach, maar tevens juridisch geschoold academicus, werd Dosfel vooral gewaardeerd om zijn morele onkreukbaarheid en wetenschappelijke deskundigheid. Later zou hij de theoreticus van het Vlaams-nationalisme worden. Van Cauwelaert - vanaf 1901 de centrale figuur in de katholieke vlaamsgezinde rangen - trad meer naar voor

als een welsprekend en soepel diplomaat, een politicuspedagoog die de Vlaamse beweging bij voorkeur opvatte als een opvoedingsbeweging. Hij ging ervan uit dat de Vlamingen in de eerste plaats nood hadden aan culturele hefbomen, om als volwaardige cultuurgemeenschap eerbied en rechtsherstel af te dwingen. Van Cauwelaert stond huiverig tegenover radicale staatshervormingen en geloofde meer in het nut van taalwetten en van 'cultuurflamingantisme'. De strijd voor Gent werd ingezet in 1890. Het begon met lezingen en tijdschriftartikelen, zwol dan aan tot meetings, perspolemieken, moties en studentencongressen. Om de werking te coördineren, werd tweemaal een Hogeschoolcommissie in het leven geroepen, resp. in 1896 en in 1907. In de eerste stond Mac Leod centraal, in de tweede Hippoliet Meert, die ook het Algemeen Nederlands Verbond stichtte, dat zo'n dynamische rol ging spelen in de Vlaamse strijd. Telkens vormde de commissie een soort van algemene legerstaf van de Vlaamse beweging. De discussies waren soms heftig, want de meningen verschilden over de wijze, waarop de vernederlandsing van de universiteit diende te gebeuren. Sommige commissieleden waren bereid naast de nieuw op te richten Nederlandse universiteit een Franse te laten bestaan. Anderen wilden een geleidelijke of gedeeltelijke splitsing van de faculteiten en leergangen. Nog anderen stonden op een radicale en onmiddellijke vernederlandsing.

In 1906 kwam een brief van de kerkelijke overheid (de zg. Instructions) olie op het vuur gieten. Kardinaal Mercier liet weten dat het Nederlands niet geschikt was als voertaal in het hoger onderwijs...

De bisschoppen waren van bij het ontstaan van de Belgische staat steunpilaren van het regime geweest. Zij hadden het trouwens, tegen het protestantse Holland in, helpen geboren worden. Zij hadden nooit blijk gegeven van enig begrip voor de Vlaamse grieven en verwachtingen. Zij hadden het middelbaar onderwijs franstalig gehouden en de

blauwvoeterie van Rodenbach bestreden en geliquideerd. Het brutale verzet tegen de vernederlandsing van Gent paste in het kader van dit beleid. De verontwaardiging bij de intellectuelen was zeer groot. Het zou nog vele generaties lang als een trauma nawerken. (Ruim 60 jaar later, ten tijde van de Leuvense kwestie, zouden de Instructions van Mercier zijn opvolgers nog voor de voeten worden geworpen.)

Tegen het protest van honderden katholieke intellectuelen kwam een repliek van vicaris-generaal J.E. van Roey, de latere kardinaal, die zonder veel omhaal van woorden liet weten, dat het kerkelijke verzet tegen de vernederlandsing van de rijksuniversiteit ingegeven was door de bezorgdheid de katholieke universiteit te Leuven te laten bloeien... Van dan af zouden ook de Vlaamse studenten van Leuven, die over een stevige organisatie beschikten en geruggesteund werden door het tijdschrift *De Student* van dr. A. Laporta, zich geestdriftig voor de vernederlandsing van Gent inzetten. De kwestie was intussen ook op het politieke niveau geraakt. Drie Vlaamse parlementsleden, Frans van Cauwelaert, de socialist Camille Huysmans en de liberaal Louis Franck - de 'drie kraaiende hanen' - begonnen in 1910 op ruime schaal volksmeetings te houden, waarop zij te samen het dossier-Gent bepleitten.

Van zijn kant trachtte de (franstalige) socialistische partijleider Emile Vandervelde een vergelijk te vinden. Het probleem verdeelde zijn partij en daarom stelde hij voor Gent Frans te laten en te Antwerpen een Nederlandse universiteit op te richten. Het voorstel werd afgewezen door de Vlamingen, die in 1911 de kwestie, in de vorm van een wetsvoorstel, aanhangig maakten bij het parlement. Alle vlaamsgezinden stonden solidair achter de eis. De katholieke opinie - met polemisten als dr. A. van de Perre - was niet de minst radicale.

Voor het uitbreken van de eerste wereldoorlog zou er nochtans niets meer gebeuren.

Vragen en accentverschuivingen

Nog andere thema's kwamen nu aan de orde.

Steeds meer vlaamsgezinden begonnen te twijfelen aan de doelmatigheid van de taalwetten, ook reeds omdat die zo dikwijls gewoon genegeerd werden en de overtreders ongestraft bleven. Er ontstond een taalwet-moeheid. De vraag werd gehoord: Is het niet nodig een andere politiek te volgen? Te denken aan een wijziging van de Belgische instellingen zelf?

De oude scheiding tussen katholieken en vrijzinnigen in de Vlaamse beweging evolueerde naar een scheiding tussen belgicisten, die bleven geloven in het nut van taalwetten en voor wie de Vlaamse beweging in de eerste plaats een taalbeweging was, en de nationalisten die de wrijvingsvlakken wilden doen verdwijnen via een staatshervorming, en voor wie de Vlaamse beweging een nationale beweging was.

Kort na de oprichting van de Belgische staat was overigens reeds gespeeld met de gedachte van politieke en administratieve structuurhervormingen. Sommige publicisten dachten toen aan een decentralisatie van de overheidsdiensten; anderen schreven vaagjes over federalisme en verwezen naar Zwitserse of Scandinavische voorbeelden. Maar een echte stimulans ontbrak. Naarmate de Vlaamse parlementsleden evenwel erin slaagden de eerste taalwetten af te dwingen, begon er iets te roeren... bij de Walen. Daar ging men denken aan afweermiddelen tegen de politiek van tweetaligheid die de Vlamingen voorstonden, eerst voor Vlaanderen (om er de heerschappij van het Frans te breken), en daarna voor het hele land. De Walen wilden van geen Nederlands weten. Zij hadden in 1830 de revolutie gesteund, omdat de Nederlandse koning zijn taal in hun gewesten poogde in te voeren.

Zij waren niet van zins, in België, de wet van de Vlamingen te ondergaan en de tweetaligheid te aanvaarden. Daarom

groeide het eerst bij hen de idee van een mogelijke bestuurlijke scheiding tussen Wallonië, dat in de negentiende eeuw dank zij een dynamische industriële expansie verre voorop lag in de staat, en het agrarische, nog vrij kleurloze Vlaanderen. Men wilde in Wallonië wel de Vlaamse arbeidskrachten aantrekken (en verwaalsen), maar iedereen zette zich schrap tegen de eventuele ondermijning van het homogeen Franse taalgebied.

Aanvankelijk werd niet zoveel aandacht besteed aan de Waalse opwerpingen, maar geleidelijk werden zij scherper, vooral toen Wallonië begon te begrijpen, dat op lange termijn een eentalige Waal geen overheidsbetrekking meer zou vinden in de Vlaamse provincies. De Walen zagen Vlaanderen verloren gaan als carrière- en expansiegebied. Het bracht vervreemding mee: Vlaanderen dat zo op het gebruik van de Nederlandse taal stond, was geen land meer waarin zij zich helemaal thuis konden voelen.

In 1912 verklaarde de Waalse leider (en latere Belgische staatsman) Jules Destrée in een *Lettre au Roi sur la séparation de la Wallonie et de la Flandre:* 'Sire, er zijn geen Belgen.' Het was een heftig, agressief betoog, waarin Destrée de Vlamingen ervan beschuldigde Wallonië bestolen te hebben. Hij nam het niet, dat Vlaanderen eentalig zou kunnen worden. Liever de bestuurlijke scheiding van de twee gemeenschappen, was zijn ondubbelzinnig besluit.

Van Vlaamse zijde werd opvallend nuchter, bijna pragmatisch op de Brief gereageerd. De eerste antwoorden (van Hippoliet Meert, Emiel Wildiers, Pol de Mont e.a.) wezen de bestuurlijke scheiding af; zij gingen ervan uit, dat de Vlaamse opgang ook mogelijk was zonder die scheiding. Maar spoedig evolueerde de Vlaamse opinie naar een positiever benadering van de scheidingsgedachte.

Na een verwerping van Vlaamse amendementen op een ontwerp van onderwijswet herzag E. Wildiers zijn mening en schreef: 'Van nu af moeten wij voor de bestuurlijke

scheiding opkomen; het is de enigste oplossing.' De Vlaamse cultuurverenigingen namen het probleem ter studie. Op 1 mei 1914 verscheen te Gent een maandblad 'De bestuurlijke scheiding', met als redacteurs de jonge vlaamsgezinden R. Kimpe, M. Minnaert en A. Thiry.

Toen de eerste wereldoorlog uitbrak, was de idee volop aan 't rijpen. In de broeikas van de oorlog, waarin de mensen vlugger dood gingen en ook de gedachten sneller tot ontwikkeling kwamen, zouden sommige Vlamingen geen weerstand bieden aan de verleiding om datgene, waarvan zelfs nog geen blauwdruk bestond, in ondankbare omstandigheden uit te bouwen tot een realisatie. De mislukking van het voortijdige experiment zou hen zwaar worden aangerekend.

Op het einde van de negentiende eeuw noteerde men in Vlaanderen ook een toenadering tot het noorden. In intellectuele kringen heerste een levendig bewustzijn van stamverwantschap. (Om dezelfde reden werd ook met sympathie uitgekeken naar Zuid-Afrika en in de oorlog tussen Boer en Brit stond de Vlaamse opinie ongetwijfeld aan de zijde van president Krueger.) Op studenten- en andere culturele congressen werden geregeld Nederlandse sprekers uitgenodigd. Het Algemeen Nederlands Verbond van H. Meert dat fungeerde als tegenhanger van de Alliance Française, maakte actief propaganda bij de bevolking voor de taalwetten, de gelijkheidswet, de vernederlandsing van Gent. Het droeg ook bij tot de versterking van de heel-Nederlandse inslag in de Vlaamse beweging. Er werd nu ook, in ruimer verband, aangedrongen op een keuriger woordgebruik. De actie voor het algemeen beschaafd Nederlands lokte particularistische oppositie uit vanwege de oudere generatie, maar kernen van jongeren bleken gewonnen voor één enkele Nederlandse taal en uitspraak in noord en zuid.

Er werd ook gerekend op steun van Nederland in de strijd

voor normaler taalverhoudingen, maar die steun werd maar karig toegemeten. Het officiële Nederland wilde zich niet mengen in de binnenlandse moeilijkheden bij de buurman, waarmee het sedert lang vriendschappelijke betrekkingen had aangeknoopt. De Nederlandse bevolking stond volkomen onverschillig en onbegrijpend tegenover de Vlaamse problemen. Alleen in academische en literaire milieus bestond soms enige positieve aandacht voor het opkomen van het zuiden.

Naarmate de democratisering van het politieke en openbare leven vorderde, kwamen de vertegenwoordigers van het katholieke bevolkingsdeel, dat verreweg het talrijkste was in de Zuidnederlandse provincies, meer aan bod. De laatste decennia voor de oorlog verzwakte zienderogen de invloed van de vrijzinnige elite die voordien, ondanks haar numerieke zwakte, een zo diepe stempel had weten te slaan op de Vlaamse beweging. De liberale flaminganten waren gehandicapt door de uitgesproken vlaamsvijandigheid van de - door franstalige Brusselaars en Walen geleide - liberale partij. De socialisten werden helemaal in beslag genomen door de strijd tegen het industriepatronaat en door de campagnes voor het algemeen, enkelvoudig stemrecht. De verovering van een behoorlijk levensminimum voor de arbeiders had voorrang op de taal- en cultuurproblemen. De socialistische parlementsleden hielpen de taalwetten wel goedkeuren. De Gentse leider Edouard Anseele, die geen vlaamsgezinde was als Moyson, verdedigde wel het recht van de arbeider zijn taal te spreken. Camille Huysmans, socialist én flamingant, kwam op ‘voor de politieke eenheid der natie en voor de culturele autonomie van elk van haar nationaliteiten.’ Maar toch was een duidelijke verwijdering merkbaar tussen de vlaamsgezinde en de socialistische fracties.

De eerstgenoemden hadden geen of zeer weinig contact met

de sociale realiteit van het fabrieksproletariaat en ontwikkelden op de noden van hun gemeenschap een visie, die beperkt bleef tot de problemen, waarmee zij zelf in hun burgerlijk bestaan geconfronteerd werden. De Vlaamse socialisten van hun kant hadden de steun van hun Waalse partijkameraden hard nodig en waren bijgevolg niet geneigd taalmoeilijkheden te accentueren, die enkel maar wrevel konden verwekken bij de franstaligen.

Die socialistische houding zou de komende jaren zeker niet worden afgezwakt; de handelwijze van een aantal vlaamsgezinden onder de oorlog zou integendeel de afkeer voor het 'taalnationalisme' nog aanscherpen.

De beweging die de Vlamingen bewuster van hun eigen waarde wilde maken, gaf niettemin in deze overgangsperiode tussen liberaal triomfalisme en revolutionair socialisme blijk van grote levenskracht. De operatie-Overleving was voor Vlaanderen positief verlopen. Sedert 1870 bood de nederlandstalige gemeenschap in België systematisch en krachtig weerstand aan de verfransing. Steeds meer jongeren eisten, tegen kerk en staat in, het recht op Vlaming te zijn en Nederlands te spreken. De letterkunde van het zuiden kon trouwens opnieuw de vergelijking doorstaan met die van het noorden.

De leidende standen die tot dan toe hermetisch gesloten waren gebleven voor de vernederlandsing, vertoonden spleten. Ook in de economische wereld vonden de Vlamingen elkaar: in 1908 werd, op initiatief van Leo Meert, het Vlaams Handelsverbond opgericht, de voorloper van het Vlaams Economisch Verbond. De leden verbonden zich ertoe 'het hunne bij te dragen om het gebruik van het Nederlands in handel en nijverheid te bevorderen.' Uitdrukkelijk werd bepaald dat zulks gebeurde 'ten einde de economische kracht van het Vlaamse volk uit te breiden.'

De Vlaamse beweging kon steunen op congressen, studies,

voordrachten, pamfletten en op twee stevige cultuurverenigingen: het Willemsfonds dat de liberalen groepeerde, en het Davidsfonds, gesticht in 1875 door katholieken die het (onder invloed van Vuylsteke antiklerikaal geworden) Willemsfonds hadden verlaten. De Vlamingen beschikten voorts over een nationale feestdag (11 juli, verjaardag van de slag der gulden sporen van 1302), een nationale vlag (het zwartgele leeuwenvaandel) en een nationaal lied (De Vlaamse Leeuw, door Karel Miry in 1848 gecomponeerd op een tekst van H. van Peene). In mei 1914 werd aangekondigd dat Frans van Cauwelaert en dr. A. van de Perre spoedig een strijdende Vlaamse krant zouden doen verschijnen: De Standaard. Het Algemeen Nederlands Verbond verruimde de taalactie, maakte propaganda voor de Vlaamse zaak in Nederland en schonk aandacht aan de Vlaamse arbeiders die in de Waalse industriegebieden gedenationaliseerd werden.

Het Vlaamse element was zeker doorgebroken. Mocht het ook hopen op spoedige en ingrijpende wijzigingen in de mentaliteit van het establishment en in de structuren van de eenheidsstaat? Frans van Cauwelaert sprak optimistische taal; hij rekende op de demografische groeikracht van de kinderrijke Vlaamse gezinnen, en op de gevolgen van een verder-gaande culturele en intellectuele volksopvoeding. Andere flaminganten waren sceptischer. Iedere taalwet moest immers in harde, parlementaire debatten worden afgedwongen en werd nadien gesaboteerd. De regeerders te Brussel gaven zelden blijk van goede wil t.o.v. de Vlaamse grieven. De hoofdstad verfranste trouwens in een snel tempo. In 1846 was de oude Brabantse stad nog voor 66 t.h. bewoond door nederlandstaligen; in 1910 was dat percent teruggevallen op 46 t.h.

Kon die toestand worden verholpen door zwakke en gebrekkige taalwetten, in een Vlaanderen dat onderworpen bleef aan een tweetaligheid die in Wallonië niet bestond,

en waar de kleine man bleef opkijken naar de franstalige elite?

Op de drempel van de eerste wereldoorlog werd de Vlaamse beweging geconfronteerd met vele twijfels, vragen, mogelijkheden...

Vierde hoofdstuk
Tragische jaren
(1914-1944)

De negentiende eeuw stierf in 1914. De nieuwe tijd zou de opgang van het Vlaamse volk met zware hypotheken belasten. Voordien was er vete en verdeeldheid onder de flaminganten en misprijzen voor de Vlaamse rechten vanwege de leidende standen. Maar ook een minimum-eerbied voor de regels van het spel. Achter de geladenheid van de woorden schuilde de beleefdheid van de welgestelde burger. Van 1914 af, en meer dan drie decennia lang, zou de beweging dramatisch worden dooreengeschud. Het ging niet langer om een taalactie, maar om een nationale strijd, gevoerd met bittere verbetenheid, laster, verdachtmakingen, broodroof, broederhaat, ideologische verscheurdheid, moord en terechtstellingen. De Vlaamse beweging geraakte verwikkeld in een confrontatie, waarin mensen stierven voor hun ideaal, in een vuurlinie of voor een vuurpeloton.

In 1914 was het gedaan met de bonte congressen en optochten, met de zingende studentenavonden, de gezellige vriendenkringen waar bij pot en pijp over Vlaanderen werd gedagdroomd. Het was oorlog. Vlaanderen werd meegesleurd in de stroom van de internationale conflicten, zonder dat het inspraak of beslissingsmacht bezat. De vlaamsgezinde elite was, eens te meer, verdeeld en ontredderd. Vele leiders misten politieke scholing en zin voor staatkunde; zij konden hun volgelingen geen verantwoorde raad geven in de verwarring van geesten en gebeurtenissen.

De inval van de Duitse legers schokte niet alleen België, maar ook de vlaamsgezinde opinie. De meeste flaminganten waren opgegroeid in een vage, pro-Duitse stemming. Zij voelden achting en ook sympathie voor de Duitse cultuur, die zoveel dichter lag dan de Franse. De Duitse invloed op Rodenbach en Peter Benoit, op De Laet en Vermeylen, en zelfs op Van Cauwelaert was onmiskenbaar.

Er was weliswaar nooit een invloedrijke al-Duitse of pan-germaanse stroming ontstaan in de Vlaamse beweging; innige contacten tussen Duitse en gezaghebbende Vlaamse kringen waren nooit gelegd; de kennis van het Duits was bij de Vlamingen zeer gering gebleven; er werden haast geen Duitse boeken of kranten gelezen; Duitse pogingen om Vlamingen te betrekken bij Berlijnse expansieplannen, waren steeds beleefd maar koeltjes afgewezen. De Vlaamse beweging wilde een onverfranst, maar ook onverduitst Vlaanderen. Maar toch leefde een gevoel van verwantschap met de grote buurman, die soms beschouwd werd als een tegengewicht voor de Franse macht.

De agressie werd dan ook onmiddellijk veroordeeld als een verraderlijke daad. De nationale eensgezindheid was opvallend groot. Heel Vlaanderen stond achter koning Albert en iedereen luisterde ontroerd naar de vorstelijke oproep: Vlamingen, gedenkt de slag der gulden sporen!

Het besef van nationale eendracht werd aanvankelijk niet gekwetst door de even lompe als venijnige artikelen, die in Frans-Belgische kranten verschenen en waarin flamingantisme werd vereenzelvigd met germanisme en gedreigd werd ‘dat na de oorlog de tijd van de vlaamsgezinden voorbij zou zijn.’ De Vlamingen kenden hun pappenheimers en verloren er hun kalmte niet bij. De afkeer voor de Duitse vijand bleef algemeen. Slechts één enkele uitzondering viel te noteren.

Op 12 oktober werd Gent bezet en reeds enkele dagen later bleek de kleine groep, die *De Bestuurlijke Scheiding* uitgaf,

bereid te zijn de Duitse kaart te spelen. De groep die spoedig als de ‘Jong-Vlamingen’ zou bekend geraken, stond onder de invloed van een pan-germanistische, gereformeerde dominee, J.D. Domela Nieuwenhuis Nyegaard, een emotioneel man met zienersallures. De Jong-Vlamingen schreven België af en zagen Vlaanderen plaatsnemen in een Germaans rijk. Het was op dat ogenblik het enige pro-Duitse symptoom in de Vlaamse beweging.

De bezettende overheid die nog niet erg vertrouwd was met de binnenlandse Belgische verhoudingen, bleef eerst voorzichtig op de vlakte. Geleidelijk echter zou de Duitse politiek duidelijker vormen aannemen. Zonder vooralsnog in haar kaarten te laten kijken, ging de regering te Berlijn toch alles aanmoedigen, wat de eenheid en het Franse karakter van de Belgische staat in het gedrang kon brengen. De ‘Germaanse’ Vlamingen kwamen daarbij als bevoorrechte bondgenoten in aanmerking...

De eerste maanden van de oorlog gebeurde er niets in het bezette gebied. Maar dan kiemde geleidelijk ongerustheid in de vlaamsgezinde kringen, omdat de anti-Vlaamse hetze in de Belgische pers in Frankrijk bleef voortduren en niet werd afgeremd of tegengesproken door de Belgische regering in Le Hâvre. Vooraanstaande franstalige publicisten, waarvan men wist dat zij goede maatjes waren met ministers en generaals, publiceerden dag na dag biezonder hatelijke aanvallen op Vlaanderen en de Vlaamse beweging. De campagne zou een hoogtepunt vinden in een artikel van een bekend publicist, de wallingant R. Colleye, die in augustus 1915 besloot: ‘La Belgique de demain sera latine ou elle ne sera rien.’

De Vlaamsgezinden pleegden met elkaar overleg. August Vermeylen adviseerde de storm te laten overwaaien en passief te blijven. Anderen vreesden echter, dat de Belgische regering na de oorlog agressief anti-Vlaams zou kunnen op-

treden. Zij stelden de vraag, of het niet wenselijk was gewoon voort te werken aan de vernederlandsing van het land, spijt de Duitse aanwezigheid. Enkele dachten zelfs luid-op: Misschien met de hulp van de Duitsers!

Het activisme

In de zomer van 1915 kwam het tot contacten met de bezetter. Terwijl de groep van Jong-Vlaanderen, waaruit de gematigde elementen verdwenen waren, onder de leiding van Domela verder ijverde voor een bij Duitsland aanleunend Vlaams koninkrijk, gaf een comité van radicale vlaamsgezinden de Duitse overheid de stille wenk de Belgische taalwetten te doen toepassen. Ook werd van diverse zijde aangedrongen op de onmiddellijke vernederlandsing van de Gentse rijksuniversiteit. Goeverneur-generaal von Bissing oordeelde blijkbaar dat dit overeenstemde met de door Berlijn voorgestane 'Flamenpolitik' en besloot in december 1915 de universiteit radicaal te vernederlandsen. Vermeylen, Anseele, Franck en andere Vlaamse leiders protesteerden bij de Duitse overheid; de meeste hoogleraren van Gent weigerden hun medewerking. Maar bij de flaminganten was er aarzeling. Wanneer de onkreukbare Lodewijk Dosfel, na lang beraad, met de vernederlandsing instemde en bereid bleek te zijn zelf te doceren, gingen een aantal bekende vlaamsgezinden zijn voetspoor volgen. Deze 'activisten' wisten dat zij de Belgische regering trotseerden. Op 16 oktober 1916 werden al diegenen, die een leerstoel aan de 'von Bissing-universiteit' hadden aanvaard, bij koninklijk besluit uit de nationale orden geschrapt; ook werden voor later sancties aangekondigd. In het inleidend verslag bij het KB beloofde de regering aan de Vlamingen 'volledige gelijkheid in rechte en in feite' zowel op gebied van het hoger onderwijs als op elk ander gebied.

Op 24 oktober werd het academiejaar te Gent geopend.

Op 1 februari 1918 waren er 392 studenten ingeschreven: een elite waaruit later bekende Belgische politici en hoogleraren zouden te voorschijn komen: Lode Craeybeckx, Max Lamberty e.a.

De breuk met de andere Vlamingen was volledig. De activisten werden door de bevolking uitgespuwd als landverraders en door vele vrienden scherp afgekeurd.

En het bleef niet bij die ene beslissing inzake Gent.

In december 1916 meende de wereld een lang ogenblik dat de vrede nabij was. De Duitse keizer deed een vredesaanbod. De Amerikaanse president vroeg de oorlogvoerende partijen, hoe zij het gebeurlijke einde van de krijgsoperaties en een nieuwe internationale regeling opvatten. Bij de activisten rees de vraag: Wie zal er namens Vlaanderen spreken, wanneer de onderhandelaars straks aan de groene tafel plaatsnemen? Moet er geen politiek orgaan worden opgericht dat Vlaanderen kan vertegenwoordigen?

Het bleef niet bij een vraag. Op 4 februari 1917 kwamen te Brussel 125 vlaamsgezinden bijeen, die een Raad van Vlaanderen verkozen. Die raad waarin P. Tack en A. Borms de voornaamste figuren waren, trad op als het centrale lichaam van de activisten. Hij was verdeeld in radicalen, die rekenden op de Duitse overwinning en op het verdwijnen van België, en unionisten, die hoopten op een vrede-doorvergelijk en Vlaanderen met Wallonië zagen samenwerken in een Belgisch staatsverband. De raad zou een paar maal een delegatie sturen naar de regering in Berlijn en - ofschoon hij niet over wetgevende bevoegdheden beschikte - aan een grondwet knutselen. Hij verzocht de Duitsers de Belgische openbare besturen te splitsen en bereidde een plan tot politieke scheiding tussen de Belgische taalgebieden voor. De Duitsers die reeds pogingen hadden gesteund, om het onderwijs te Brussel te vernederlandsen, voerden in maart 1917 de bestuurlijke scheiding in. De Waalse ministeries moesten naar Namen verhuizen. De beslissing

werd echter slechts ten dele uitgevoerd, want de Belgische administratie saboteerde de scheiding.

De Raad ging zo ver, op 22 december 1917 de onafhankelijkheid van Vlaanderen uit te roepen. De proclamatie werd door niemand ernstig genomen. Ook niet door de Duitsers, die wel wisten dat de raad slechts zichzelf vertegenwoordigde en door de bevolking gehaat werd.

Met de Duitse nederlaag in november 1918 zou ook de raad van Vlaanderen roemloos ondergaan.

De belangrijkste publikatie van de activisten was het *Katholiek activistisch verweerschrift* dat Dosfel in november 1917 opstelde. Dosfel die nooit tot de Raad van Vlaanderen toetrad en steeds de Duitsers op afstand hield, lichtte daarin het beleid van zijn medestanders toe en motiveerde ook, principieel en moreel, zijn persoonlijke opvattingen. Uit het verweerschrift, dat op heel wat vlaamsgezinden diepe indruk maakte, bleek dat Dosfel de bestuurlijke scheiding verwierp, als strijdig met de Belgische wetten en de internationale conventies, en dat hij het toekomstige België zag als een reële unie van een zelfstandig Vlaanderen en een zelfstandig Wallonië.

Na de oorlog werden de activisten voor de rechtbank gesleept en veroordeeld. Hun verraad was nochtans niet erger dan dat van de Tsjechen, die als Oostenrijkse staatsburgers de hulp van de westerse geallieerden hadden ingeroepen en tegen hun officiële vaderland ten strijde trokken om een eigen staat te kunnen stichten. De Tsjech Masaryk had het geluk de goede zijde te hebben gekozen; Borms stond aan de kant van de verliezer. De activisten hadden in de annalen van de geschiedenis ook een andere commentaar kunnen krijgen.

Hun leiders waren meestal onbaatzuchtige, vriendelijke idealisten. Zij werden in een conflictsituatie geworpen, waarop zij niet waren voorbereid. Leraren, letterkundigen,

kleine ambtenaren of kantoorbedienden, misten zij politieke scholing en ervaring. Zij maakten de Vlaamse zaak niet populair bij het grote publiek, maar hadden toch een blijvende verdienste: voor de eerste maal werd de vraag gesteld naar de zelfstandigheid van Vlaanderen.

Tot dan toe was de Vlaamse beweging hoofdzakelijk een streven geweest tot erkenning van de taalrechten der Vlamingen in een tweetalig Vlaams-België. Niemand dacht aan een Vlaamse staat. De activisten plaatsten de kwestie aan de orde. Het was een nieuw element, dat nooit meer helemaal uit de beweging zou verdwijnen.

De loyalen

Het activisme was niet alleen belangrijk, omdat het zo scherp de zelfstandigheidsgedachte poneerde, maar ook omdat alle andere oorlogsstromingen in de Vlaamse beweging gezien worden in functie van deze minderheidsfractie.

Er werd reeds gewag gemaakt van de passieve vlaamsgezinden, die de hele duur van de bezetting geen vin verroerden. Naast die passieven waren er de loyale vlaamsgezinden in Nederland en bij de geallieerde bondgenoten, die trouw bleven aan België en de regering van koning Albert. Twee mannen stonden hier op het voorplan: Frans van Cauwelaert en dr. A. van de Perre. Deze laatste was in het decennium, dat de oorlog voorafging, uitgegroeid tot een van de meest dynamische en eminente figuren van de Vlaamse beweging. Uitgeweken naar Engeland en daarna naar Frankrijk, beschikte hij er als arts, als parlementslid en als gezaghebbend flamingant over heel wat invloed en prestige in de Belgische regeringskringen. Hij had er veel vijanden ook, maar men luisterde toch naar zijn adviezen.

Van de Perre gaf niet alleen raad - ook aan de Vlaamse soldaten aan het IJzerfront - maar publiceerde artikelen,

memoranda en een lijvige studie in het Engels over de Belgische taalkwestie. Hij veroordeelde het activisme, omdat hij een Duitse overwinning vreesde en het Vlaamse land, volgens hem, geen weerstand kon bieden aan een verduitsing. Toch was hij niet helemaal gerust in de bedoelingen van de Belgische regering en weigerde hij zijn activistische vrienden van oneerlijkheid te verdenken.

Van de Perre die na de oorlog *De Standaard* zou uitgeven, had vooral tactische bezwaren tegen het activisme, maar liet geen twijfel erover bestaan dat, in een klimaat van herstelde vrede, alle vlaamsgezinden elkaar opnieuw zouden moeten vinden.

De tweede 'loyale' leidersfiguur was Frans van Cauwelaert. Hij was kort na de Duitse inval uitgeweken naar Nederland en had daar een weekblad, *Vrij België*, gesticht dat de harde tegenstander werd van de activisten en van hun pogingen (o.m. in de krant *De Vlaamsche Stem* van René de Clercq en Antoon Jacob) om in Nederlandse kringen sympathie te winnen voor het activisme. Van Cauwelaert stond in een moeilijke positie. Hij werd niet alleen aangevallen door de radicale vlaamsgezinden, maar ook door de Frans-Belgische pers achter het front, die in hem 'de' flamingant bleef zien. Hij werd echter gewaardeerd door de koning en door sommige ministers, en zou de hele duur van de oorlog de Vlamingen blijven voorhouden, dat de regering in het bevrijde België een zeer positieve politiek zou voeren t.o.v. de Vlaamse grieven.

De frontbeweging

Belangrijker dan de politieke spelletjes, experimenten en polemieken, intriges en beloften in het bezette land of in de regeringskringen, was de Vlaamse aanwezigheid aan het IJzerfront. Daar zat de Vlaamse jeugd in het slijk en de miserie.

Ruim 90 t.h. van alle Belgische soldaten waren Vlamingen; het hele officierenkorps was franstalig. Vier lange jaren hadden de Vlaamse jongens aan de IJzer de tijd om na te denken over het leven en de dood, over hun plaats in de staat en de maatschappij, over de pijnigende vraag: waarom zij als Vlaming zo achtergesteld werden door de overheid? Figuren als de legerarts, prof. Frans Daels, en priester Cyriel Verschaeve die vlak achter de vuurlinie in zijn pastorie te Alveringem de soldaten bijstond, vingen de vragen en de twijfels op.

In de traditie van de studentenbeweging kwamen er Vlaamse studiekringen tot stand, vooral maar niet uitsluitend voor intellectuelen. Er werd over Vlaanderen en België gepraat, en over de gevaren van morele ontreddering. Er werden karakters gesmeed voor het leven.

Soldaten die sneuvelden, kregen een heldenhuldezerk: een Keltisch kruis, ontworpen door Joe English, met de woorden: Alles Voor Vlaanderen - Vlaanderen voor Kristus (AVV-VVK).

De militaire leiding zag die Vlaamse actie aan het front niet gaarne. Zij vond honderd-en-een plagerijen uit. Maar koning Albert en een paar Vlaamse ministers beseften, dat brutaal ingrijpen catastrofaal zou zijn voor de legertucht. Toch werden in februari 1917 de studiekringen door de militaire overheid verboden. De frontbeweging ging daarop in het maquis. Er kwam een leiding, gevormd door de ‘ruwaard’ Adiel Debeuckelaere, en zijn twee adjuncten, Filip de Pillecijn en Hendrik Borginon. Die frontleiding stuurde op 11 juli 1917 een open brief aan de koning, waarin het optreden van de officieren werd gelaakt. Verder heette het: ‘wij zijn nog bereid ons bloed te storten, maar wij willen de uitdrukkelijke, geschreven, plechtige belofte dat ons volle gelijkheid, volle recht wordt gegeven onmiddellijk na de oorlog ...wij zijn vrije Vlamingen die een vrij Vlaanderen willen in een vrij België.’

Reeds op 15 augustus liet de koning weten, via mej. Belpaire, een Antwerpse patricische dame die vlaamsgezind was en in een villa aan de niet-bezette kust woonde, dat hij de Vlaamse kwestie begreep...

In oktober 1917 publiceerden De Pillecijn en Borginon het fundamentele document van de frontbeweging: *Vlaanderen's dageraad aan de IJzer*. Daarin stelden de frontsoldaten dat het unitaire Belgische stelsel voorbijgestreefd was en dat er een federale staat moest komen. Het document besloot: 'Leve een vrij Vlaanderen in een vrij, onafhankelijk België.'

De frontleiding weigerde ostentatief het activisme te veroordelen. Zij verklaarde over onvoldoende inlichtingen te beschikken en zei geen mannen zo maar te kunnen afkeuren, die steeds blijk hadden gegeven van integriteit. Wat Van Cauwelaert betrof, meende de frontleiding dat de soldaten aan de IJzer sneller evolueerden dan de man van *Vrij België*.

Begin 1918 stond de kwestie van de Vlaamse frontbeweging aan de orde van de kroonraad. De stemming aan de IJzer was zeer slecht. Er woekerde een geest van defaitisme; soldaten betoogden tegen hun officieren; kleine radicale groepen meenden dat het Belgische leger de wapens moest neerleggen. Die radicale tendens vond steun bij Verschaeve, die geleidelijk was weggegroeid in anti-Belgische richting, wat o.m. bleek uit zijn *Catechismus der Vlaamse beweging* die onder de soldaten verspreid werd.

In maart stelde minister-president de Broqueville voor, dat een Vlaamse commissie de grieven van de soldaten zou onderzoeken, maar in juni viel de minister en verdween de commissie met hem.

Intussen had de leiding van de frontbeweging dwars door de vuurlinie een zg. overloper gestuurd, Jules Charpentier, die de opdracht had contact te zoeken met Dosfel en andere vooraanstaande flaminganten in het bezette land, om nadere

informaties in te winnen over hun actie en ze tevens in te lichten over de strijd aan de IJzer. Van zijn kant zond Verschaeve een andere boodschapper, Karel van Sante, een novice-dominicaan, die moest uitzien naar mogelijkheden om tussen activisten en fronters een overleg tot stand te brengen. Zat ook de bedoeling voor om met de Duitsers te onderhandelen over een afzonderlijke wapenstilstand van de Vlaamse soldaten? De leiding van de frontbeweging heeft de bewering steeds gelogenstraft, maar Charpentier en Van Sante zijn vermoedelijk toch wel hun opdracht te buiten gegaan. De deserteurs zouden later door de franstalige pers worden uitgespeeld tegen de fronters en de Vlaamse beweging.

De dagen van de strijd waren echter geteld. In september 1918 werd Debeuckelaere krijgsgevangen gemaakt. De frontbeweging geraakte ontredderd door de verplaatsingen van de divisies voor het beslissende eindoffensief van de geallieerden. In de laatste stormloop sneuvelden vele kaderleden van de beweging. De massa van de soldaten was graag bereid de Vlaamse grieven voorlopig te vergeten, nu de zege en de terugkeer naar huis zo nabij waren.

Met de wapenstilstand van november 1918 werd de periode van de militaire confrontatie afgesloten. Maar de gedachten die tijdens de oorlog gekiemd waren, zouden overleven. Fronters en activisten waren onthoofd in hun organisaties, maar de herinnering aan het gemeenschappelijk geleden onrecht en de broodroof die heel wat ‘collaborateurs’ tot de bedelstaf bracht, gingen bij vele vlaamsgezinden het radicalisme aanscherpen.

Toen prof. Frans Daels, die vier jaar lang in fronthospitalen en veldlazaretten niet van de zijde der soldaten was geweken, kort na de wapenstilstand, op zijn officierspaard het feestvierende Gent binnenreed en door zijn gezin verwelkomd werd in een met de Belgische vlag getooide wo-

ning, waren zijn eerste woorden: ‘Doe die vlag weg! Ik zal het u later allemaal wel uitleggen, maar weg met dat ding. En de eerste die in ons huis nog Frans durft te spreken, gooi ik eruit!’

Een nieuwe periode van Vlaamse agressiviteit was aangebroken.

Patriottisch triomfalisme

De vlaamsgezinden die de hele duur van de oorlog trouw waren gebleven aan België, juichten om de overwinning. Maar hun geluk werd spoedig overschaduwd en overschreeuwd door de arrogante zegeroes van een franstalig establishment, dat zijn positie meende geconsolideerd te zien door het succes van de Franse zusternatie. De eerste jaren van herstelde vrede waren getuige van een Belgisch triomfalisme, dat op meer dan één punt een uitgesproken anti-Vlaams karakter vertoonde. Wat aan het IJzerfront en bij de activisten gebeurd was, mocht dan al de groei van een Vlaams-nationaal bewustzijn versneld hebben, ook het Belgische nationalisme was er op vooruit gegaan. De hele wereld had met medelijden gesproken over ‘poor little Belgium’. Het land dat in 1830 nauwelijks zuurstof genoeg had om in leven te blijven, en een flink stuk van de negentiende eeuw moest optornen tegen de minachting van de mogendheden, baadde plots in een aureool van internationale waardering. België bestond! Er was een Belgische ziel ontdekt. De Kongolese kolonie, die nog maar sedert een tiental jaren Belgisch bezit was, maakte van het kleine mede-zegevierende land meteen een koloniale mogendheid. Niemand mocht nu nog twijfelen aan het bestaansrecht van de Belgische staat.

Het was onvermijdelijk dat in dit klimaat van zelfverzekerdheid de patriotten en de imperialisten het hoofd opstaken. Zij hadden tijdens de oorlog in Frankrijk luidop gedroomd

van gebiedsuitbreiding en van een groter België. Het ogenblik leek gunstig om, met de steun van Parijs, te gaan ijveren voor de aanhechting van het Groot-hertogdom Luxemburg, Nederlands-Limburg, Zeeuws-Vlaanderen en flinke happen uit het Rijnland. Er werd een Comité de Politique Nationale opgericht, dat dronken was van Belgisch chauvinisme en zijn aanhangers vooral recruteerde in de franstalige aristocratie en bourgeoisie. De Vlamingen stonden er beduusd bij te kijken. Het ging allemaal wat aan hen voorbij. De franstalige pers gaf de toon aan en maakte, met een opvallende kwade trouw, alle vlaamsgezinden verdacht. Ook loyaal, pro-Belgisch flamingantisme werd vereenzelvigd met activisme en landverraad.

Op 11 november 1918 had koning Albert op het kasteel van Loppem (bij Brugge) overleg gepleegd met de woordvoerders van de grote politieke stromingen, ten einde het regeringsbeleid uit te stippelen. De socialisten kregen er de toezegging, dat het enkelvoudig algemeen stemrecht onmiddellijk zou worden ingevoerd, zonder dat nog op de noodzakelijke herziening van de grondwet zou worden gewacht.

De Vlamingen waren als dusdanig niet te Loppem uitgenodigd, ook Van Cauwelaert niet, die nochtans zo hardnekkig het activisme bestreden had.

Op 22 november hield de koning voor de Kamers een troonrede, om het nieuwe beleid aan te kondigen. Hij beloofde o.m. dat op taalgebied strenge gelijkheid en rechtvaardigheid zouden heersen en dat de grondvesten gingen gelegd worden van een Nederlandse universiteit te Gent. Het waren vage en voorzichtige woorden, die de Vlaamse opinie ontgoochelden.

In mei 1919 kwam het in de Kamer tot een vinnige Vlaamse interpellatie: A. van de Vyvere, A. van de Perre en Fr. van Cauwelaert handelden over het Vlaamse eisen- en grievenprogramma; zij herinnerden aan de vernederende

toestanden aan de IJzer en kwamen op voor een decentralisering van de rijksadministratie en voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit. Zij spraken, ondanks de heftigheid van hun verontwaardiging, toch nog gematigde taal. Zij bleven aanvaarden dat wie in Vlaanderen de Franse taal wenste te gebruiken, dat recht moest kunnen behouden.

De interpellatie was een slag in het water. De regering antwoordde ontwijkend en met sussende woorden. Zij zag geen grote problemen meer in het na-oorlogse België en herhaalde dat er, naast de bestaande Franse universiteit te Gent, geleidelijk ook wel een 'Vlaamse' zou komen. Een scherp ontevreden Van Cauwelaert schreef in zijn krant: 'De regering heeft de oorlog verklaard aan het Vlaamse volk.'

Het koude stortbad zou voor vele jaren de mentaliteit van de Vlaamsgezinden bepalen. Het jaar 1918 betekende een slechte start voor Vlaanderen. De daarop volgende periode zou de malaise niet zien verminderen. In november 1919 versterkten nieuwe, democratischer verkiezingen, op basis van het algemeen stemrecht, de Vlaamse posities. De liberale partij verschrompelde tot een numeriek zwakke formatie. De opkomst van meer sociaalvoelende katholieken en ook van de (massaal intredende) socialistische partij leek een gunstig voorteken, maar vrij spoedig zou blijken dat de liberalen tussen de twee grote partijen op de wip zaten en daarvan gebruik maakten om haast voortdurend mee in het kabinet te zetelen, waar zij hun anti-Vlaamse politiek verder trouw bleven.

Nog voor de verkiezingen had Van Cauwelaert een zg. minimumprogramma opgesteld, in het kader van de nieuwe Katholieke Vlaamse Landsbond, die lange tijd zijn wapen en spreekbuis zou blijven. Het programma voorzag in de vernederlandsing van het openbare leven in Vlaanderen, hoofdzakelijk d.m.v. verbeterde taalwetten.

De openbare opinie werd trouwens meer en meer gesensibiliseerd voor de nationale problemen van de Vlaamse gemeenschap. Terwijl de liederavonden van Emiel Hullebroeck en het Vlaamse Volkstoneel van Oscar de Gruyter tot in de kleinste dorpen een Vlaams bewustzijn aanscherpten, ging het Davidsfonds stelselmatig in steeds talrijker gezinnen binnendringen. (Het liberale Willemsfonds bleef zwaar gehandicapt door het vlaamsvijandige karakter van de liberale partij.) De intellectuelen verenigden zich opnieuw in diverse bonden van oudstudenten en studenten; de oude gezelligheid had echter de plaats geruimd voor een wetenschappelijker aanpak van de problemen. Lodewijk de Raet was niet vergeten; zijn zakelijke, economische visie inspireerde heel wat jongeren.

Op 4 september 1920 werd te Steenkerke voor de eerste maal hulde gebracht aan de nagedachtenis van de gevallen IJzersoldaten. Uit de bescheiden plechtigheid zouden de grootse bedevaarten naar Diksmuide groeien.

In 1919 was De Standaard verschenen, de krant van dr. Van de Perre en Van Cauwelaert, die spoedig zou optreden als de woordvoerder van de gematigde, vlaamsgezinde elite, om van 1929 af, onder impuls van de nieuwe eigenaar, Gustaaf Sap, voor te gaan in het radicale flamingantisme.

In 1922 werd de Vlaamse Toeristenbond opgericht en in 1926 werd uit het Handelsverbond een krachtig Vlaams Economisch Verbond geboren. In de literaire wereld noteerde men het ethisch-politiek engagement van jongere kunstenaars als P. van Ostaijen, M. Gijsen, W. Moens en A. Mussche, die afstand namen van de pro-Belgische estheten, verenigd rond Karel van de Woestijne.

Al die initiatieven ontstonden in een koortsig klimaat van stijgende anti-Belgische wrevel. Het gerecht had zware straffen uitgesproken tegen de activisten. Borms werd terdoodveroordeeld en zou tien jaar opgesloten blijven. Nog

andere prestigieuze figuren werden veroordeeld: Dosfel, A. Jacob, pater Stracke, W. Moens, oud-kamerlid A. Henderickx. Namen met klank.

Heel wat Vlamingen die nooit met het activisme gesympathiseerd hadden, keurden de bestraffing af. De radicale vlaamsgezinden werden nog wrokkiger. De dood van de student Herman van den Reeck die in 1920 tijdens een 11 juli-optocht door de Antwerpse politie werd neergeschoten, kon de tegenstellingen alleen maar verscherpen.

Het radicale element kreeg nu ook vastere vorm in de Wetstraat. De gematigde katholieke vlaamsgezinden vonden elkaar in de katholieke standenpartij; ook Dosfel zou, na zijn vrijlating, die partij steunen omdat volgens hem het godsdienstige voorrang had op het nationale. Enkele sociaal-bewogen flaminganten sloten aan bij de socialisten. De liberale flaminganten hielden zich vooral bezig met buiten-parlementaire, culturele bedrijvigheid. De meeste radicale vlaamsgezinden zochten een eigen weg.

Op initiatief van een groepje oudstrijders werd in 1919 het Vlaams Front opgericht, dat spoedig ook de steun van oud-activisten zou krijgen. Het was geen gesloten formatie van nationalisten, maar een conglomeraat van losse fracties, beheerst door gewestelijke en plaatselijke factoren. Soms werkten de fracties samen; soms vielen zij tegen elkaar uit, op grond van persoonlijke veten en meningsverschillen. Toch werd steeds opnieuw getracht in een soort van godsvrede de wijsgerige en godsdienstige contrasten te neutraliseren, om alle energie te kunnen aanwenden voor een strijd, waarin taal- en staatkundige motieven gingen overheersen.

De Vlaamse rechterzijde in het parlement was duidelijk verdeeld in een groep van ‘minimalisten’ die onder de leiding van Frans van Cauwelaert in de staatspartij ijverden voor betere taalwetten, zelfbestuur voor Vlaanderen afwezen en in het cultuurflamingantisme geloofden, en ander-

deels de mozaïek van de nationalistische fracties.

In die radicale rangen droomden sommigen van een onafhankelijk Vlaanderen, anderen van een federaal België, nog anderen hoopten op een samengaan van Vlaanderen en Nederland in een groot-Nederlandse natie.

Een poging van de gematigden om alle politieke krachten te bundelen in een algemeen Vlaams verbond, dat de partijen zou overkoepelen, liep op een fiasco uit. De verdeeldheid was overal groot, tot zelfs in de Katholieke Vlaamse Kamergroep, speerpunt van de parlementaire actie, want daar had de ambitieuze Van Cauwelaert af te rekenen met de remmende invloed van de oudere staatslieden Van de Vyvere, Poullet en Helleputte, die wel vlaamsgezind waren, maar nooit bereid bleken een kabinetscrisis uit te lokken op een 'taalprobleem.' Van Cauwelaert werd echter vooral aangevallen - en zeer ongenadig - door de radicale nationalisten, die over relatief invloedrijke tijdschriften beschikten (zoals *Vlaanderen* van J. de Decker en priester Rob. de Smet) waarin een bijna pathologische haat tegen België werd aangekweekt. Dit Vlaams-radicalisme werd ook aangemoedigd door de Westvlaamse priesters Cyriel Verschaeve en Odiel Spruytte, en door het jonge kamerlid Joris Van Severen, een oudstrijder, die aanvankelijk bitter gekant was tegen de Belgische staatsidee, maar later over intellectuele kronkelpaden zou evolueren naar een Benelux-avant-la-lettre, opgevat in een autoritair, 'Bourgondisch' en fascistisch perspectief.

De radicale nationalisten stonden in het parlement zeer zwak. Zij leefden zich uit in week- en maandbladen, waar hartstochtelijk gepolemiseerd werd over de betekenis van de begrippen staat, volk en natie. Maar op de concrete Belgische staatsontwikkeling hadden zij vooralsnog weinig vat.

De Vlaamse 'minimalisten' stonden wél sterker in de Kamer. Maar zij waren er haast voortdurend verwikkeld

in een tweefrontenoorlog: tegen de franstaligen en tegen de Vlaams-nationalisten.

Van bij de hervatting van de parlementaire werkzaamheden ging hun aandacht in de eerste plaats naar de vernederlandsing van Gent. De regering had in 1918 onmiddellijk de ‘von Bissing-universiteit’ afgeschaft en de oude Franse universiteit in eer hersteld. Na twee jaren van zure betwistingen gaven de regeerders in 1923 gedeeltelijk toe: op initiatief van minister Nolf kwam er een half-vernederlandste universiteit te Gent. Maar niemand was gelukkig met de ‘Nolf-barak.’ De franstalige bourgeoisie sprak van ‘un crime contre l'esprit’ en saboteerde de universiteit; zij richtte een Ecole des Hautes Etudes op, vlak naast de nieuwe instelling. Van Vlaamse zijde was men geërgerd om de halfslachtigheid van de formule en werd de actie voor de totale vernederlandsing voortgezet. Ze zou in 1930 eindelijk met succes worden bekroond.

Er waren nog andere realisaties te noteren. In 1921 kwam er een nieuwe taalwet in bestuurszaken; zij voorzag niet in sancties tegen overtreders en zou op haar beurt worden gesaboteerd. Toch was zij om een principiële reden belangrijk. Zij was niet alleen toepasselijk in Vlaanderen, maar regelde het gebruik van het Nederlands én het Frans voor het Rijk, de provincies en de gemeenten. Een Waal die in Vlaanderen in een overheidsdienst werkte en voeling had met het publiek, moest voortaan ook Nederlands kennen. Dat liet de Waalse opinie niet onverschillig; het scherpte de afkeer in Wallonië voor de taalwetten en de Vlaamse politiek van veralgemeende tweetaligheid nog aan.

In 1925 trof minister Camille Huysmans een aantal maatregelen die het onderwijs in de Vlaamse provincies verder hielpen vernederlandsen. Tussen 1922 en 1926 werden ook nog diverse, kleinere verbeteringen aan het officiële taalgebruik aangebracht en in november 1928 regelde een wet ook het taalgebruik in het leger.

Al die inspanningen waren nochtans niet veel meer dan een moeizaam en ondankbaar laboreren aan taalwetsbepalingen met een nog vrij beperkte draagwijdte. De Belgische top bleef franstalig in denken en doen. In de 'betere' winkels van Antwerpen en de andere Vlaamse provinciesteden sprak de welgestelde burger nog steeds Frans. Dat was koren op de molen van de nationalisten, die niet geloofden in de doelmatigheid van de taalwetten, aandrongen op fundamenteler hervormingen, en hiervoor een dankbaar gehoor vonden bij de jongere generatie. Hun invloed op de jeugd werd echter tegengewerkt door de hogere katholieke clerus, die in het Vlaams-nationalisme een gevaar zag voor de Belgische eenheid en de katholieke partij. Om die reden ook werden de studentenbonden, die in de geest van Rodenbach vergaderden, systematisch door de kerkelijke overheid het leven zuur gemaakt en tenslotte geliquideerd, en kwamen anderdeels diverse vormen van katholiek jeugdverenigingsleven tot stand, waarin gepoogd werd Vlaamse en Belgische mystiek te verzoenen.

Wanneer de nationalisten het Daensisme opslorpten en over de sociale organisaties van de Aalsterse christen-democraten gingen beschikken, reageerde ook het Algemeen Christelijk Werkersverbond vinnig. Het ACW zou de volgende jaren weliswaar een vlaamsgezind beleid voeren, maar tevens afstand nemen van de nationalisten, wat deze laatsten niet belette hun kiezersaanhang te vergroten: van 45.000 in 1919 naar 140.000 in 1929.

Die vooruitgang was niet zozeer toe te schrijven aan de nationalistische propaganda en agitatie, maar veeleer aan de voortdurende anti-Vlaamse campagnes van het Belgische triomfalisme. De hetze van de franstalige pers en politici ergerde inderdaad ook de meest rustige Vlaming... Zij was daarenboven een zware handicap voor de gematigde vlaamsgezinden die, onder invloed van Van Cauwelaert, binnen het kader van het ene België en van de ene katholieke

staatspartij, de kaart van de verstandhouding en de verzoening bleven spelen, ogenschijnlijk zonder grote winstpunten te kunnen boeken.

In het eerste na-oorlogse decennium werden nieuwe grondslagen gelegd voor de Vlaamse opstanding. Het was een periode van graafwerk, van bezinning en nieuwe initiatieven. Uit de oorlogsbeproevingen was een element van harde onbuigzaamheid in de Vlaamse beweging overgegaan. Het werd in felheid slechts overtroffen door de blinde en zelfgenoegzame hoogmoed van de franstalige leidende kringen, die niet wilden erkennen dat er in Vlaanderen iets veranderd was en dat België moest worden aangepast. Dit politieke en psychologische falen van het establishment verstrakte het verzet van de vlaamsgezinden tegen de unitaire bourgeois-staat.

Dat de Vlaamse provincies in die jaren ook economisch en sociaal nog zeer zwak stonden, met lage lonen en een aanzienlijke structurele werkloosheid, vergrootte nog de latente spanningen in de gemeenschap en scherpte de gevoelens van achterstelling en ontevredenheid aan. Het zou in het tweede decennium tot een verdere radicalisering van de opinie leiden en de drang naar Vlaamse autonomie krachtiger maken.

Terugbots

Einde 1928 werd het patriottische triomfalisme een slag toegebracht, waarvan het nooit meer helemaal zou herstellen. Tot dan toe heette het in de toonaangevende bourgeoisie, dat er geen Vlaamse kwestie bestond, geen malaise, geen taalprobleem.

De franstalige kranten verkondigden - het was hun leitmotiv - dat de hele herrie te herleiden viel tot het gestook van een kleine groep van gefrustreerde fanatici, die door de Vlaamse bevolking misprezen werden. Die visie op de

Vlaamse situatie was na 9 december 1928 niet langer houdbaar...

Die dag had te Antwerpen een tussentijdse verkiezing voor de Kamer plaats. Er was een liberaal kamerlid overleden en aangezien er geen plaatsvervanger ter beschikking stond, moest het kiezerskorps worden bijeengeroepen.

Katholieken en socialisten stelden geen kandidaat voor. De nationalisten deden dat wel: zij droegen de kandidatuur voor van de nog steeds te Leuven opgesloten activistenleider, dr. August Borms. De stembusuitslag op die winterse zondag deed het land schrikken: Borms behaalde 83.058 stemmen, de liberale kandidaat kreeg er slechts 44.410.

Het was een belangrijk ogenblik in de Belgische geschiedenis. De grootste Vlaamse stad had niet alleen gestemd voor een man, die terdoodveroordeeld werd wegens landverraad, maar kennelijk ook tegen 'Brussel' en tegen de politiek van de gevestigde machten. De hoofdstad begreep de waarschuwing. De leidende kringen werden weliswaar niet inschikkelijker, maar zij beschouwden de Vlamingen niet langer als onnozel grut. Van politieke folklore werd het Vlaamse radicalisme nu een gevaar.

De Borms-verkiezing leidde een nieuw tijdvak in. Borms (wiens mandaat ongeldig was verklaard), zou reeds op 17 januari 1929 vrijkomen. Hij weigerde een partijpolitieke rol te spelen en ging boven de nationalistische fracties staan, om nu en dan zijn groot zedelijk gezag in de weegschaal te kunnen werpen ten voordele van politici die zijn vertrouwen bezaten. Het incident deed de regerings- en partijleiders inzien, dat er iets moest gebeuren. Bepaalde woorden waren niet langer taboe. De katholieke staatspartij informeerde naar de wensen van haar Vlaamse kamerleden. Woordvoerder Van Cauwelaert antwoordde met een verwijzing naar het minimum-programma van 1919: de vernederlandsing van Gent, betere taaltoestanden in leger en

gerecht, vernederlandsing van het voortgezet onderwijs, toepassing van de taalwet in bestuurszaken, eerbiediging van de Vlamingen te Brussel, bestuurlijke amnestie. Ook elders was er reactie. Terwijl de franstalige conservatieven vasthielden aan het beginsel, dat Vlaanderen op zijn minst tweetalig moest blijven, kwam bij de socialisten, onder impuls van C. Huysmans en J. Destrée, op 16 maart 1929 een 'compromis der Belgen' tot stand.

Het zou voortaan de socialistische partijpolitiek bepalen en steunde op het principe van de eentaligheid van Vlaanderen en Wallonië. Tweetaligheid moest een uitzondering blijven. De rijksdiensten moesten worden gesplitst in Vlaamse en Waalse afdelingen. Voor de Brusselse agglomeratie moest een speciaal statuut worden uitgewerkt.

Het waren nog maar algemene beginselen en de toepassing zou nog enkele decennia uitblijven. Maar er was toch een stap vooruit gezet, die niet meer ongedaan zou worden gemaakt.

De algemene verkiezingen van 29 mei 1929 vielen gunstig uit voor de nationalistische lijsten. De Vlaamse katholieke kamergroep voelde de groeiende concurrentie. In het parlement werd nu ernstig werk gemaakt van de vernederlandsing van Gent. In april 1930 was de wet gereed; August Vermeylen werd de eerste rector van de Nederlandse rijksuniversiteit.

Bij de Vlamingen in de katholieke staatspartij had zich intussen een machtsverschuiving met ver-reikende gevolgen voorgedaan. *De Standaard*, tot dan toe het wapen van Frans van Cauwelaert, was in september 1929 overgegaan in de handen van kamerlid G. Sap, een welgesteld Leuvens hoogleraar en hardnekkig flamingant en een van de sterkste Belgische figuren tussen de twee wereldoorlogen. Onder impuls van Sap ging de krant van de vlaamsgezinde elite nu het vuur leggen aan de schenen van de voorzichtige

Van Cauwelaert, die trouw bleef aan de opvattingen van zijn jonge strijdersjaren: onvoorwaardelijke gehechtheid aan de eenheid van de Belgische staat, vertrouwen in de macht van het cultuurflamingantisme en van de taalwetten. Van Cauwelaert verwierp federalisme en geloofde dat de Vlamingen tenslotte de macht in België zouden veroveren dank zij hun demografische groeikracht, de geleidelijke verschuiving van het economische zwaartepunt van Wallonië naar Vlaanderen, en de intellectuele verheffing van de volksmassa. Om de gegrondheid van die thesis te bewijzen, zette hij in de jaren dertig zijn enorme energie, zijn welsprekendheid en zijn niet-gering maneuvreertalent maximaal in. De Katholieke Vlaamse Kamergroep steunde hem hierin, op enkele mannen als zijn eeuwige tegenstander, Sap, na. De gevolgen bleven niet uit: nieuwe taalwetten op het bestuur (28 juni 1932) en het onderwijs (14 juli 1932) kwamen tot stand. Zij vergden lange en moeilijke parlementaire debatten, waarbij de franstaligen al hun duivels ontketenden en zelfs een kabinetscrisis veroorzaakten. Maar van het ene incident in het andere, van het ene vergelijk in het andere, geraakten de nieuwe teksten tenslotte toch goedgekeurd.

Zij lokten geen onverdeelde instemming uit in Vlaanderen. Voor het lager onderwijs werd gesteld, dat de streektaal ook voertaal moest zijn, maar werd tevens voorzien in zg. transmutatieklassen, d.w.z. klassen waarin kinderen die de streektaal niet spraken, in een andere taal les konden krijgen. Het betekende in feite dat de kinderen van de franstalige burgerij in Vlaanderen verder schoolliepen in het Frans. De eerste bedoeling van de wet, nl. de bevordering van de eentaligheid in Vlaanderen en de afbraak van de taalbarrière tussen de standen, werd aldus afgezwakt. Ook in het voortgezet onderwijs, waar de streektaal insgelijks voertaal werd, mochten de zg. Waalse secties blijven bestaan. Kortom, er was verbetering, maar de franstalige min-

derheden in Vlaanderen bleven over taalrechten beschikken. Wallonië behield zijn culturele homogeniteit; daar was geen sprake van enig onderwijs in een andere taal dan het Frans. De honderdduizenden ingeweken Vlamingen moesten verder van hun taal en cultuur vervreemden. In hoofdstad-Brussel was de moedertaal van het kind de voertaal in de klas, maar dat bleef theorie; in de praktijk zou de verfransing van de Vlaamse jeugd in de agglomeratie ongehinderd worden voortgezet. In de openbare besturen van het Rijk voerde de nieuwe wet taalrollen in en werden taal-adjuncten benoemd, zodat de ambtenaar eentalig kon blijven, terwijl de dienst tweetalig werd. Sancties bleven taboe: wie de wet overtrad, zou niet worden gestraft.

De gematigde vlaamsgezinden meenden een succes te hebben behaald, maar de eis die in de Vlaamse opinie steeds duidelijker gehoord werd - met name, de scheiding van de Belgische administratie in een Vlaams en een Waals bestuur - was niet in vervulling gegaan. De franstalige kringen die nu zeer waakzaam waren en waarvan de anti-Vlaamse reflexen acuter werden, deinsden niet terug voor een open boycot van de taalwetten. Aldus vormden die wetten een nieuwe materie tot ontevredenheid en beroering in de reeds zo door de Vlaamse kwestie bewogen Belgische politiek.

De flaminganten die zo lang het Belgische feit aanvaard hadden en enkel maar beperkte verbeteringen in het officiële taalgebruik bepleit hadden, evolueerden nu naar een fundamenteler staatskritiek.

De eeuwfeestviering van de onafhankelijkheid in 1930 ging gepaard met anti-Belgische incidenten, ook op de IJzerbedevaart te Diksmuide, waar de rijkswacht met woedende betogers in botsing kwam. (De IJzerbedevaarten waren jaarlijkse hoogtepunten van radicaal nationalisme geworden; de traditionele rede van prof. Daels was telkens een filippica.) In het leger noteerde men spectaculaire gevallen van dienstweigering: Vlaamse soldaten bleven doof voor Franse be-

velen of zeiden niet onder de Belgische vlag te kunnen dienen.

De van oudsher anti-militaristische opinie in de Vlaamse provincies bracht sympathie op voor deze protesten. Ook de socialisten - die toen nog in ‘het gebroken geweer’ geloofden - voelden wel voor het pacifisme van de dienstweigeraars. Zij stonden echter steeds huiveriger tegenover een nationalisme, dat zo duidelijk aan het katholicisme (AVV-VVK) en de klein-burgerlijke standen vasthaakte en kennelijk geen aansluiting zocht of vond bij de massa van de arbeiders.

Het opkomend radicaal flamingantisme ontbeerde inmiddels nog steeds de steun van een sterke, politieke partij. De nationalisten bleven onderling verdeeld in fracties, die niet van elkaar hielden en enkel in de Wetstraat een schijn van nationalistische eendracht ophielden.

De invloed van de fronters was geleidelijk verzwakt; op het voorplan stonden nu de oud-activisten. Zij waren heftig anti-Belgisch, verwierpen een federale unie met Wallonië en beleden een groot-Nederlands ideaal. De onenigheid in hun rangen kwam scherp tot uiting, toen het nationalistische kamerlid Herman Vos op 25 maart 1931 het allereerste voorstel tot wijziging van de grondwet in federale zin, bij de Kamer indiende. Heel wat nationalisten verwierpen dit zg. federaal statuut, omdat zij er een mogelijke versterking van de Belgische staat meenden in te zien. Hun leuze luidde: Voor 't Belgikske nikske. Het voorstel werd dan ook spoedig begraven. Vos die zich als vrijzinnig en sociaal-bewogen intellectueel steeds minder thuis was gaan voelen bij de radicale flaminganten, zou kort daarop overgaan naar de socialistische partij.

Rechtse toenadering

De pro-Belgische en federalistische fractie van de nationalisten was daarmee echter niet verslagen. Haar invloed zou integendeel toenemen, dank zij bekwame woordvoerders met staatszin: H. Borginon, G. Romsee en H.J. Elias. Zij reageerden zeer afwijzend op die nationalisten die in anti-democratische richting evolueerden; zij dachten aan een brede frontvorming en streefden naar samenwerking met de vlaamsgezinden van de katholieke staatspartij.

De idee van samenwerking werd niet alleen bestreden door de extreme Vlaams-nationalisten, maar ook en vooral door het Westvlaamse oud-kamerlid Joris van Severen, die in oktober 1931 een Verbond van Dietse Nationaalsolidaristen (Verdinaso) oprichtte. Het was een keurkorps, op militaire leest geschoeid, dat onvoorwaardelijk achter zijn leider stond. Van Severen beschikte over een charismatische persoonlijkheid, die een blijvende indruk zou laten op zijn volgelingen, en ook sommige franstalige aristocraten zou charmeren.

Hij dweepte trouwens met de Franse cultuur, inspireerde zich op Maurras en de Action Française, verachtte het parlementaire regime, het marxisme, de sociaal-democratie, en droomde van een autoritair geleide ‘Dietse volksstaat’ die enige gelijkenis vertoonde met de Bourgondische kreits van de zestiende eeuw. Het anti-belgicisme waarmee hij kort na de eerste wereldoorlog zijn collega's in de Kamer choqueerde, evolueerde later naar een patriottisme dat hem de Belgische symbolen deed aanvaarden. Het Verdinaso bleef de hele duur van zijn bestaan een buitenbeentje. Van Severen was te hooghartig in zijn optreden, te gekweld in zijn denken, te grillig in zijn beleid, om vat te kunnen krijgen op de bredere massa van de vlaamsgezinden. Hij werd in mei 1940 aangehouden en, samen met tientallen andere verdachten, naar Frankrijk weggevoerd. Daar zou

hij te Abbéville door dronken Franse soldaten worden vermoord. Zijn beweging overleefde haar stichter niet.

De apartheid van het Verdinaso en ook de agressieve intolerantie van de anti-staatse nationalisten waren echter hoofdzakelijk marginale verschijnselen. Belangrijker en meer belovend voor de toekomst was de groeiende invloed van de groep-Borginon. Naarmate deze democraten erin slaagden de verspreide nationalistische fracties te winnen voor een minder 'wilde' politiek, begon een vorm van toenadering zichtbaar te worden tussen de gematigde nationalisten en jongere vlaamsgezinden die aanleunden bij de katholieke staatspartij, Discrete contacten verenigden kleine kernen van katholieke intellectuelen, die de zwakheid van de Vlaamse politici in het parlement toeschreven aan de verdeeldheid van de vlaamsgezinde krachten. Ook vreesden zij - gelet op wat elders in West-Europa gebeurde - de totstandkoming van een links, antiklerikaal blok en wilden daar een christelijke, corporatistische formatie tegenover plaatsen.

Maar aanvankelijk leverden die gesprekken weinig resultaat op... Van de tweede helft van 1932 af verschoof de Vlaamse kwestie trouwens wat naar het achterplan van de Belgische politiek. De economische crisis ontredderde de natie. De internationale monetaire woelingen, de ineenstorting van beurs en kapitaalmarkt, de krach van bekende bankinstellingen ruïneerden ook in België tienduizenden kleine spaarders. Het vertrouwen in de munt verdween. De werkloosheid drukte zwaar op een reeds onderbetaalde werknemersstand.

Bij de algemene verkiezingen van 27 november 1932 had de sociaal-economische politiek normaal de inzet moeten zijn, maar de katholieke partij kon haar tegenstander in het nauw drijven op een terrein, dat haar meer vertrouwd was: dat

van de schoolstrijd. Er werd dus vooral gevochten voor ‘de schone ziel van het kind.’ Het resultaat viel gunstig uit voor de katholieken. De liberale partij, de traditionele verdedigster van ‘de school zonder God’, ging achteruit. Ook de opgang van de nationalisten leek enigszins gebroken te zijn. Na de verkiezingen zonk België dieper weg in de crisis. De regeringen, die elkaar van 1932 tot 1935 opvolgden, voerden een deflatoor beleid dat de situatie niet kon rechttrekken. In de socialistische oppositie kwam Hendrik de Man naar voor met zijn ‘plan van de arbeid’, dat brak met de traditionele marxistische doctrine van de klassenstrijd, de mythe van de internationale arbeiderssolidariteit in de koelkast zette en de economische problemen wilde oplossen in het kader van de Belgische staat.

Op het gebied van de taalwetgeving noteerde men enkel de totstandkoming van de derde grote taalwet van de jaren dertig: de wet van 15 juni 1935 op de vernederlandsing van het gerecht. Ook deze wet moest een lange voorbereidingsperiode doormaken. Het wetsvoorstel-Marck werd reeds in juni 1931 ingediend, maar de definitieve goedkeuring zou eerst gebeuren onder de eerste regering-Van Zeeland.

De nieuwe wet bepaalde o.m. dat voortaan alle rechtszaken in de Vlaamse provincies in het Nederlands moesten afgehandeld worden. Van september 1940 af zouden de advocaten voor de Vlaamse rechtbanken in het Nederlands moeten pleiten. Alleen magistraten met een Nederlands diploma zouden nog in Vlaanderen kunnen worden benoemd. Te Brussel zouden een aantal magistraten ook Nederlands moeten kennen. Die bepalingen bevatten overigens wel enige uitzonderings- of versoepelingsclausules. De wet voorzag ook in duidelijke tegemoetkomingen voor de franstaligen: een franstalige advocaat, in Wallonië gevestigd, mocht verder in het Frans komen pleiten voor de Vlaamse rechtbanken; nederlandsonkundige betichten mochten de Franse procedure aanvragen voor de Vlaamse rechtbank. Positief

was dan weer, dat eindelijk een taalwet in sancties voorzag: overtreding van de taalwetsbepalingen zou nietigheid van vonnissen of acten betekenen.

Minder prettig voor de Vlamingen was echter, dat in die dagen de Brusselse agglomeratie andermaal drie Vlaamse gemeenten mocht annexeren: Ganshoren, Evere en St.-Agatha-Berchem.

Parallel met de parlementaire debatten over de taalwet in gerechtszaken, noteerde men in vlaamsgezinde kringen ook een intense campagne ten gunste van amnestie voor de ambtenaren die wegens activisme gestraft of gebroodroofd werden.

In maart 1935 begon de laatste fase van het tijdperk-tussen-de-twee-oorlogen. Paul van Zeeland had een kabinet gevormd, waarin de drie grote partijen vertegenwoordigd waren, en dat slechts één doel had: de economische situatie opnieuw gezond maken. Van Zeeland was een katholieke, Waalse bankier en hoogleraar te Leuven, die tot geen enkele partij behoorde. Hij beschikte over een stevig wetenschappelijk prestige en over het talent om met zalvende woorden de tegenstander te overpraten. Het leek erop dat hij in zijn opzet zou slagen. Maar de moeilijkheden waren niet gering...

In de wereld groeide de oorlogsdreiging. Hitler was begonnen met zijn territoriale expansiepolitiek. Haast iedere dag brachten de kranten grote koppen en alarmerende berichten over de internationale spanning. Van Zeeland trachtte tevergeefs in dit klimaat van stijgende onzekerheid een gevoel van nationale solidariteit te verwekken. De publieke opinie had het vertrouwen verloren in de traditionele partijpolitici. Er bestond een algemeen vermoeden dat heel wat politieke leiders verdachte bindingen onderhielden met de financiële machten. Enkele ophefmakende faillissementen

wierpen een smet op de reputatie van bekende politici en legden onfrisse contacten tussen de partijen en de banken bloot.

Het diskrediet dat op de parlementaire kringen woog, speelde in de kaart van de kleinere oppositie-groepen.

In oktober 1933 hadden de verspreide nationalisten zich eindelijk verenigd in een Vlaams Nationaal Verbond (VNV) dat geleid werd door een raad, waarin de democraten Elias en Romsee zetelden naast hardere, anti-Belgische elementen. De leider, Staf de Clercq, een onderwijzer uit Vlaams-Brabant, had tot taak voor het evenwicht te zorgen, maar kon niet weerstaan aan de drang om geleidelijk een meer autocratische politiek te voeren, die de democraten ontstemde en tenslotte het ontslag van Borginon zou meebrengen. (De Brusselse advocaat zou niettemin als VNV-fractievoorzitter in de Kamer blijven zetelen.)

Einde 1934 verscheen ook een nieuw weekblad: *Nieuw Vlaanderen*, een initiatief van een groep Leuvense hoogleraren en andere Vlaamse katholieke intellectuelen. Het trachtte onmiddellijk bruggen te slaan tussen het VNV en de vlaamsgezinden van de katholieke staatspartij.

Uitgesproken katholiek, nationalistisch, rechts en dus anti-marxistisch, wilde *Nieuw Vlaanderen* een lichtbaken zijn in de chaotische duisternis van de politieke situatie en alle flamingantische krachten op een gemeenschappelijk programma bundelen. Het beschikte over een groot aanzien, ook reeds wegens de kwaliteiten van zijn medewerkers, onder wie de latere staatsman, prof. Gaston Eyskens, een voorname plaats innam.

De zomer van 1935 zorgde voor een beslissend moment in de Vlaamse beweging.

Op 11 juli publiceerde *De Standaard* een uiterst scherp artikel, waarin aangeklaagd werd dat het minimumprogramma van februari 1919 slechts in een gebrekkige en ver-

minkte vorm gerealiseerd was. De krant herinnerde eraan dat het officierenkorps nog steeds franstalig was; dat de Brusselse gemeentebesturen de oorlog verklaard hadden aan de Vlamingen en weigerden de taalwetten toe te passen; dat de Vlaamse dossiers in de rijksbesturen nog dikwijls in het Frans behandeld werden; dat de regering onverschillig bleef voor de verdere vernederlandsing van het wetenschappelijk en academisch leven.

Dit rekwisitoor werd 's anderendaags gevolgd door de publikatie, nog steeds in *De Standaard*, van een ‘strijdplan voor den eerstvolgende tijd’. Dit plan kwam op ‘voor de culturele zelfstandigheid en de nationale solidariteit van alle Vlamingen.’

Het bevatte negen punten:

1. de organieke wijziging van het staatsbestuur d.m.v. de splitsing van alle centrale rijksdiensten en van de daarmee gelijkstaande diensten van openbaar nut;
2. de oprichting van afzonderlijke besturen voor de Vlaamse en de Franse radio-omroep;
3. de officiële vaststelling van de taalgrens tussen het eentalige Vlaanderen en het eentalige Wallonië, en zulks ‘na een degelijke, objectieve voorbereiding, die onmiddellijk kan beginnen’;
4. ‘een speciale, wettelijke afbakening van de omheining der Groot-Brusselse agglomeratie, waarop een tweetalig regime, wettelijk vastgelegd, zal worden toegepast voor bestuur (stadsdiensten, provinciale diensten, gewestelijke en plaatselijke rijksdiensten op het grondgebied van Groot-Brussel gelegen), lager onderwijs (met kindertuin) en middelbaar onderwijs, en gerecht, met instelling van een speciaal gezag- en macht-bezittend lichaam van controle’;
5. de aanpassing van de legerorganisatie aan het etnologische dualisme van het land;

6. de voltooiing van de vernederlandsing van het hoger onderwijs, van de academies en de andere wetenschappelijke instituten;
7. de oprichting van een raad van state 'voor kontrole en voor toepassing van geldige en snelwerkende sancties voor de naleving en instandhouding van het nieuwe bestuurlijke statuut van België';
8. een onafhankelijke buitenlandse politiek, met verwerping van alle politieke allianties, en gesteund op een vrijwillige neutraliteit van België;
9. 'een economische organisatie van het Vlaamse land, gericht naar de solidariteit van de Vlaamse gemeenschap, en strevend naar de best mogelijke sociale en economische ontwikkeling der verschillende corporaties, uit de werkelijkheid in het Vlaamse land ontstaan. Vertegenwoordiging van dit blok der Vlaamse corporaties telkens en overal waar over sociale, professionele en economische belangen te beslissen valt, die ook het Vlaamse grondgebied aangaan. Zodat ook op gebied van de economische organisaties de nationale solidariteit van alle Vlamingen zou worden hersteld.'

Volgens de krant konden deze punten (het negende zou na een polemiek met de socialistische pers worden losgelaten) de grondslag vormen voor een concrete Vlaamse samenwerking, niet op lange termijn, maar 'voor een onmiddellijke aanloop.'

Het was een merkwaardig document, want het vertolkte niet alleen in eigentijdse termen (cf. de verwijzing naar het 'werkelijke land') de opinie van de vlaamsgezinde, rechtse elite, maar bevatte ook het programma, waarop de Vlaamse beweging in de toekomst, en ook nog na de tweede wereldoorlog, zou voortbouwen.

De Standaard had het ogenblik goed gekozen; de publikatie kreeg heel wat weerklank. De Katholieke Vlaamse Landsbond, de pressiegroep die jarenlang het gehoorzame werktuig was geweest van Frans van Cauwelaert, begon zich los te maken uit diens greep. Het congres van de Landsbond keurde op 19 oktober 1935 een manifest goed, waarin het Vlaamse volk een natie werd geheten, en waarin een aantal hervormingen werden geëist, die sterk geleken op het 9 punten-programma van *De Standaard*. De Landsbond zei ook dat de entiteit 'Vlaamse gemeenschap' een publiekrechtelijke structuur moest krijgen.

Het wees duidelijk op een begin van scheuring in de gematigde Vlaamse katholieke kringen. Tot dan toe was er een scherp verschil merkbaar geweest tussen die kringen en de Vlaams-nationalisten. De laatsten gingen ervan uit, dat een afzonderlijke Vlaamse partij onontbeerlijk was; dat de Vlaamse kwestie niet kon worden opgelost binnen het bestaande, unitaire staatskader; dat het cultuurbeleid moest worden opgevat in nauwe samenwerking met Nederland. De Vlamingen in de katholieke staatspartij wilden daarentegen blijven werken in het kader van de katholieke unie; hielden aan de unitaire staat en zagen het cultuurbeleid in de eerste plaats in een Vlaams kader. Die minimalistische opvatting begon nu af te brokkelen...

Op 24 mei 1936 leverden de algemene verkiezingen winst op voor de nationalisten, die hun stemmenaantal van 130.000 naar 168.000 opdreven. De staatspartijen gingen achteruit, vooral onder invloed van de sensationele doorbraak van de nieuwe Rex-beweging van Leon Degrelle, die hoofdzakelijk Brussel en Wallonië bestreek maar in Vlaanderen toch nog 70.000 stemmen wist te veroveren. De ontsteltenis bij de gevestigde machten was niet gering. De triomf van het Rex-fascisme stak schril af tegen de machteloosheid en de onbekwaamheid van het parlementaire re-

gime en de zwakheid van de uitvoerende macht: de laatste drie jaren voor het uitbreken van de wereldoorlog volgden zes regeringen elkaar op...

In brede volkslagen was een drang naar vernieuwing merkbaar, naar een betere staatsordening, een aanzuivering van de maatschappelijke verhoudingen. De jongere generaties plaatsten vraagtekens achter de oude sociale en economische opvattingen. Ervaren staatslieden vonden geen gehoor meer. De snelle opgang en de spectaculaire realisaties van de autoritaire bewegingen in Duitsland en Italië bekoorden velen. Bij de socialisten dachten Hendrik de Man en Paul-Henri Spaak aan een 'nationaal socialisme' zonder verbindingsteken.

Ook in Vlaanderen werd gedacht aan een liquidatie van de betwiste structuren. Onmiddellijk na de verkiezingen stelde Gaston Eyskens - die eerst drie jaar later zijn intrede zou doen in de Kamer - dat de katholieke partij moest worden gesplitst in een Vlaamse en een Waalse vleugel. De idee was rijp: in september 1936 werd de Katholieke Vlaamse Volkspartij opgericht.

Op 19 juli 1936 had te Leuven, op initiatief van het weekblad *Nieuw Vlaanderen*, het congres van de Vlaamse concentratie plaats.

Een keur van rechtse vlaamsgezinden voerde er het woord: katholieke politici als G. Eyskens, L. Delwaide en E. de Bruyne, nationalisten als H.J. Elias en P. Beeckman. Het congres sprak de wens uit dat er boven de partijen een machtsconcentratie zou worden gevormd 'tot gemeenschappelijke verdediging van het Vlaamse volksbestaan en het opbouwen van een christelijke en volkse orde in Vlaanderen'. Ook werd aangedrongen op de totstandkoming van een maatschappelijke orde op solidaristische basis. De hegemonie van de geldmachten moest worden gebroken. Brussel moest worden teruggewonnen voor de Vlaamse gemeen-

schap. Nog andere programmapunten betroffen de splitsing van de openbare besturen, de amnestie, de neutraliteit op buitenlands gebied en bijgevolg de opzegging van het geheim Frans-Belgisch militair akkoord, dat na de eerste wereldoorlog afgesloten was.

Het congres verliep in een roes van Vlaamse eendracht. Maar na de euforie trad de ontnuchtering in. De Vlaamse socialisten lieten duidelijk blijken, dat zij de nationalisten niet betrouwden en de voorgestelde sociaal-economische oplossingen niet konden aanvaarden. Ook de christendemocraten bleven voorzichtig op de vlakte. Het christelijk werkersverbond stond huiverig tegenover het VNV.

In oktober 1936 sloten de twee overwinnaars van de verkiezingen, de Vlaams-nationalisten en de rexisten, een federaal akkoord. Het was het resultaat van biezonder discrete onderhandelingen tussen de twee partijleidingen en verwekte dan ook bij de militanten in beide organisaties verbazing en vooral ontstemming. Paul de Mont, de meest vooraanstaande rexist in Vlaanderen, mocht dan al bekend staan als een vlaamsgezind oudstrijder, het nationalistische publiek kon toch niet vergeten dat Rex zijn Vlaamse aanhang vooral recruteerde bij de franskiljonse burgerij.

In Brussel en Wallonië stelde de Rex-kiezer verbijsterd vast dat zijn partij samenheulde met oud-activisten, fronters en flaminganten. De psychologische kortsluiting was even plotseling als brutaal.

Waarom besloten beide partijbesturen dan toch tot de stap? Het VNV vreesde de concurrentie van Rex en hoopte door het akkoord de partij terug te dringen naar de franstalige gewesten en de hoofdstad. Degrelle rekende op zijn persoonlijke charme en autoriteit om het kleinburgerlijke VNV onder controle te krijgen en op te slorpen in een enkele Belgische, fascistische formatie. Het wederzijdse huwelijksbedrog zou niet lang standhouden. Reeds in juni 1937 werd

het akkoord door beide ondertekenaars als geschorst beschouwd; het zou haast onmiddellijk in de vergetelheid verzinken.

Voordien was een ander en belangrijker experiment gewaagd. Op 8 december 1936 ondertekenden enkele leiders van de Katholieke Vlaamse Volkspartij en van het Vlaams Nationaal Verbond een beginsel-overeenkomst, die voorzag dat de twee partijen zouden samenwerken, met het oog op een hervorming van de staat. Zij gingen ervan uit, dat de Vlaamse volksgemeenschap een publiekrechtelijk statuut diende te krijgen, gerealiseerd en gewaarborgd door een zelfstandige politieke vertegenwoordiging. Voor de KVV ondertekende G. Eyskens, A. Verbist en E. de Bruyne, terwijl de vakbondsleider P.W. Segers toekeek; namens de nationalisten verbonden zich H.J. Elias en H. Borginon.

Het beginsel-akkoord lag in de lijn van het Concentratiecongres en van de wensen en voorstellen, die de jongste maanden geformuleerd waren in het vlaamsgezinde milieu. Maar ook deze tekst zou tot niets leiden. De hogere instanties in KVV en VNV voelden niets voor de afspraak. Bij de katholieken lag de werkelijke macht nog bij Van Cauwelaert, de Kerk, de partij-oligarchie die verstrengeld zat in de unitair denkende, nationale elite. Daar telden de nationalisten niet mee. Eyskens en zijn vrienden waren te jong, te weinig wortelvast, om tegen die groep hun wil te kunnen opdringen. Aan de andere kant van de barrière, in het nationalistische kamp, was de afkeer voor de ‘staatskatholieken’ levendig gebleven. Borginon had er heel wat vijanden, die hem zijn belgicisme en zijn trouw aan de parlementaire democratie verweten. Elias behoorde wel tot de leiding, maar werd niet ten volle gesteund door de algemene leider Staf de Clercq, die met zijn emotionele frontersreacties dichter bij de radicale, anti-Belgische fractie stond. Het werd dan ook spoedig duidelijk dat, in het kader van

de ontworpen samenwerking, iedere partij in feite het laken naar zich toe wilde trekken. De KVV-leiding hoopte de katholieke nationalisten in de roomse partijschaapstal te kunnen binnenlokken; het VNV rekende erop dat de vlaamsgezinden van de KVV zouden overlopen naar de federalistische rangen. De mislukking van het beraad verraste alleen de naïevelingen. De kloof die sedert 1918 tussen nationalisten en partijpolitieke katholieken gaapte, kon zo maar niet worden overbrugd door een idealistische geloofsbelijdenis. Heel snel ging de wederzijdse afkeer opnieuw tot uiting komen in polemieken, verdachtmakingen, electorale confrontaties.

Dat de taalzenuw inmiddels meer dan ooit bloot lag, bewees het enorme succes van Flor Grammens, een gewezen onderwijzer, die al jaren lang ijverde voor de vernederlandsing van het taalgrensgebied en plots in 1937 de systematische sabotage van de taalwetten niet meer kon verkroppen.

Een schrale, kaarsrechte, eeuwig beleefde en oerkoppige figuur, ging de compromisloze Grammens met ladder, verfpot en kwast, overal in Vlaanderen - d.w.z. op straat, in de ministeries, de gerechtshoven, de gemeentehuizen, de politiecommissariaten enz. - de Franse tekst van de tweetalige opschriften en mededelingen overschilderen. Hij werd daarvoor ontelbare keren gearresteerd, beboet, veroordeeld en opgesloten, maar hij sloeg aldus een actie los, die gedragen werd door duizenden studenten en ook gewone Vlaamse mensen, en de open steun kreeg van gezaghebbende parlementsleden. Niet alleen de studentenleiders (en latere ministers) Berten Declerck en Renaat van Elslande, maar ook staatskatholieke leiders als A.E. de Schrijver en Sap stonden achter zijn optreden. Gecoördineerd door een ‘raad der daad’ bereikte de Grammens-actie op enkele maanden tijds, wat nog geen halve eeuw taalwetterij had kunnen tot stand brengen: de vernederlandsing van het

straatbeeld in Vlaanderen.

Toen Grammens in 1939 tot onafhankelijk kamerlid werd verkozen, trof de quaestuur van de Kamer in allerijl maatregelen om de eentalige Franse teksten in het parlementaire halfrond te doen vervangen door tweetalige...

Naast de quasi-uilenspiegel-agitatie van Grammens en de campagnes voor amnestie ten gunste van de oud-activisten, stond die laatste voor-oorlogse maanden ook de hervorming van de instellingen in het midden van de belangstelling. De Vlaamse reflex was trouwens zo sterk, dat in maart 1937 de Vlaamse federaties van de Belgische werkliedenpartij het nodig oordeelden, voor de eerste keer, in een afzonderlijk congres bijeen te komen. Zij spraken er zich uit voor culturele autonomie, maar waarschuwden voor een federale staatshervorming, die Vlaanderen aan het klerikalisme zou kunnen overleveren.

De Katholieke Vlaamse Landsbond evolueerde van zijn kant wel naar federalisme, en zulks ondanks de felle tegenwerking van Frans van Cauwelaert, wiens invloed geleidelijk begon te verzwakken.

Bij KB van 7 februari 1938 werden twee adviserende cultuurraden opgericht, een Nederlandse en een Franse, maar de vlaamsgezinden voelden het aan als de inwilliging van een reeds voorbijgestreefd programmapunt. Zij wilden nu in de eerste plaats de splitsing van het onderwijsministerie, om de hefboom van het cultuurbeleid zelf in handen te krijgen. De regering die wel besefte dat een begin van administratieve decentralisatie onontwijkbaar was, beloofde de kwestie te onderzoeken. Alleen de liberale partij remde nog af. Haar oppositie in het kabinet tegen de benoeming van de oud-activist, prof. Adriaan Martens, tot lid van de Vlaamse academie voor geneeskunde, veroorzaakte in januari 1939 een regeringscrisis die echter onmiddellijk gedoofd werd: de internationale oorlogsdreiging was zo acuut dat

de binnenlandse wrijvingen naar het achterplan werden geduwd. Onder impuls van koning Leopold, die het Frans-Belgisch militair akkoord had doen opzeggen, vaarde België een moeilijke en voorzichtige neutrale koers. De meeste franstaligen verborgen nochtans hun sympathie niet voor Frankrijk, maar in Vlaanderen keurde de publieke opinie het beleid van de koning goed. In het VNV zette de leiding een domper op al te uitgesproken vriendschapsblijken voor Duitsland; een hoofdredacteur van de partijkrant en de jeugdleider werden, om reden van hun nationaal-socialistische sympathieën, afgezet.

De algemene verkiezingen van 2 april 1939 werden overschaduwd door de buitenlandse spanningen. De rexisten die drie jaar lang geteerd hadden op schandalen, verdwenen van de partijpolitieke landkaart.

De Vlaams-nationalisten werden beloond voor hun gematigde buitenlandse politiek en profiteerden van de groeiende 'volkse' stemming in de opinie; hun stemmenaantal steeg van 168.000 naar 185.000.

De dagen van de vrede waren echter geteld. In april nog kwam de culturele autonomie aan de orde van de Kamer. Het liberale verzet ontwapende niet en veroorzaakte de val van het kabinet, maar de koning weigerde het ontslag te aanvaarden. Alles wees erop dat de splitsing van het onderwijs-ministerie in een naburige toekomst gerealiseerd zou worden. Maar op 10 mei vielen de Duitse legers aan.

Die dag begon de laatste fase van het tragische flamingantisme.

De periode tussen de twee wereldoorlogen vormt, in de geschiedenis van de Vlaamse opstanding, een scherp afgetekend geheel. Zij wordt vooral gekenmerkt door de agressieve bevestiging van een nieuw nationaal bewustzijn. Die evolutie is hoofdzakelijk toe te schrijven aan het activisme,

dat de gedachte van Vlaanderens zelfstandigheid op het voorplan plaatste, en aan de frontbeweging, die in dramatische omstandigheden de soldaten deed aanvoelen dat Vlaming-zijn in de Belgische samenleving ook anders-zijn kon betekenen.

De eerste jaren na wereldoorlog I zouden de gematigde vlaamsgezinden nog een tijdlang voortbouwen op de thematiek, die de laatste vooroorlogse jaren had gekleurd. Zij bleven, vooral dan in de katholieke partij, de verbetering van de taalwetten en de vernederlandsing van de Gentse rijksuniversiteit voorstaan. Het wàren trouwens belangrijke problemen. En het is de niet-geringe verdienste van die gematigde elementen dat zij, tegen taai verzet in, de taalwetten van de jaren-dertig konden afdwingen en Vlaanderen zijn eerste Nederlandse universiteit schonken. Maar geleidelijk brak ook bij hen het besef door, dat het bestaan van de Vlaamse gemeenschap meer was dan een louter cultureel gegeven.

De nationalisten die deze iedee beklemtoonden en in studies en polemische geschriften nader uitdiepten, hebben soms beweerd dat zij daarin alleen stonden en niet gevolgd werden door de Vlamingen in de andere partijen. Dit oordeel is onjuist en onrechtvaardig. Ook de katholieke Vlaamse kamergroep was de laatste jaren voor wereldoorlog II gewonnen voor de nieuwe, ‘volkse’ gedachtenwereld. Ook daar klonk de nationalistische terminologie vertrouwd. Het verschil tussen beide strekkingen lag vooral in de vraagstelling naar de middelen, om het doel - een autonomer Vlaanderen - te bereiken. De nationalisten hielden vast aan verreikende, maar theoretische staatshervormingen, waarbij een federaal België soms nog een minimum-oplossing was. In de katholieke partij dacht men aan eenvoudiger en snel haalbare formules, zoals de administratieve decentralisatie en de splitsing van bepaalde openbare besturen. Deze voorzichtigheid was ingegeven door de ervaring, dat de tegen-

stand heftig en breed zou zijn. Als oppositiepartij waren de nationalisten niet geconfronteerd met de dwingende noodzaak van het concrete realiseren. Zij konden harde standpunten innemen, omdat ze wisten dat geen regeringsverantwoordelijkheid ze ooit tot enig vergelijk zou dwingen. Zo konden zij ook gemakkelijk de indruk wekken compromisloos en zuiver op de graat te zijn. Zij werden overigens haast permanent door interne meningsverschillen van doctrinaire of tactische aard verzwakt, maar dat waren in feite slechts academische discussies, die het regerings- en staatsbeleid weinig of helemaal niet beïnvloedden. Het politieke engagement van de gematigden had daarentegen wel een impact op de staatkundige ontwikkeling. Dat de taalwetten niet voordeliger werden toegepast, was niet de schuld van deze gematigden. De katholieke Vlaamse kamergroep die tussen de twee oorlogen de parlementaire ruggegraat was van de Vlaamse actie, had af te rekenen met de voortdurende en sterk afremmende aanwezigheid van anti-Vlaamse liberalen in de regering; met de onwil van vele franstaligen, ook in de katholieke partij; met de onverschilligheid van heel wat Vlamingen in het parlement; met de openlijke of verkapte tegenwerking van de roomskatholieke bisschoppen; met het opbod van de nationalistische concurrentie, die de katholieke vlaamsgezinden in de traditionele partij electoraal aanvrat en handicapte.

Ondanks die waaier van negatieve factoren mochten die gematigden begin 1940 toch een balans voorleggen, die niet zo pover uitviel. Gent was vernederlandst. In bestuur, onderwijs en gerecht maakte de vernederlandsing vooruitgang. Zelfs in het leger was een begin gemaakt met de afbraak van de eentaligheid. De splitsing van de diensten voor onderwijs en cultuur was in principe beloofd en zou enkel wegens het uitbreken van de oorlog niet doorgaan. Briljante jonge leiders in de katholieke Vlaamse volkspartij waren gewonnen voor de idee van de gewestelijke auto-

nomie. De oude, minimalistische gids, Frans van Cauwelaert, was in hun rangen een betwiste en voorbijgestreefde figuur geworden.

De twintig jaren die de eerste van de tweede wereldoorlog scheidden, deden de nederlandstaligen in België naar een eigen, nationaal bewustzijn evolueren en scherpten hun drang naar meer zelfstandigheid aan. Zowel de gematigden als de nationalisten hebben daartoe bijgedragen.

Was dit processus een louter kleinburgerlijk fenomeen, dat de arbeidersbeweging niet beroerde en niet beroeren kon? Het is beweerd, maar ten onrechte. De klemtoon van de actie lag weliswaar op het rechttrekken van scheefgegroeide taalverhoudingen; het is ook niet betwistbaar, dat het verbalisme van sommige ideologen de arbeiders niet aansprak. Maar ook in die tussenoorlogse periode vertoonde de Vlaamse beweging een sociale dimensie. Vlaamse en sociale eisen waren gekoppeld. Men had oog voor de samenhang van economische macht en verfransingsdruk. In de christelijke arbeidersbeweging bestond een Vlaamse reflex, vooral bij de jongeren. Het is dus niet juist, dat de Vlaamse beweging in een uitsluitend burgerlijke context verliep. Zij vertoonde echter wel een overwegend katholiek beeld en dat verklaart gedeeltelijk, waarom heel wat vrijzinnigen en waarom de socialisten niet konden meegaan. De IJzerbedevaart was ook een religieuze plechtigheid en het ‘Alles Voor Vlaanderen - Vlaanderen Voor Kristus’ ergerde uiteraard de niet-gelovigen. Er was wel het congres van de Vlaamse socialisten, maar die zwaluw maakte nog geen lente. En er was ook wel Hendrik de Man, maar de Belgische Werkliedenpartij keek toch vooral naar het Franse socialisme van de derde republiek en was sterk antikatholiek georiënteerd. Dat heel wat katholieke vlaamsgezinden, op economisch gebied, voor de corporatistische gedachten voelden, bevorderde eveneens de allergie van de socialisten voor de Vlaamse actie.

De beweging voor de sociale ontvoogding van de werknemers en de beweging van de nationale bewustwording van de hele bevolking hadden hun raak- en hun wrijvingspunten. Dat het niet tot een wederzijdse bevruchting en samenwerking kwam, was een element van structurele zwakte in de Vlaamse emancipatiestrijd.

De nationalistische ontsporing

De Duitse bliksem-inval die als een taifoen gedurende 18 dagen over het grondgebied raasde, verbrijzelde niet alleen de militaire weerbaarheid van het land, maar veegde meteen het parlementaire huisraad van de tafel. Politici en ministers, zwaar ondermijnd door de aanslepende crisis van het democratische regime, sloegen in paniek op de vlucht naar Frankrijk en verder op. Zij verdwenen voor vier lange jaren van het podium, na in een laatste moment van ontreddering koning Leopold te hebben geschandvlekt voor zijn 'verraad'. Maar dat verraad, met name de capitulatie van de in het nauw gedreven Belgische divisies, werd in België zelf door een eenparige publieke opinie goedgekeurd. Na 28 mei kon de bevolking opnieuw ademen. De Duitse soldaten geleken in niets op de brandstichtende geweldenaars van 1914; het waren gedisciplineerde, vrij hoffelijke jongens, die de vluchtelingen de terugkeer naar huis vergemakkelijkten. De Duitse overheid zorgde heel spoedig en geruisloos voor de installatie van een militair bestuur, geleid door generaal von Falkenhausen, een aristocratische tegenstander van de naziregering en een man die, tot aan zijn afzetting in juli 1944, niet zelden de brutaliteiten van de SS-diensten zou afremmen of tegenwerken.

Niet-weinigen in België geloofden die eerste maanden, dat Duitsland de oorlog had gewonnen. Over de gevluchte regering werd niet meer gesproken, tenzij in misprijzende termen. Men hoopte weliswaar niet op een totale Duitse

overwinning, maar hield rekening met een compromisvrede en ging ervan uit, dat na de oorlog alles anders zou zijn. Vrij algemeen werd verwacht dat de koning weldra een sterk bewind zou vestigen en dat de partijen veel van hun invloed zouden inboeten.

Vooraanstaande leden van de adel en de franstalige bourgeoisie en ook de voorzitter van de Belgische Werkliedenpartij, Hendrik de Man, waren de eersten om in die geest te spreken, te schrijven en te handelen, en om de bevolking aan te zetten, onder de leiding van Leopold III, samen te werken met Duitsland aan de opbouw van een nieuw Europa. Die bereidheid tot 'collaboreren' werd door de Duitsers slechts gedeeltelijk aangemoedigd en ingewilligd. Op staatkundig vlak bleek snel dat Hitler nog geen beslissing wenste te treffen, of althans bekend te maken, in verband met de toekomstige status van België. De Führer zat kennelijk verveeld met de aanwezigheid van koning Leopold, broer van de geallieerde Italiaanse kroonprinses, die vanuit Rome meewaakte over de belangen van de Belgische dynastie. Leopold belichaamde een Belgische realiteit, die zo maar niet kon worden uiteengerukt en bij Duitsland geannexeerd. Om tijd te winnen decreteerde Hitler de neutralisering van het Belgische politieke leven. Er mocht geen nieuwe regering worden gevormd, en men zou evenmin ingaan op de schuchtere avances van de gevluchte ministers, die sedert de Franse wapenstilstand, wanhopig en ten einde raad, op verzoening met de koning en op terugkeer naar Brussel hoopten. Wel liet Hitler even in zijn kaarten kijken, toen hij beval de Vlaamse krijgsgevangenen naar huis te sturen en de Waalse in de kampen te houden.

Ook mocht de Duitse militaire gouverneur ingaan op de voorstellen van de Belgische leidende kringen, die besloten hadden de administratie, het gerecht en het bedrijfsleven op gang te houden, om te vermijden dat de Duitsers zelf het land zouden gaan besturen. Naast die economisch-admini-

stratieve collaboratie, gepatroneerd door de traditionele elite, ontstond - ondanks de neutralisering van het staatkundige leven - ook een marginale politieke collaboratie. Zij zou geen invloed uitoefenen op de Duitse besluitvorming - Hitler bleef eigenmachtig beslissen - maar zou wel wegen op het verloop van de politieke verhoudingen in België zelf.

Leon Degrelle, de mislukte leider van Rex, meende in de Duitse 'nieuwe orde' de plank te ontwaren, die zijn beweging kon redden, en aarzelde niet om de rexistische partij te hervormen tot een onderdeel van het nationaal-socialistische machtsapparaat. Hij ontwierp inderhaast een Belgisch-Bourgondische ideologie, aangepast aan de theorieën en de plannen van het Reich, proclameerde de Walen tot Germanen, maar slaagde er niet in bij de Duitsers achting en vertrouwen te wekken, en werd door de Belgische opinie voorgoed als een avonturier en een condottieri afgeschreven. In de Vlaamse provincies schoot de politieke collaboratie dieper wortel.

De mei-gebeurtenissen hadden de nationalistische kringen erg geschokt. Op bevel van de gerechtelijke diensten waren een aantal vooraanstaande figuren aangehouden en in 'spooktreinen' naar Frankrijk weggevoerd. Onder hen bevonden zich de oude dr. Borms, het VNV-kamerlid R. Tollenaere, dr. A. Martens en ook (bij vergissing) de Dinaso-leider Van Severen. Deze laatste zou onderweg door Franse bewakers worden vermoord. De anderen zouden, na wekenlange ontberingen, veilig naar huis terugkeren, maar het drama had een trauma nagelaten. De oude afkeer voor België was opnieuw hoog opgelaaid. Wel luidde het parool in de vlaamsgezinde wereld: Geen tweede activisme! maar toen vastgesteld werd dat het Belgische establishment zelf symptomen van collaboratie vertoonde en Alexandre Galopin, het hoofd van de Société Générale, de economische samenwerking organiseerde, stelden sommige natio-

nalistische leiders de vraag naar de opportuniteit van een passief attentisme. In het VNV was ook Staf de Clercq ervan overtuigd, dat een nieuwe Europese ordening op komst was en dat Vlaanderen diende te praten met de Duitse overwinnaar over nieuwe staatkundige structuren.

De VNV-leider zag het partijpolitiek vacuüm, veroorzaakt door de verdwijning of de ontbinding van de traditionele formaties en de vlucht van ettelijke partijvooraanstaanden naar Londen of de Verenigde Staten. Reeds in juni 1940 liet hij de Duitse overheid weten, dat het VNV de nieuwe orde aanvaardde en op een opbouwend gesprek met het Reich hoopte. Hij voegde eraan toe dat zijn partij een Dietse staat voorstond, die alle nederlandstaligen zou omvatten en ook Brussel en Frans-Vlaanderen. De Duitsers namen daarvan akte, maar hechtten intussen veel meer belang aan de samenwerking met de gevestigde Belgische machten, inzonderheid met het college van de secretarissen-generaal dat besluiten mocht treffen, die kracht van wet hadden. Dat college had uiteraard meer prestige en macht dan de kleine groep van de nationalistische politici. Enkele leden die persona non grata waren bij de bezetter, werden trouwens verwijderd en op 12 augustus 1940 werd het departement van economische zaken toevertrouwd aan de bekende Vlaamsgezinde publicist Victor Leemans. Die benoeming was heel wat belangrijker, in het kader van een Vlaamse aanwezigheidspolitiek, dan de vrij emotionele blijken van vriendschap van een Staf de Clercq. Een week na de benoeming van Leemans werd een ander prominent vlaamsgezinde, de democraat Gerard Romsee, kamerlid van het VNV, aangesteld tot provinciegouverneur van Limburg. Van 1 april 1941 af zou Romsee als secretaris-generaal van binnenlandse zaken de topfiguur van de Belgische rijksadministratie worden. Door zijn toedoen zouden steeds meer leden van het VNV leidende functies in het openbare leven gaan bekleden. (In 1943 waren 53 t.h. van alle

Vlaamse burgemeesters lid van de partij).

Parallel met die systematische maar betrekkelijk onopvallende insijpeling van vlaamsgezinde elementen in het Belgische raderwerk, groeide een meer spectaculaire en uitdagende tendens tot integratie met de Duitse politiek en de nationaal-socialistische ideologie.

Terwijl Borginon, de anglofiele voorzitter van de VNV-kamerfractie, met stijgende argwaan waarschuwde voor pro-Duitse contacten, evolueerde de radicale anti-Belgische groep in de partijleiding snel naar een roekeloos engagement. Zij wilde van de Duitsers bekomen, dat die het VNV als de enige woordvoerder en gids van de Vlaamse gemeenschap gingen beschouwen. In ruil zou het VNV loyaal naast Duitsland opstappen. Om haar goede wil te bewijzen, besloot de groep ook de stijl van de partij aan het nieuwe orde-klimaat aan te passen. In augustus 1940 werd op initiatief van R. Tollenaere, het Westvlaamse kamerlid dat tot de anti-democratische fractie behoorde, een militie opgericht: de zwarte brigade, waarvan het uniform herinnerde aan de Duitse SS-politie, en die ertoe bijdroeg dat de collaborateurs in de volksmond de bijnaam van ‘zwarten’ kregen. Dit initiatief belette niet dat de Duitsers zelf in september 1940 een Algemene SS-Vlaanderen in het leven riepen, en aldus een politiek van opbod inluidden die de hele duur van de bezetting het interne collaboratieklimaat zou vergiftigen. Van Duitse zijde was een (slinkende) groep van legerofficieren en hoge ambtenaren veeleer geneigd om met het VNV te werken, en stond anderdeels een sterke fractie van SS-militairen achter de DeVlag van de Vlaamse leraar J. Vandewiele. (Deze Vlaams-Duitse Arbeidsgemeenschap was in 1936 gesticht als een academische cultuurvereniging, maar ging van 1941 af een politieke koers varen, afgestemd op de aansluiting van Vlaanderen bij het Reich).

Op 10 november 1940 beleed Staf de Clercq, in een geruchtmakende toespraak, zijn geloof in Hitler: ‘België was onze vijand. Duitsland is onze vijand niet. Wij hebben vertrouwen in de Führer. Wij twijfelen er niet aan dat, wat hij zal doen, goed gedaan zal zijn.’ In december 1940 aanvaardde de VNV-leiding onder Duitse druk, haar Dietse of Groot-Nederlandse doctrine in de koelkast op te bergen en voortaan nog enkel te spreken over Vlaanderen.

Op 10 mei 1941 versmolten het VNV, Rex-Vlaanderen en de pro-Duitse elementen van het Verdinaso tot een eenheidsbeweging ‘Vlaams Nationaal Verbond’, maar DeVlag bleef op afstand.

Op 22 juni brak de Duits-Russische oorlog uit. Voor de politieke collaboratie in België was het een fataal keerpunt. De samenwerking met Duitsland veranderde van gelaat. Zij werd niet langer voorgesteld als een pragmatisch compromis of als een noodzakelijk kwaad. Voortaan zou men naast Duitsland staan, hartstochtelijk en onvoorwaardelijk, in een oorlog tegen het boljewisme, in een kruistocht voor Europa en de christelijke beschaving. Zo althans predikte het de nationaal-socialistische propaganda, ook in de Belgische nieuwe orde-partijen. De collaboratie werd een ideologisch gekleurd fenomeen.

Op de dag van de Duitse inval hield Staf de Clercq te Brussel een rede, waarin hij verklaarde dat ‘het Germaanse Vlaanderen zich in de eindstrijd niet onbetuigd kon laten.’ Hij noemde het meer dan ooit geboden ‘in het licht van onze Germaanse lotsverbondenheid, in Germaanse trouw en met al de middelen waarover wij beschikken, de zegepraal van de Duitse wapens te bevorderen’. De Clercq riep de Vlaamse jeugd op toe te treden tot de Waffen SS in de strijd ‘tegen jodendom, vrijmetselarij, plutocratie en bolsjewisme, de bondgenoten van Engeland’. Ook deed hij Hitler door zijn publiek toejuichen.

Het extremisme van dit standpunt werd binnenkamers

scherp afgekeurd door de gematigde raadslieden van de VNV-leider, maar vond bijval bij de gewone militanten, die nog steeds in de Duitse overwinning geloofden en, in de daaropvolgende maanden, hun verwachtingen versterkt zagen door de Duitse vooruitgang in de Russische steppe.

Op 2 augustus 1941 werd een Legioen Vlaanderen opgericht. Militanten van het VNV en van de DeVlag begonnen te ronselen voor het oostfront.

Enkele duizenden jonge Vlamingen trokken - niet zelden onder invloed van de vooroorlogse anticommunistische propaganda van de katholieke clerus - naar de Duitse opleidingskampen en vandaar naar het front. Zij werden er onderworpen aan een harde nazi-training, die tot doel had de Vlaamse legioensoldaten om te vormen in 'Germaanse', duitsvoelende nationaal-socialisten. Wie Vlaams en katholiek wenste te blijven, werd geplaagd en achtergesteld door de SS-leiding. De publieke opinie in België werd uiteraard niet ingelicht over die spanningen, maar in het hoofdkwartier van het VNV kende men de toestand wel, o.m. dank zij de informaties van Tollenaere die tot het legioen was toegetreden (en reeds in januari 1942 als officier zou sneuvelen). Het vertrouwen van Staf de Clercq in de Duitsers begon snel te verdwijnen. Borms en Cyriel Verschaeve predikten nog wel, met blinde vertwijfeling, een Germaanse lotsverbondenheid die in de kaart van de DeVlag speelde, maar in de VNV-leiding kwam de malaise de invloed ten goede van de juristen die, rondom de historicus H.J. Elias geschaard, het hoofd koel hielden. Zij hadden inderdaad redenen om te geloven dat België, bij een Duitse eindzege, zou worden uiteengescheurd in een Vlaamse en een Waalse rijksgouw, die bij het Groot-Duitse Rijk zouden worden gevoegd.

Op 22 oktober 1942 stierf Staf de Clercq. Aan de leiding van het VNV kwam Elias. De SS-leiding te Brussel verwittigde Berlijn: 'hij is de bitterste vijand van Duitsland.'

Elias begon inderdaad de collaboratie-politiek van zijn beweging sterk af te remmen. Hij wilde geen open breuk met de bezettende overheid, uit vrees voor represailles tegen de duizenden partijleden, die verantwoordelijkheid op zich hadden genomen in de rijks-, provinciale en gemeentelijke besturen en daar vaak tussen twee vuren zaten: de argwanende controle van de Duitsers en de patriottische afkeer van de eigen medeburgers. Ook vreesde Elias dat de Vlaamse legioensoldaten als gijzelaars zouden worden uitgespeeld, en dat de DeVlag de volledige politieke controle over Vlaanderen zou krijgen.

Hij zweeg dus voor de buitenwereld, maar trachtte, waar het ook maar mogelijk was, de pro-Duitse bedrijvigheid van het VNV te temperen. Voor de gematigde vlaamsgezinden, die de evolutie in het VNV van dichtbij volgden, bleef dit beleid echter nog te voorzichtig. Op 3 april 1943 stuurde de gezaghebbende dominicaan J. Callewaert een brief naar Elias, waarin hij hem bezwoer rechtsomkeer te maken, openlijk te breken met de politiek van samenwerking en eventueel de Duitse gevangenis te trotseren. Elias antwoordde ontwijkend, maar bevestigde dat hij trouw bleef aan zijn ideaal: het heil van het Vlaamse volk als onderdeel van de hele Nederlandse natie. Het oude Dietse droombeeld dat sedert december 1940 verdwenen was, kreeg opnieuw vastere vorm...

Geleidelijk zou het VNV nu toch een meer open confrontatie riskeren. In een brief van 7 mei 1943 protesteerde Elias bij het militaire gouvernement tegen de verduitsing van het Vlaams legioen. Toen het protest geen resultaat opleverde, maakte hij een einde aan de propaganda voor de strijd tegen Rusland. Ook kantte hij zich nu radicaal tegen de naziwerking van de DeVlag die met haar militie en haar publikaties opkwam voor de opslorping van de Vlamingen in een Germaans rijk. In oktober 1943 noemde Elias het lidmaatschap van VNV en DeVlag onverenigbaar.

De breuk tussen de twee collaborerende groepen was nu totaal. De Vlaamse nazi's maakten er gebruik van, om met de sterke steun van de SS-leiding te Berlijn, diverse verenigingen op te richten, die allen afgestemd waren op de versmelting van Vlaanderen met Duitsland. Van hun kant verborgen de Duitse prominenten niet langer, dat zij inderdaad Vlaanderen 'heim ins Reich' wilden halen.

De polarisatie van de tegenstellingen ging gepaard met een snelle stijging van de agressiviteit bij Duitsers en burgers. De zomermaanden van 1940 waren vergeten. Het aanslepen van de vijandelijkheden, de voedselschaarste, de gedwongen tewerkstelling in Duitsland, het provocerende optreden van bepaalde collaborateurs en ook het keren van de Duitse oorlogskansen, hadden de publieke opinie in België diepgaand gewijzigd en in de brede volkslagen een verbetenheid doen ontstaan, waarin haat en geweld gunstig konden gedijen. Het verzet en de SS-milities van de DeVlag zorgden voor een schrikbewind. Tussen 1 januari en 1 maart 1944 werden 740 moorden gepleegd. Zwarten en witten, collaborateurs en clandestiene strijders schoten op elkaar in de straten en velden van Vlaanderen en Wallonië. De VNV-oorlogsburgemeesters kregen het steeds moeilijker gedaan hun ondankbare taak naar behoren te vervullen. In januari 1944 dacht Elias, na een steriel gesprek met de Duitse SS-rijksleider Himmler, zeer ernstig aan de ontbinding van het VNV. Maar ook dan deinsde hij terug voor de mogelijkheid dat de DeVlag overal in Vlaanderen de vrije hand zou krijgen.

In juli 1944 besliste Hitler het militaire bestuur in België te vervangen door een burgerlijk. Het was de proloog tot de definitieve inlijving. Koning Leopold was reeds weggevoerd naar Duitsland.

De VNV-leiding besefte dat het spel definitief verloren was. De bevrijding van het Belgische grondgebied was nu nog maar een kwestie van enkele weken. Om te ontsnappen

aan de volkswoede en de kogels van het triomferende verzet trokken de grote collaborateurs met de vluchtende Duitse troepen de Rijn over. Elias moest het nog meemaken dat in december 1944 Vandewiele en Degrelle door de nazi-regering benoemd werden tot gouwleiders resp. van Vlaanderen en Wallonië.

Het drama eindigde in een waanzinnige klucht.

Het einde van de oorlog zag de totale ineenstorting van de Vlaams-nationalistische partij. De vooraanstaande figuren die niet waren gevlucht, werden aangehouden. De bejaarde Borms werd, zwaar ziek, terdoodveroordeeld en terechtgesteld. Ook het katholieke kamerlid L. Vindevogel, burgemeester van Ronse, en Th. Brouns, VNV-gouwleider van Limburg, stierven aan de paal als slachtoffers van een uiterst aanvechtbaar vonnis. Elias en Vandewiele werden in Duitsland aangehouden en insgelijks terdoodveroordeeld; zij ontsnapten echter aan het peloton en kwamen, na jarenlange hechtenis, opnieuw vrij. Ook Romsee zat enkele jaren gevangen. Victor Leemans werd een tijdlang opgesloten, maar werd buiten vervolging gesteld. Verschaeve ging in Oostenrijk sterven. De Waal Degrelle vluchtte naar Spanje. De machtige economische collaborateurs werden niet verontrust. De kleine garnaal werd bij tienduizenden opgeschept en gaar gekookt...

Wie de ontwikkeling ontleedt van het proces naar nationaal bewustzijn, dat de Vlaamse beweging is, kan niet anders dan het collaboratiebeleid van de nationalisten een ontsporing noemen. Na de oorlog is een brutale en overdreven vervolging tegen die nationalisten losgebarsten. Aan de basis van de repressie en de administratieve epuratie lagen overwegend linkse doelstellingen. Vooral het communistische verzet heeft hier een even actieve als onmenselijke rol gespeeld. Ook de socialistische partij en bepaalde katholieke en liberale politici gaan niet vrij uit. De eerste weken

heerste een schrikbewind. De ‘straat’ terroriseerde de ordediensten en de magistratuur. Wanneer dan de golf van haat en vergelding enigszins begon weg te ebben en België opnieuw een rechtsstaat scheen te worden, kwamen de berichten over wat in de nazi-kampen was gebeurd, de publieke opinie zodanig beroeren, dat de veroordeling van de collaborateurs andermaal uiterst zwaar uitviel.

In dat klimaat was het niet gemakkelijk het verschijnsel van de collaboratie onbevooroordeeld te benaderen. Lange jaren was het gewoon onmogelijk een rechtvaardig woord te spreken over ‘de incivieken’. Pleidooien voor clementie en voor een herziening van de soms belachelijk-strenge straffen werden in het parlement - nagenoeg uitsluitend door de linkerzijde - voorgesteld als landverraad. Omdat deze linkerzijde vooral uit rumoerige Walen bestond, viel haar kritiek hoofdzakelijk uit tegen de Vlamingen. En werd, helemaal ten onrechte, de indruk gewekt dat de collaboratie een louter Vlaams fenomeen was geweest. Van Vlaamse zijde werd daartegen scherp geprotesteerd en bestond soms de neiging om ook datgene te verdedigen, wat niet goed te praten was. Traagjes is de situatie dan opgeklaard. Dertig jaar na de oorlogsfeiten, was het nog steeds onmogelijk van het parlement een amnestiewet te bekomen, maar toch kon er serener over het drama worden gesproken...

Ieder onderzoek naar de motieven en de gedragingen van de collaborateurs moet vooraf een onderscheid maken, want de collaboratie vertoont geen uniform gelaat.

Er waren de mannen die een leidinggevende functie in het openbare leven aanvaardden, om te beletten dat de Duitsers het bestuur in handen zouden nemen. Tot die categorie behoorden de secretarissen-generaal Romsee en Leemans, de chef van de rijkswacht, kolonel dr. E. van Coppenolle, de rijkscommissarissen J. Custers en H. Borginon die resp. voor de wederopbouw en de oprichting van de grote agglomeraties instonden. Onder aan de ladder stonden de hon-

derden burgemeesters die vaak in hachelijke omstandigheden hun taak volbrachten. Zeer velen in deze groep dachten enkel aan de belangen van land en volk. Zij werden niettemin vervolgd en onrechtvaardig veroordeeld. Dat ook een niet-nationalistische Vlaming als de secretaris-generaal voor landbouw, E. de Winter, lastig gevallen werd, bewijst slechts hoe dol de gerechtelijke machine toen draaide en hoe ook een uitzonderlijk verdienstelijk man aan de linkse agitatie werd opgeofferd.

Er was verder de groep van de Vlaamsgezinde intellectuelen en kunstenaars die voor de oorlog culturele contacten onderhielden met Duitsland, bevriend waren met Duitse geestesgenoten, tijdens de bezetting voortgingen met culturele uitwisselingen en meestal niet beseften, dat hun ontmoetingen met Duitse letterkundigen in officiersuniform door de nationaal-socialistische propaganda dankbaar gebruikt en misbruikt werden. Tot deze categorie behoorden een Felix Timmermans en een Ernest Claes, zelfs een Stijn Streuvels, en vele andere, politiek-wereldvreemde figuren uit de academische en artistieke kringen. Ook zij werden na de bevrijding lastig gevallen.

De groep van de louter economische collaborateurs blijft hier buiten beschouwing, omdat deze personen van ver noch van dichtbij iets positiefs hebben bijgedragen tot de politieke bewustwording van de Vlaamse gemeenschap.

Centraal staat daarentegen de groep van de nationalistische partijpolitici die in hoge mate het uitzicht en het verloop van de collaboratie bepaalden. Deze groep was heel spoedig bereid om naast en met de Duitse winnaars op te stappen en de nationaal-socialistische ideologie te onderschrijven.

Te zijner verdediging is achteraf aangevoerd dat in de zomer van 1940 ook bij andere Belgen, vooraanstaande franstaligen, en tot in de omgeving van de koning toe, de tendens bestond om een politiek van samenwerking met de Duitsers

te aanvaarden. In de verwarde maanden na de capitulatie, toen de Belgische regering uiteengevallen was, doelloos rondzwierf in Frankrijk en minister P.H. Spaak vruchteloos contact zocht met Berlijn, is er inderdaad luidop gedacht aan een 'politique de présence', en aan een nieuwe Belgische regering die het land zou besturen onder Duitse controle. Maar die strekkingen bleven zeer opportunistisch gekleurd. Het Belgische establishment begreep snel dat het beter was het verloop van de krijgsoperaties af te wachten en inmiddels ieder publiek engagement te vermijden.

Dat was ook het geval met de grote vakbondsleiders, die heel even probeerden in een nieuwe Unie van Hand- en Geestesarbeiders de organisatie van de werknemers op een nieuwe leest te schoeien, maar na enkele maanden het experiment te gevaarlijk achtten en zich terugtrokken in passieve uitkijkstellingen.

De enige Belgische staatsman van formaat die de collaboratie uitdrukkelijk aanprees, de socialistische partijvoorzitter H. de Man, hield het vol tot begin 1941 en verbrak toen alle contacten met de Duitsers om als een ontgoochelde eremijt te gaan wonen in de Franse Alpen.

De Vlaamse nationalisten namen een totaal andere houding aan. En die houding werd vooral gekenmerkt door een bevreemdend tekort aan kritische zin. Tussen de twee oorlogen in, waren voor de nationalisten geen woorden scherp genoeg om de politiek van de vlaamsgezinden in de staatspartijen te schandvlekken en ieder compromis dat Van Cauwelaert billijkte, aan te klagen als volksverraad. Maar onder de bezetting waren diezelfde nationalisten bereid tot veel gevaarlijker toegevingen aan een mogendheid, waarvan zij de agressiviteit en de onbetrouwbaarheid nochtans kenden. De VNV-leiders waren geen politiek-ongeschoolden, zoals eertijds de activisten, en evenmin naïeve kunstenaars. Zij hadden hun sporen verdiend in de leerschool van de Belgische partijpolitiek. Het was niet zo, dat zij in een land,

waar het parlementaire en unitaire systeem in diskrediet was geraakt en naar een andere formule werd gezocht, de kans grepen om hun traditionele opvattingen te doen zegevieren: de federalisering van de staat en de staatkundige toenadering tot Nederland. Die politiek kwam niet aan bod, omdat Berlijn geen federale staat wenste en geen Belgisch-Nederlandse integratie. Het wilde België uitschakelen en van Vlaanderen en Wallonië satellieten maken. Staf de Clercq liet zich in dat maneuver inkapselen. Hij verzocht zijn volgelingen vertrouwen te hebben in Hitler en hervormde zijn Vlaams-nationalistische partij tot een nationaal-socialistische beweging.

Toen het VNV de vergissing inzag, miste het de kracht en de moed om het gevaarlijke spoor te verlaten.

De fout van de nationalisten is niet geweest dat zij de Vlaamse beweging compromitteerden. Die beweging was reeds stevig genoeg geworteld. De fout bestond erin, dat de radicale stroming werd afgeleid van haar doel, met name de autonomie van een vernederlandst Vlaanderen in België en zijn evolutie naar heel-Nederlandse samenwerking, en ten dienste werd gesteld van een politiek, die Vlaanderen afhankelijk maakte van het Reich en op termijn zou hebben verduitst. Het idealisme dat steeds sterk aanwezig is geweest in de Vlaamse beweging en een van haar pijlers uitmaakt, werd misbruikt voor een buitenlands beleid en een doctrine, die strijdig waren met de belangen en met de democratische geesteswereld van de Vlamingen. De Vlaamse nazi-literatuur met haar onvoorwaardelijke trouw aan de Führer, en de politiek van germanisering waren even verkeerd als de anti-Vlaamse agitatie van de franstalige bourgeoisie. In beide gevallen werd gepoogd de Nederlandse gemeenschap in België te denationaliseren.

De nationalisten die beweerden te strijden voor Europa en tegen het communisme, waren geen Europeanen avant-la-lettre, maar werktuigen van een beleid dat Europa opvatte

als één groot Duits rijk, waarin de Westeuropese randstaten het statuut van Germaanse rijksgouwen zouden krijgen. De Vlaamse gouw zou een feodale vazal zijn geweest, minder zelfstandig dan het graafschap dat zich in de elfde eeuw losrukte uit de greep van de Franse koning.

Dat het tot zo'n verdwazing kon komen, is vooral te wijten aan de intellectuele begrenzing van een leidende fractie in het VNV-bestuur, die zich liet verleiden door conjuncturele gebeurtenissen - zoals de schijnbare zegepraal van het nazisme - om toe te geven aan vaag afgelijnde, sentimentele ambities, die sinds lang in de politieke verbeelding sluimerden.

Het drama voor het VNV was dat de leidende figuren die niet tot deze fractie behoorden, aanvankelijk te zwak stonden om de fatale wending af te remmen en - toen het te laat was - niet meer tegen de stroom durfden of konden oproeien. Eens te meer moest het Vlaams-nationalisme aldus een zware tol betalen aan zijn traditionele verdeeldheid. Het open meningsverschil tussen de democraat Borginon en de nationaal-socialist Tollenaere was een late en laatste uitloper van de onenigheid die, twintig jaar lang, de radicale vlaamsgezinden steeds opnieuw verzwakt en ontredderd had. De Duitsers maakten gebruik van die interne onzekerheden. Zij beschikten over de onvoorwaardelijk trouwe DeVlag-leider Vandewiele, die aanvankelijk het VNV meesleurde in een politiek van opbod, en over de Vlaamse soldaten aan het oostfront, die als gijzelaars dienden en zelf verdeeld waren in pro- en anti-nazis. De nationalisten toonden zich geen enkel ogenblik opgewassen tegen het macchiavellisme van Berlijn, dat de collaborateurs in feite misprees...

Tegenover die desperados stonden kleine groepen van vlaamsgezinden die de traditionele gedachten van het nationalisme trouw bleven. Zij vormden ‘Dietse’ kernen van verzet, die een heel-Nederlands beleid voorstonden en, met

het oog op het na-oorlogse herstel, het flamingantisme aan een scherp onderzoek onderwierpen. De Duitsers kenden het bestaan van die verzetskernen, maar lieten ze meestal ongemoeid om beter het VNV te kunnen afdreigen en van iedere heel-Nederlandse toenadering te kunnen afhouden. Op de niet-nationalistische Vlaamse figuren kreeg de politieke collaboratie nagenoeg geen vat. Niemand van de leiders der Katholieke Vlaamse Volkspartij stak een hand uit naar de Duitsers. Sap was kort voor het uitbreken van de oorlog gestorven; Van Cauwelaert en Huysmans verbleven in het buitenland; Leo Delwaide verdedigde als burgemeester van Antwerpen de belangen van zijn agglomeratie, zonder zich met de collaborateurs ideologisch in te laten; Eyskens studeerde en leraarde te Leuven.

In de stilte van de politieke non-activiteit groeiden de ideeën die, na de aftocht van de bezetter, de opleving zouden dragen.

Vijfde hoofdstuk
Op weg naar de autonomie (1944-1972)

De bevrijding van het grondgebied, in september 1944, leverde geen militaire moeilijkheden op. Het herstel van de rechts- en politieke orde was minder eenvoudig. De eerste weken dreigde een gezagsvacuüm. De koning was, na de landing in Normandië, weggevoerd naar Duitsland. De regering, uit Londen teruggekeerd, had het contact met de Belgische werkelijkheid verloren en aarzelde tussen de vele uiteenlopende adviezen die haar werden verstrekt. De rijksadministratie draaide op een laag toerental, ook reeds omdat de meeste secretarissen-generaal waren aangehouden of afgezet. Overal zaten mannen met het hoofd diep tussen de schouders, angstig wachtend op wat ging gebeuren.

Van die beklemming en die afwezigheid van een sterke uitvoerende macht poogden ultra-linkse elementen van het gewapende verzet gebruik te maken om de staat onder controle te krijgen. Het kwam niet tot een communistische putsch, omdat de Angelsaksische legers waakten. Maar waar het ook maar enigszins mogelijk scheen, probeerde het, door de roden genoyauteerde verzet het bestuurlijke en gerechtelijke apparaat te blokkeren. Dat verzet steunde hoofdzakelijk op de Waalse provincies en op de hoofdstad. Het hoefde niets te vrezen van de traditionele bourgeoisie, die in vele gevallen redenen had om zich erg rustig te houden, ten einde haar economische collaboratie te doen vergeten, of die graag meedreef in de bevrijdingsroes en

zonder scrupules met de vijanden van het kapitaal verbroederde. Het verzet had maar één tegenstander van formaat: het katholieke Vlaanderen. Dàt moest worden geneutraliseerd en lamgelegd.

Om dat doel te bereiken werd een ongenadige repressie ontketend tegen alles wat vlaamsgezind heette te zijn. Het kostte geen moeite om iedereen, die van ver of dichtbij betrokken was geweest bij de politieke en administratieve samenwerking met de bezetter, te doen aanhouden. De rechtspraak was toevertrouwd aan militaire uitzonderingsrechtbanken. Jonge en eerzuchtige auditeurs (meestal afkomstig uit franstalige of franskiljonse bourgeoiskringen) requireerden er belachelijk strenge straffen, en zagen hun eisen ingewilligd. De pseudo-patriottische inciviekenjacht zou later door de Belgische premier J. Pholien ‘een rechtspraak van negerkoningen’ worden genoemd.

In de Vlaamse provincies moesten 184.627 personen een gerechtelijk onderzoek ondergaan en werden er 30.000 veroordeeld; in de Waalse provincies waren de cijfers resp. 95.180 en 14.000.

Het grote verschil lag vooral in de strekking van de repressie. In Wallonië werden personen vervolgd en gestraft; in Vlaanderen werd getracht een idee te vermoorden. Daar was de Vlaamse gedachte zelf vogelvrij verklaard. Want ook wie tijdens de oorlog een onberispelijke houding had bewaard, maar bekend stond als vlaamsgezinde, werd lastig gevallen en achtergesteld. Het verzet dat kon rekenen op de steun van de socialistische partij, duwde die eerste maanden de rechtse vlaamsgezinden in de catacomben. Het Vlaamse verenigingsleven durfde nauwelijks ademen. Er waren geen Vlaamse manifestaties. Tot zelfs aan de universiteiten van Gent en Leuven hing een loden mantel van benauwdheid over studenten en hoogleraren.

Onmiddellijk na de bevrijding was het ‘Londense’ kabinet

verruimd tot een regering van nationale unie, met katholieken, liberalen, socialisten en communisten. Nog zat de Londenaar Pierlot deze unionistische equipe voor, maar op 12 februari 1945 werd hij opgevolgd door de Brugse socialist Achille van Acker, een van de vaders van het (in de clandestiniteit ontworpen) sociaal-economisch pact dat na de oorlog de betrekkingen tussen werkgevers en werknemers ging regelen.

Vijf maanden later viel de nationale unie uiteen. In Oostenrijk was koning Leopold bevrijd door de Amerikaanse troepen, maar te Brussel verzetten de communisten, de linkse Résistance en de socialistische partij zich tegen zijn terugkeer. Zij zagen in de autoritaire vorst een hinderpaal op de weg naar een volks-democratischer regime, naar een republiek. Zij kenden de inhoud van het zg. politieke testament dat Leopold vlak voor zijn wegvoering naar Duitsland opgemaakt had. Daarin werden excuses van de Londense ministers geëist voor de beledigende woorden van 1940, en werd impliciet gesteld dat de verbintenissen van het Londense bewind t.o.v. de geallieerden niet zo maar door het staatshoofd zouden worden onderschreven. Dit alles wierp een dam op tussen Leopold en niet-weinige politici, die vreesden dat de vorst nog autocratischer dan vroeger zou regeren. Omdat zij de diepere beweegredenen van hun bezwaren niet wensten openbaar te maken, haalden de tegenstanders van de koning diens ‘oorlogsdossier’ boven: het bezoek aan Hitler op 19 november 1940, de indirecte contacten met leidende figuren van de collaboratie, het huwelijk in krijgsgevangenschap. De Brusselse liberaal Charles Janssens, kamerlid en burgemeester van Elsene, zou de kritiek samenvatten in de lapidaire beschuldiging: ‘Leopold is de eerste van de incivieken’.

Daarmee brak de zweer van de koningskwestie open.

Het zou onmiddellijk een uiterst gevaarlijke wonde blijken te zijn, want in de Vlaamse provincies was de grote meer-

derheid van de bevolking niet vergeten, dat de koning in mei 1940 honderdduizenden vluchtelingen en soldaten een bloedbad bespaard had. Daar handhaafde men het vertrouwen in het staatshoofd en eiste men zijn onmiddellijke terugkeer.

De katholieken in het kabinet-Van Acker zaten in de knel, want ook de katholieke kiezers in Wallonië stonden meestal achter de koning. De ministers zaten dus geprangd tussen de regeringssolidariteit en hun electorale verplichtingen.

Op 17 juli 1945 dienden zij hun ontslag in.

Tot 20 maart 1947 zou het land door louter linkse kabinetten geregeerd worden.

Die twintig maanden vormden een sombere periode voor wie een Vlaamse reflex bezat. In de zuidelijke provincies triomfeerde het wallingantisme. De meeste waalsgezinden behoorden immers tot de linkerzijde. Velen onder hen hadden tijdens de bezetting in het verzet gestaan. Zij konden thans patriot én wallingant zijn. De oude liefde voor Parijs laaide fel op.

Op 20 oktober 1945 sprak de meerderheid op het Waals nationaal congres zich uit voor de aansluiting van Wallonië bij Frankrijk. De stemming deed de aanwezige notabelen zodanig schrikken, dat het congres verzocht werd opnieuw te stemmen. Die tweede ronde viel uit ten gunste van een federaal België; maar de principiële Franse liefdesverklaring zou nooit meer in de Waalse opinie vergeten worden. En evenmin in de Vlaamse.

In Vlaanderen noteerde men intussen gebrekkige pogingen tot herstel van de oude tweetaligheid in bestuur en onderwijs. Vooral de franstalige kranten deden weer erg anti-Vlaams en drongen aan op de afbraak van de taalwetten. Enkele ‘belgicistische’ Vlamingen trachtten een eigen stem te laten horen. Daarbij herhaalden zij telkens opnieuw, dat België voortaan voorrang moest krijgen op Vlaanderen en dat het moest gedaan zijn met taalgrieven en andere on-

vaderlandse eisenprogramma's. Vlaanderen moest ‘volwassen’ worden en positief staan tegenover België.

In de plaats van De Standaard die na de bevrijding niet meer mocht verschijnen, kwam De Nieuwe Standaard; een nogal huichelachtig maneuver om de invloed van de vooroorlogse spreekbuis der Vlaamse beweging te usurperen.

De wederopbouw

Ondanks de hetze konden de vlaamsgezinden weldra toch weer aanknopen bij de vooroorlogse beweging en hun stem laten horen in het parlement. Dat was het werk van de nieuwe Christelijke Volkspartij.

Die partij werd één jaar na de bevrijding geboren, als de vrucht van diverse contacten die reeds onder de bezetting gelegd waren tussen politici van het oude ‘katholieke blok’ en jongere nieuwkomers. Uit hun besprekingen was een consensus gegroeid: de vooroorlogse, klerikale standenpartij diende te worden vervangen door een christelijke, sociaal vooruitstrevende partij, die alle standen zou vertegenwoordigen en unitair verenigen. Het bleef niet bij academische wensen. Onmiddellijk na het herstel van de democratische orde, begon het directorium van het katholieke blok te werken aan een ‘programma van nationale hernieuwing’. In februari 1945 besliste het directorium dat de oude katholieke partij niet zou verrijzen. Een voorlopig comité werd verzocht de oprichting van een nieuwe partij voor te bereiden. Van Vlaamse zijde zetelden in dat comité prof. Edg. de Bruyne en A. Verbist, die in december 1936 namens het KVV het beginselakkoord met het VNV hadden ondertekend. Het comité kon verder rekenen op de actieve medewerking van de derde ondertekenaar, prof. G. Eyskens, op de steun van P.W. Segers, van de ‘Londenaar’ A.E. de Schrijver, en van nieuwelingen als Robert Vandekerckhove, Michiel Vandekerckhove, Théo Lefèvre, Renaat van Els-

lande (die in zijn weekblad Het Westen voor een fundamentele herziening van de staatspolitieke opvattingen ijverde). De conservatieve Federatie van Katholieke Kringen leverde wat achterhoede-gevechten, maar in augustus 1945 was het zo ver: in de plaats van de vergrijsde standenpartij kwam een Christelijke Volkspartij die kort daarop een merkwaardig 'kerstprogramma' zou publiceren, dat voor een kwarteeuw de Belgische politiek grondig zou beïnvloeden. Dit programma droeg de dubbele stempel van de Waal P. Wigny en de Vlaming R. Houben, maar in de partij zelf was van bij de aanvang een duidelijk Vlaams overwicht merkbaar en bijgevolg een sterke democratische inbreng. De Parti Social Chrétien, zoals de nieuwe formatie bij de franstalige leden heette, bevatte meer conservatieve elementen.

Ondanks het eenheidskarakter van de partij vergaderden, op het stichtingscongres, Vlamingen en Walen in afzonderlijke secties. Zij kozen ook afzonderlijk hun afgevaardigden in de partijleiding. In het kerstprogramma werd gesteld, dat de staat de culturele tweeledigheid van de Belgische samenleving diende te erkennen en te bevorderen. De partij verwierp de mogelijkheid van een staatshervorming, waarbij gewestelijke politieke organen over een soevereine macht zouden beschikken. Maar zij verklaarde expliciet geen vrede te kunnen nemen met een Belgisch status-quo. Federalisme werd afgewezen, omdat gevreesd werd dat het naar separatisme zou kunnen leiden, en omdat de partij van oordeel was betere formules te kunnen vooropstellen, met name:

- het waarborgen, op nationaal niveau, van een gelijke invloed van Vlamingen en Walen in de algemene leiding van de staatszaken 'waardoor definitief iedere vrees ontnomen wordt voor het imperialisme van één gewest, en waardoor het onderzoek en de bevrediging van de specifiek regionale belangen daadwerkelijk gewaarborgd worden';
- een billijke gelijkheid in de leidende kaders van de hoofd-

besturen en de parastatale instellingen van het rijk;

- de aanpassing van het taalregime te Brussel aan de rol die de hoofdstad moet vervullen t.o.v. de twee landsstreken;
- een grondwetsherziening die de rechten van Vlamingen en Walen tegen elke inbreuk waarborgt.

Tenslotte zei de CVP te streven naar administratieve decentralisatie en deconcentratie.

De christen-democraten weken met dit programma af van de gangbare opinie in de andere partijen en in de toonaangevende, unitair-Belgisch denkende milieus. Zij hadden, meer dan gelijk wie, een open oog voor de problematiek van het meertalige land en de eigen aard van de verschillende gewesten. Die klare kijk was mede te danken aan de invloed van de ervaren vlaamsgezinde leiders, die hun opvattingen over de staatsinrichting getoetst hadden aan de oorlogscrisis, de essentie ervan behouden hadden en nu - tegen conservatisme en revanchegeest in - verder wilden ijveren, in aangepaste versies, voor de hervormingen die reeds in 1939 als noodzakelijk waren aangevoeld en virtueel aanvaard.

Met dit programma, dat een cesuur van vijf jaren overbrugde, ging de CVP de eerste na-oorlogse parlementsverkiezingen tegemoet. Het gebeurde in zeer nadelige omstandigheden. De liberale minister van binnenlandse zaken, Van Glabbeke, had met het wetsbesluit van 19 september 1945 ervoor gezorgd, dat al wie verdacht was van incivisme, niet mocht stemmen en evenmin kon verkozen worden. Aangezien de meerderheid van de verdachte incivieken tot de katholieke en vlaamsgezinde middens behoorde, was dit besluit kennelijk een electoraal maneuver, gericht tegen de CVP, de enige partij die voor katholieken en vlaamsgezinden in aanmerking kwam.

Toch vielen de verkiezingen van 17 februari 1946 zeer gunstig uit voor de christen-democraten, die met 92 zetels

de grootste fractie in de Kamer werden. Er waren verder 69 socialisten, 23 communisten, 17 liberalen en 1 linkse katholiek. In de Senaat kwam de CVP één zetel te kort voor de volstrekte meerderheid. Die ene ontbrekende zetel maakte het mogelijk, dat de linkse partijen (na een mislukte poging van Spaak om een homogeen socialistisch kabinet in het leven te houden) een coalitie vormden en de CVP in de oppositie vastnagelden. Met een senaatszetel meer zou de CVP onmisbaar zijn geweest, en misschien in de regering een matigende invloed hebben uitgeoefend op de ontwikkeling van repressie en koningskwestie?...

De versteviging van het linkse bewind deed de anti-Vlaamse krachten geloven, dat de agitatie veilig en ongeremd kon worden voortgezet. In de nacht van 15 op 16 maart 1946 werd de IJzertoren te Diksmuide gedynamiteerd. Het was een enkele, geweldige klap die het enorme monument tot in de grondslagen vernietigde. De verontwaardiging in de Vlaamse opinie was groot, ook reeds omdat de daders - vrij algemeen werd vermoed dat deskundigen van een naburig ontmijningsbataljon waren ingezet - onbekend bleven. Gedurende jaren zou het gerechtelijke onderzoek aanslepen. Het Westvlaamse CVP-kamerlid G. Develter interpelleerde herhaaldelijk de regering. Hij bewees dat de procureur-generaal de enquête afremde - en die magistraat zou hiervoor inderdaad een schorsing van een maand oplopen. Maar nooit werd enig spoor van de schuldigen gevonden.

De vernieling van het historische dodenmonument, dat uitgegroeid was tot een symbool van Vlaamse bewustwording, was een dieptepunt, maar ook een keerpunt. De schok sloeg een nieuwe activiteit los. Reeds op 28 april 1946 gingen jongeren naar Diksmuide, op een bedevaart van eerherstel. De Leuvense hoogleraar, prof. J. Cardijn, verantwoordelijk voor de tocht, had vooraf schriftelijk de regering moeten

beloven, dat alles waardig zou verlopen. In de brief werd ook de antinationale geest van de vooroorlogse bedevaarten afgekeurd. Het was in feite een vernederend schrijven. Kort daarop liet de regering weten, dat de IJzerbedevaartweide misschien zou worden onteigend, om er een Belgisch monument te kunnen opbouwen. Prof. Eyskens en andere katholieke Vlamingen reageerden heftig in de Kamer. Zij kregen de steun van katholieke Walen. Het plan zou niet worden uitgevoerd. Maar andermaal was er olie op het vuur gegoten.

Die eerste reacties waren toch vooral defensief. Zij konden niet doen vergeten dat tienduizenden vlaamsgezinden opgesloten bleven, dat tienduizenden anderen gebroodroofd en geruïneerd waren. Intellectuelen zwierven door de straten en leurden met kinderkleedjes om hun gezin in leven te houden. Van Cauwelaert ging Borginon en de dichter F. Vercnocke in hun cel bezoeken. Het was een mooi gebaar van Vlaamse solidariteit en sympathie voor twee eerlijke mannen. Maar dom Modest van Assche, de onschuldig opgesloten abt van Steenbrugge, zou enkel uit de gevangenis komen om te sterven...

De jongere vlaamsgezinden in de CVP trachtten vanuit hun nog broze posities de ergste uitwassen van de repressie te verhelpen, maar aanvankelijk was de weerstand zeer groot. Het zaad van het kerstprogramma had trouwens, in die eerste jaren, veel moeite om te kiemen. De koningskwestie vergiftigde heel spoedig het organisme van de Belgische staat, stichtte haat en verwarring, deed gezinnen uiteenvallen en belette de partijen aan fundamentele vraagstukken te werken. In de CVP moesten Vlamingen en Walen de rangen sluiten, om te kunnen weerstaan aan de antileopoldistische pressie, en dat verstoorde de evenwichtige ontwikkeling van de Vlaamse en Waalse partijvleugels en versterkte integendeel de macht van de centrale leiding.

Intussen was van socialistische kant - maar buiten de partij

om - een Vermeylenfonds opgericht dat, onder voorzitterschap van A. Mussche, met de reeds gevestigde Davids- en Willemsfondsen een trits van toonaangevende cultuurverenigingen ging vormen. In december 1946 nam dit Vermeylenfonds het initiatief om een aantal vooraanstaande Vlamingen en organismen te ondervragen over de stand van de Vlaamse beweging. Er kwamen 40 antwoorden binnen. Uit het verslag over de enquête, opgesteld door prof. E. Blancquaert, bleek dat iedereen het erover eens was, dat de toestand van de Vlamingen verre van rooskleurig was.

Max Lamberty, de 'filosoof van de Vlaamse beweging' en neef van Lodewijk de Raet, schreef in zijn antwoord 'dat sedert een paar jaren een hernieuwde fransdolheid het openbaar leven vergiftigt'. Concrete grieven werden in het verslag opgenomen, o.m. betreffende de niet-toepassing van de taalwetgeving in administratie, gerecht, leger en onderwijs, en ook te Brussel. Alle ondervraagden zeiden beslist dat de Vlaamse beweging nog steeds haar volle betekenis behield.

In een afzonderlijke brochure schreef Blancquaert dat het eerste en voornaamste punt van een Vlaams actieprogramma moest zijn: 'het opwekken van het Vlaams bewustzijn in alle lagen van de Vlaamse bevolking...'

De weerklank van de Vermeylenfonds-enquête was niet gering bij de vlaamsgezinden. Maar terwijl de parlementsleden van de CVP wel gevoelig waren voor de opmerkingen en richtlijnen van het katholieke Davidsfonds, gaven de socialistische partijpolitici blijk van verregaande onverschilligheid voor de kritiek van hun intellectuele elite.

Zachtjes werden nu ook de eerste grondslagen gelegd van een herziene Vlaams-nationale werking. Het begon met enkele bescheiden publikaties. Op 20 december 1945 verscheen het eerste nummer van het weekblad *Rommelpot*,

dat het repressieklimaat hekelde en een uitgesproken nationalistische toon aansloeg. In maart 1946 volgde het literairpolitiek maandblad *Golfslag*, uitgegeven door een groep Antwerpse jongeren. Omstreeks dezelfde tijd verschenen nog het solidaristische weekblad *Branding* van de student (en latere minister) Frans van Mechelen, *Wit en Zwart, Het Spoor voor de lage landen, Opstanding* e.a.

Die pers oefende geen druk op de politieke partijen, maar bracht een gesprek op gang, dat niet beperkt bleef tot de nationalistische rangen.

Uit dat gesprek dat soms aanzwol tot veelzijdige polemieken, bleek vooral dat een nieuwe generatie van radicale vlaamsgezinden opgestaan was, die het nationalisme wilde aanzuiveren, utopische plannen afzwoer en de Belgische staat niet langer beschouwde als een vijand, maar als een kader waarbinnen Vlamingen en Walen in een federale unie met elkaar dienden samen te leven. Er was ook een democratische tendens merkbaar, zelfs een pro-parlementaire, en een meer nuchtere aanpak van het oude verlangen naar heel-Nederlandse samenwerking.

Het debat over de stand van de Vlaamse kwestie, dat nu geleidelijk op dreef kwam, werd in niet geringe mate bevorderd door het opnieuw verschijnen op 1 mei 1947, op initiatief van een groep traditionele vlaamsgezinden, van *De Standaard* die onmiddellijk de aanval inzette tegen het repressiebeleid en weer voorop ging staan in de Vlaamse actie. De krant bleek kritisch-positief te reageren op de politiek van de CVP die zij ‘het schild en het zwaard van Vlaanderen’ noemde.

Op 15 juli 1947 zorgde het Gentse CVP-kamerlid Gerard van den Daele voor de eerste, grote na-oorlogse interpellatie over een Vlaams probleem. Nuchter en zakelijk, bewees hij met statistieken hoe zeer de Vlaamse bevolking achtergesteld bleef in de openbare besturen: aan de top van de rijksadministratie stonden drie Walen tegenover twee

Vlamingen! Van den Daele pleitte niet voor de goedkeuring van nieuwe taalwetten: die wetten waren er, maar ze werden niet toegepast.

Het Gentse kamerlid zou het niet bij die ene interpellatie laten. Hij werd een begrip in het parlement. Voor de franstaligen was hij het type van de zure flamingant die last verkocht. Maar Van den Daele had een brede rug en hield vol. Hij versmaadde mooie woorden en lieve beloften. Telkens als een begroting ter sprake kwam, stelde hij een extra-krediet voor, ten einde Vlaamse ambtenaren te doen benoemen, die het taalevenwicht zouden herstellen. Het maakte de kamerleden onmogelijk de kop in het zand te steken. Voor- en tegenstanders werden geteld.

Van den Daele legde het vuur aan de ministeriële schenen tot in 1950. Dan werd hij zelf minister voor vier jaar. Hij zou op zijn departement de taalwet doen naleven, maar uit de Kamer verdween een uitzonderlijk taaie vechter.

Twee jaar na de bevrijding werd ook weer volop gecongresseerd. De Katholieke Vlaamse Landsbond slaagde er niet in zijn oude invloed en prestige terug te winnen en zou daaraan in stilte ten onder gaan, maar het Davidsfonds hield levendige vergaderingen, waarop de actuele vraagstukken van de Vlaamse politieke strijd aan de orde stonden. Zorgden al die congressen, interpellaties en perspolemieken voor een groeiende Vlaamse bewustwording, toch waren het tenslotte vooral de vergissingen en de uitdagende taal van bepaalde franstalige kringen, die de Vlaamse actie er helemaal boven op zouden helpen.

Schok-therapie

De dynamitering van de IJzertoren had een eerste trilling van verontwaardiging door de opinie gejaagd. De talentelling van 1947 was de tweede provocatie.

Onder invloed van het anti-Vlaamse repressieklimaat en

soms gewoon afgedreigd door plaatselijke overheden of notabelen, hadden tienduizenden nederlandstaligen op hun tellingformulier verklaard, dat zij tot de Franse taalgroep behoorden. Het tendentieuze en niet-wetenschappelijke karakter van de telling was overduidelijk. In sommige gemeenten waren de formulieren zelfs vervalst. Toch wenste de regering de uitslagen te erkennen en te publiceren in het staatsblad. In dat geval zouden een aantal Vlaamse gemeenten op de taalgrens van taalregime veranderen, m.a.w. van eentaligheid via tweetaligheid naar verfransing evolueren.

Het vooruitzicht verwekte heelwat ergernis, vooral wegens de unfaire omstandigheden waarin de telling was verlopen, en die haar tot een soort van referendum zonder wetenschappelijk-statistische waarde hadden misvormd. Sedert maart 1947 was de CVP opnieuw aan het bewind, ditmaal in een coalitie met de socialisten, geleid door P.H. Spaak, die aldus een punt had gezet achter de reeks van de linkse kabinetten. Het was toen immers koude oorlog tussen de Verenigde Staten en de Sovjetwereld, en België kon zich niet langer communisten in de regering permitteren. De CVP-ministers die wel beseften dat hun parlementsfracties verveeld zaten met de betwisting rondom de talentelling, slaagden erin de officiële publikatie van de uitslagen te doen verdagen. Een uitstel dat herhaaldelijk zou worden verlengd.

Met de terugkeer van de christelijke-democratie in de leiding van het land ging trouwens een aflossing van de Vlaamse krachten in de Wetstraat gepaard. De oudere staatslieden werden beleefd maar definitief voorbijgestoken door nieuwkomers. Frans van Cauwelaert ging zich hoofdzakelijk interesseren voor de Atlantische samenwerking; hij bekleedde als Kamervoorzitter een prestigieus ambt, maar stond niet meer vooraan in de Vlaamse actie. Nog tijdens zijn leven zou hij verstarren tot een historische figuur. Tot de parlementaire avant-garde behoorden nu CVP-kamer-

leden als Albert de Gryse en Louis Kiebooms, en ook Leo Delwaide die, samen met de socialist Hendrik Fayat, vooral ijverde voor de vernederlandsing van de (nog helemaal franstalige) Belgische diplomatie. Die politici kwamen ook op voor een herziening van de repressiewetten en van de administratieve 'zuivering'. Zij gingen spreken op congressen en pleegden onder elkaar overleg, ten einde een samenhangend eisen- en grievenbestek te kunnen opstellen. Nog steeds lag de klemtoon daarbij op de taalwetten. Zo werd aangedrongen dat een wet de talentelling zou afschaffen en dat, eveneens bij wet, de grens van de Brusselse agglomeratie voorgoed zou worden vastgelegd.

Ook werd gevraagd dat van iedere kandidaat voor een openbare functie in Vlaanderen voortaan een Nederlands diploma zou worden geëist. In de rijksadministratie moesten de ambtenaren worden ingedeeld in Nederlandse en Franse 'taalkaders'. Het was een pakket dat nog geregeld werd aangevuld.

Omdat er ook van Waalse zijde symptonen van een malaise - vooral dan om economische en demografische redenen - merkbaar waren, werd op initiatief van Pierre Harmel, toen nog christen-democratisch kamerlid voor Luik, een Centrum van onderzoek opgericht, dat tot taak kreeg de politieke, sociale en juridische vraagstukken te bestuderen, die in de verschillende gewesten van het land waren gerezen. Het centrum-Harmel begon te werken in 1948 en ging een zeer belangrijke rol spelen in de herziening van de Belgische instellingen. Het telde 44 leden, van wie er 24 niet in het parlement zetelden. Het verdeelde het werk over afdelingen die zich bezighielden resp. met de demografische, economische, politieke, culturele en administratieve aspecten van de Vlaams-Waalse problematiek. Ook Brussel en de duitstalige oostkantons werden niet vergeten. De bestaansduur van het centrum werd een paar keren verlengd. Het eindrapport werd op 24 april 1958 gepubliceerd. Op de

uitvoerige voorstellen, vervat in dat rapport, zou in hoge mate worden gesteund en voortgebouwd door de regeringen die, enkele jaren later, gingen geconfronteerd worden met de hervorming van de staat.

In zijn algemene besluiten erkende het centrum het bestaan van de Vlaamse en de Waalse culturele gemeenschap. Het stelde: 1. dat het intellectuele leven, het onderwijs en de administratie in iedere gemeenschap eentalig moeten zijn; 2. dat de taalminderheden die er leven, zich niet mogen afzonderen, maar zich aan het milieu moeten aanpassen. Het centrum veroordeelde iedere vorm van verplichte tweetaligheid. Over de hoofdstad oordeelde het centrum 'dat de Brusselse agglomeratie geen culturele gemeenschap uitmaakt'.

Brussel en zijn voorsteden behoren, aldus de besluiten, zowel tot de Waalse als tot de Vlaamse gemeenschap 'waarvan zij het gemeenschappelijk goed zijn'.

Het centrum gaf het parlement de raad de culturele autonomie van de twee gemeenschappen te erkennen en een Vlaamse en een Waalse cultuurraad op te richten.

Onder de zeer vele, concrete voorstellen die het centrum formuleerde, noteerde men: de definitieve vastlegging van de grens tussen de taalgebieden, de gelijke vertegenwoordiging van Vlamingen en Walen in de openbare besturen van het Rijk, de splitsing van Brabant in een Vlaamse, een Waalse en een Brusselse provincie, de decentralisatie van de overheidsdiensten, een afzonderlijk Vlaams resp. Waals beheer voor radio en televisie...

Al deze voorstellen kwamen tot stand in een periode van politieke spanningen en confrontaties. De gematigde Walen en Vlamingen die in hartelijke verstandhouding en met grote beroepsernst in het centrum samenwerkten, leefden het intens mee. Zij waren geen academische kluizenaars, maar realpolitici, en dat verklaart allicht, waarom hun besluiten zo zakelijk uitvielen en zo stevig bij de evolutie van

het staatsleven aanhaakten.

Hun nuchtere aanpak werd mede bepaald door de bewogenheid van de conflictsituaties.

In 1949 was het agressieve karakter van het bevrijdingsklimaat reeds zodanig afgezwakt, dat de nationalisten nu geleidelijk uit de catacomben durfden te voorschijn komen. Op 14 mei 1949 werd een 'Vlaamse Concentratie' gesticht: een partij die het ogenblik aangebroken achtte om, aanknopend bij vooroorlogse tradities, opnieuw nationalisten naar het parlement te sturen. Dat vier jaar gewacht werd, om de stap te wagen, toont aan hoezeer de stemming anders lag dan in 1918. Toen konden de fronters die van de IJzer terugkeerden, onmiddellijk samengaan met de activisten, kandidatenlijsten opstellen waarop beide strekkingen vertegenwoordigd waren, en reeds in november 1919 vijf nationalisten naar de Kamer doen afvaardigen. In 1949 woog nog steeds een zwaar odium op de radicalen. Zij beschikten niet over het vaderlandse aureool van de IJzersoldaten. De collaborateurs gingen gebukt onder de verachting, die al diegenen trof die politiek aangeleund hadden bij 'de beulen van Buchenwald en Auschwitz'. Hoe onschuldig en onwetend zij individueel ook mochten geweest zijn, toch ontsnapten de nationalisten niet aan het verwijt dat zij 'nazis' waren geweest. Een verwijt waarvan de andere partijen, vooral de linkse, een overvloedig gebruik maakten.

De parlementsverkiezingen van 26 juni 1949 bewezen trouwens dat het nationalistische initiatief te vroeg was gekomen. De Vlaamse Concentratie behaalde geen enkele zetel. De Christelijke Volkspartij klom daarentegen naar 105 kamerzetels (op een totaal van 212). De positie van de Vlamingen in de CVP werd verder verstevigd, maar de partij bleef gehandicapt door de koningskwestie die, meer dan ooit, de hele aandacht van de politieke kringen en de openbare opinie monopoliseerde.

Nieuwe algemene verkiezingen (op 4 juni 1950) bezorgden een jaar later de CVP de volstrekte meerderheid in beide Kamers. De Vlaams-nationalisten, afgekoeld door het koude stortbad van de vorige stembusuitslag, en ook om het leopoldisme te doen triomferen, waren dit keer niet opgekomen.

Kort daarop kreeg het Vlaamse land de derde grote schok van de na-oorlog te verduren: Ofschoon 57 t.h. van de Belgische bevolking en 72 t.h. van de Vlamingen zich hadden uitgesproken voor de terugkeer van de koning, was deze laatste verplicht, onder druk van Wallonië dat voor 58 t.h. had tegengestemd, afstand te doen van de troon.

Vijf jaar lang hadden de CVP en de kerkelijke overheid hun beste krachten afgestemd op het herstel van de koninklijke macht van Leopold III. Geleidelijk had het katholieke land, vooral het katholieke Vlaanderen, zich vereenzelvigd met de zaak van de koning, die in zijn zg. politiek testament aangetoond had een open kijk te hebben op de Vlaamse kwestie. Het leopoldisme van de gewone man was in niet geringe mate een emotionele reactie, die blind bleef voor de diepere bezwaren die tegen de terugkeer van de betwiste vorst konden worden aangevoerd. Maar zij was er des te heftiger om. Toen Leopold na de volksraadpleging dan inderdaad naar zijn hoofdstad terugkwam en, te midden van grote uitbarstingen van geestdrift en woede, opnieuw zijn intrek nam in het paleis, schreef de Vlaamse pers: ‘De koning is terug en geen macht in het land kan hem, tegen Vlaanderen in, verdrijven’.

Die overmoedige taal hield geen rekening met de nieuwe werkelijkheid dat de koning der Belgen voortaan ook de koning van Vlamingen en Walen diende te zijn. De ontknoping van de koningskwestie leerde de nederlandstalige bevolking van België dat haar numerieke meerderheid politiek niet verdisconteerd kon worden. De oude theorie van Frans van Cauwelaert - ‘de tocht naar de staatsmacht via

de demografische groeikracht' - werd erdoor vernietigd. Het incident leerde vooral dat het tweeledige karakter van het land op cultureel en taalgebied, ook vrij fundamentele staatkundige verschillen openbaarde. Een meerderheid van Belgen had voor Leopold gestemd, maar een meerderheid van Walen had tegengestemd. De troonsafstand leverde het bewijs dat voortaan niet meer tegen de wil van een der twee gewesten kon worden geregeerd, m.a.w. dat steeds vooraf naar de mening van de gewesten zou moeten worden gepeild.

Dat was een nieuwe en verontrustende vaststelling, want nooit voordien was de tegenstelling tussen Vlaanderen en Wallonië zo scherp uitgekomen als in die dramatische zomermaanden van 1950. In de vergadering van de Verenigde Kamers hadden de Waalse afgevaardigden de Marseillaise gezongen en Vive la France geroepen.

In Vlaanderen was de ontgoocheling ongewoon bitter. In de Christelijke Volkspartij riepen de boze leopoldisten enkele leiders van de oudere garde, verdacht van lauwheid in de behartiging van Leopolds belangen, ter verantwoording op een buitengewoon partijcongres dat bijna als een volkstribunaal optrad. De frustraties werden vooral afgereageerd op Frans van Cauwelaert die van dan af voorgoed als leidsman van de Vlaamse rechterzijde had afgedaan. Die rechterzijde vormde de enige, relatief samenhangende groep van vlaamsgezinden in het parlement. Bij de socialisten waren er wel een Antoon Spinoy, een Hendrik Fayat en een Lode Craeybeckx, maar de Waalse partijvoorzitter, Max Buset, het traditionele Waalse overwicht in de partij en de socialistische allergie voor 'taalproblemen', brachten mee dat in de BSP slechts con sordino aan Vlaamse politiek kon worden gedaan. Bij de liberalen was het Vlaams element zonder betekenis, en het zou dat nog vele jaren blijven. In de CVP daarentegen had de nieuwe na-oorlogse kern van vlaamsgezinden in de periode 1949-1950 versterking

gekregen. Renaat van Elslande en Jan Verroken begonnen hun parlementaire carrière, en - onder impuls van P.W. Segers - was ook overgegaan tot een operatie-verruiming die een ouverture tot het nationalistische door de repressie getroffen Vlaanderen beoogde, hoofdzakelijk om de wederoprichting van een radicale oppositiepartij te voorkomen. Segers slaagde slechts heel gedeeltelijk in de opzet.

Drie vooraanstaande Vlamingen die onder de bezetting hoge bestuursambten hadden bekleed en om die reden, na de bevrijding, 'geplaagd' waren geworden, met name Victor Leemans, Jos Custers en Emiel de Winter, aanvaardden wel een senaatszetel; maar Segers had eerst scherpe protesten vanwege zijn franstalige partijgenoten moeten incasseren. Ook slaagde hij er niet in voor zijn kandidaten kamerzetels vrij te krijgen. Tenslotte schoot de verruiming haar eigenlijke doel voorbij: zij kon niet verhinderen dat er toch een nationalistische partij haar intrede deed in de Wetstraat, en verscherpte nog de contrasten tussen de CVP en de radicale Vlamingen, die in Leemans en Custers overlopers meenden te mogen zien.

De manier waarop de troonsafstand werd afgedwongen, ging trouwens in de kaart van de radicalen spelen. Ook de gewone Vlaamse kiezer begon nu te beseffen, dat het toch wel om meer ging dan om individuele taalrechten of taalgrieven. Hij kon niet langer onverschillig blijven voor het feit, dat Vlamingen en Walen blijkbaar niet altijd in dezelfde richting keken, en dat er naast het verschil in taal ook een verschil in mentaliteit scheen te bestaan.

De federalistische gedachte die voor de oorlog - na het mislukte en zeer oppervlakkige experiment van Herman Vos in 1931 - hoofdzakelijk in Wallonië gevegeteerd had en ook na de bevrijding vooral door linkse Walen gepropageerd bleef, kreeg nu ook in Vlaanderen opnieuw wat belangstelling. Er was daarbij geen sprake meer van heel-Nederlandse plannen, of van enig Belgisch separatisme. De

aanpak was beslist constructief. Gezaghebbende figuren als Nobelprijswinnaar prof. C. Heymans, de historicus Max Lamberty, prof. J.F. Fransen, die prof. Daels als voorzitter van het IJzerbedevaartcomité was opgevolgd, oordeelden dat Vlaanderen belang kon hebben bij een federale staatsinrichting.

Zij riepen in juni 1950 - na de verscheurende volksraadpleging maar nog voor de troonsafstand - een comité voor federalisme in het leven, dat de staatsproblemen in een Europees federaal perspectief plaatste. In 1952 kwam het, onder voorzitterschap van de Gentse hoogleraar Walter Couvreur, tot besprekingen met Waalse federalisten, geleid door François Schreurs, secretaris-generaal van het Waals nationaal congres.

Op 3 december 1952 werd een gemeenschappelijk manifest gepubliceerd, dat door een honderdtal vooraanstaande Walen en Vlamingen mede-ondertekend was. In dat manifest werd verklaard dat 'België bestaat uit twee volkeren met elk een eigen taal en een eigen culturele en etnische individualiteit: het Vlaamse en het Waalse volk'. Voorts stelde het manifest dat de taalgrens - 'naar objectieve normen definitief vastgelegd' - de grens tussen Vlaanderen en Wallonië diende te vormen, en dat in beide landsgedeelten de taalminderheden geen recht hadden op erkenning. Tenslotte werd nog gezegd dat België een bondsstaat diende te worden, en dat Brussel ('historisch Vlaamse grond') een speciaal statuut moest krijgen, waarbij Vlamingen en Walen over gelijke rechten zouden beschikken via een subnationaliteit.

Uit het overleg van die Vlaamse en Waalse federalisten groeiden nog, in oktober 1953, 43 Grondstellingen die gelijktijdig te Charleroi en te Antwerpen werden bekend gemaakt; zij voorzagen in een tweeledig federalisme en in een bondsgebied Brussel.

De documenten wekten de indruk dat een Vlaams-Waalse

blauwdruk voor een Belgische bondsstaat realiseerbaar was. Toch bleven zij aan de oppervlakte van de moeilijkheden en gingen niet nader in op de vele technische problemen van het openbaar beheer.

De politieke partijen haakten trouwens niet in op het manifest of op de grondstellingen, wat mede toe te schrijven was aan de nieuwe spanningen in de (ook internationale) conjunctuur.

Het homogene CVP-bewind (1950-1954) werd immers geconfronteerd met delicate problemen. Er moest behoedzaam worden geregeerd en geschipperd. De socialistische oppositie bleef weliswaar nogal rustig en er zetelden nog geen nationalisten in de Kamer, maar in de christelijkedemocratie genazen de wonden, die de koningskwestie had geslagen, slechts zeer langzaam. De nieuwe en autoritaire voorzitter, Theo Lefèvre, moest aanvankelijk al zijn energie aanwenden om de partij te bevrijden van haar trauma's. Er was ook de oorlog in Korea die het land zware militaire en financiële lasten oplegde, de prijzen deed stijgen en de vakbonden onrustig maakte. In het parlement ontstond felle beroering, telkens wanneer gepoogd werd de naweeën van de repressie te milderen; de woordvoerders van het verzet namen het niet, dat bekende incivieken uit de gevangenis ontslagen werden of van strafvermindering genoten. Justitieminister L. Moyersoen stoorde zich weinig aan de herrie; hij verbood de uitvoering van de doodvonnissen en liet Romsee vrij. Maar toen zijn opvolger, J. Pholien, die clementiepolitiek voortzette, werd hij door zijn Waalse partijgenoten en door de oppositie tot ontslagneming gedwongen. Aan de top van het land en in de leiding van de partijen was men niet geneigd om in zo'n klimaat een gesprek te beginnen over federalistische hervormingsvoorstellen; men had de handen meer dan vol met moeilijkheden op heel korte termijn, die een pragmatische aanpak vergden en geen tijd lieten voor theoretische discussies.

Om het regeringsbeleid beter te kunnen beïnvloeden werd in december 1950 in de schoot van de CVP-Kamerfractie een Vlaamse groep opgericht. Partijvoorzitter Lefèvre was daar niet zo gelukkig mee. Hij voelde niets voor 'vleugelvorming', omdat hij de CVP zag als een eenheidspartij zonder aparte structuren voor standen of taalgroepen.

De eerste vergaderingen van de Vlaamse kamergroep lokten dan ook wenkbrauwfronsen uit vanwege de partijleiding, maar de evolutie naar een zelfstandiger optreden van de Vlamingen (en dientengevolge ook van de Walen) in de christelijke democratie zou toch niet worden afgeremd. De Vlaamse kamergroep nam snel een eigen gelaat aan. Hij steunde de actie van Godfried Develter die hardnekkig in het parlement bleef aandringen op klaarheid in de zaak van de gedynamiteerde IJzertoren. De groep droeg het zijne bij om de officiële publikatie van de uitslagen der talentelling van 1947 steeds weer te doen verdagen. Hij verplichtte minister van buitenlandse zaken Van Zeeland evenveel Vlamingen als franstaligen voor de diplomatieke diensten aan te werven.

Kenmerkend voor die vernieuwde Vlaamse werking, ook buiten het parlement en de partijen, was de voorrang die verleend werd aan de sociaal-economische vraagstukken. De vernederlandsing van het hoger onderwijs leverde resultaten op: de visie op de Vlaamse problematiek werd verruimd door de inbreng van jonge economisten en sociologen. De tijd was voorbij dat Lieven Gevaert de enige, grote Vlaamse bedrijfsleider kon worden genoemd. Parallel met de opkomst van vlaamsgezinde leiders in de arbeidersbeweging, groeide ook een even vlaamsgezinde elite van industriëlen en financiers. In het spoor van Fernand Collin en Gaston Eyskens vormde Karel Pinxten te Leuven een nieuwe generatie van economisch geschoolde flaminganten; hij zou veel te vroeg sterven, maar aan de Gentse rijksuniversiteit zou André Vlerick, op zijn beurt, de horizonten

verwijden en de managers gaan vormen, die enkele jaren later Vlaanderen zouden helpen industrialiseren. De regionale economie werd een vertrouwd begrip. Op wetenschappelijke congressen werd systematisch gezocht naar middelen om de hoge werkloosheidsgraad en de te grote arbeidsmobiliteit in de Vlaamse provincies te verhelpen. Het Vlaams Economisch Verbond stimuleerde en coördineerde de initiatieven, die de publieke opinie en de politici gevoelig maakten voor de streekeconomische moeilijkheden. In juni 1951 diende het CVP-kamerlid Jos de Saeger een wetsvoorstel in, dat voorzag in belastingontheffing voor wie in streken met structurele werkloosheid investeerde. Het was de verre voorloper van de expansiewetgeving, die acht jaar later een zo krachtige stoot zou geven aan de industrievestiging in Vlaanderen.

Dat het nederlandstalige België met problemen zat, die niet helemaal dezelfde waren als die van het franstalige landsgedeelte, kon tenslotte ook de socialistische partij niet meer voorbijgaan. In april 1951 congresseerden de Vlaamse federaties van deze partij - voor de eerste maal sedert 1937 - om de moeilijkheden te bespreken. De reeds bejaarde Camille Huysmans bepleitte er de definitieve vastlegging van de taalgrens. Het congres veroordeelde het federalisme, maar had geen bezwaren tegen een decentralisatie van de staat, op voorwaarde dat de sociale en economische eenheid van het land geëerbiedigd werd. In december 1952 werd, op initiatief van het Vlaams Economisch Verbond en van de grote vakverenigingen, een Economische Raad voor Vlaanderen opgericht, die spoedig kleintjes zou krijgen: provinciale en gewestelijke raden, bemand door ambitieuze en bekwame jongeren, die hard zouden gaan samenwerken met dynamische gemeentebesturen om moderne groeipolen tot stand te brengen.

In januari 1953 stichtte Maurits van Haegendoren een soort van volkshogeschool voor Vlamingen die, zakelijk en

tolerant, naar de fundamentele vraagstukken van de staat en de samenleving wensten door te boren: zijn Stichting-Lodewijk de Raet werd een groot succes, want haar talloze gespreksforums en studieweekeinds droegen zeer sterk bij tot de totstandkoming van een consensus over de nieuwe krachtlijnen in de Vlaamse beweging en hielp in vele gevallen de oude tegenstellingen tussen katholieken en vrijzinnigen overbruggen.

Schoolstrijd en renardisme

Het laatste jaar van het CVP-bewind zag de regering haar werk lamgelegd door de pre-electorale ruzies onder de partijen. Een poging van minister Moyersoen om enkele besluiten van het centrum-Harmel in een wettekst om te zetten, geraakte nog wel goedgekeurd in de Senaat, maar strandde in de andere kamer. Begin januari 1954 diende kamerlid Renaat van Elslande een wetsvoorstel in, dat de invoering van de culturele autonomie van de gewesten beoogde. Het voorstel had normaal aan de orde van het nieuwe parlement moeten komen, maar de algemene verkiezingen van 11 april 1954 beroofden de Christelijke Volkspartij voor vier jaren van de macht, die nu in de handen kwam van socialistische en liberale ministers. De CVP bleef met 95 kamerzetels wel de sterkste partij, maar stond tegenover een blok van 86 socialisten en 25 liberalen. De nationalisten kwamen andermaal ontgoocheld uit de strijd; de nieuwe Christelijke Vlaamse Volksunie had slechts een enkel gekozene, de Antwerpse advocaat H. Wagemans. Het linkse kabinet-Van Acker wachtte niet lang om enkele maatregelen te treffen, die in Vlaanderen hard aankwamen. In juni 1954 publiceerde het de betwiste uitslagen van de talentelling van 1947. Daardoor verloren een aantal gemeenten hun Vlaams karakter. De beslissing verwekte uiteraard ontstemming en leidde tot een zg. driepartijen-

actie van vlaamsgezinde katholieken, socialisten en liberalen. Maar in augustus kreeg een andere regeringsmaatregel een nog veel grotere weerklank: 110 interim-leraren van het officiële onderwijs, die allen een diploma van het katholieke onderwijs bezaten en benoemd waren door de vorige regering, werden plots en vrij brutaal afgedankt.

Onder druk van de christelijke vakbond, werden kort daarop een aantal leraren opnieuw aangeworven, maar het verzoeningsgebaar kwam te laat. Voor de katholieken bestond er geen twijfel over: de Waalse minister van onderwijs, Leo Collard, had de oorlog verklaard aan de vrije school. De aantijging steunde trouwens op vermoedens, die niet helemaal ongegrond waren. Van de socialistische partijvoorzitter, Max Buset, die de regering gevormd had, maar de leiding ervan had overgelaten aan Achille van Acker, was geweten dat hij het rijksonderwijs beschouwde als het beste middel om de Vlaamse provincies te ontkerstenen en voor het socialisme te winnen. Buset was - om het zacht uit te drukken - geen vriend van de katholieke school.

Deze laatste had, onder de vorige regering en dank zij de wetten-Harmel, haar concurrentiepositie t.o.v. de rijksschool enigszins kunnen verbeteren; vooral het voortgezet onderwijs was over degelijke rijkstoelagen gaan beschikken. De katholieken vreesden nu dat het linkse kabinet die voordeliger regeling zou afschaffen. Einde 1954 werd een comité voor Vrijheid en Democratie opgericht, dat de steun kreeg van de CVP en van de christelijke sociale organisaties. Meteen werd ook de driepartijenactie stilgelegd. Alle politieke fracties trokken zich terug op een stellingenoorlog, die herinnerde aan de somberste bladzijden van de negentiendeeuwse schoolstrijd. In februari 1955 diende Collard enkele wetsontwerpen in, die ertoe strekten de wetgeving van Harmel te wijzigen. Zij machtigden o.m. het rijk naar believen overal officiële scholen op te richten. Op 11 februari publiceerden de bisschoppen een scherp

protest; zij hadden het onverbloemd over ‘strijdmiddelen tegen het vrij onderwijs’. Op 12 februari beschuldigde de regering, via de radio, de kerk ervan zich te mengen in de staatszaken. In het parlement stond de linkerzijde solidair achter Collard. De wetten werden goedgekeurd, maar de katholieken organiseerden reusachtige betogingen te Brussel en overhandigden een petitionnement met 2,2 miljoen handtekeningen aan de koning. CVP-voorzitter Theo Lefèvre die de spil vormde van de protestactie, deinsde niet terug voor een vlammende oproep tot sabotage van het openbare sparen. Tijdens straatrellen werden ministers aangevallen door woedende betogers...

Voornaamste doelwit van het katholieke spervuur was de Waal Collard. Zijn kabinetschef en adviseur, Julien Kuypers, mocht dan al een vlaamsgezinde zijn, toch was de verontwaardiging uitsluitend georiënteerd op de Waalse minister. De Vlaamse katholieken stelden met genoegen vast, dat franstalige geloofsgenoten mee manifesteerden tegen Collard en in de straten van Brussel zelfs de Vlaamse Leeuw zongen, het belette niet dat in het diepere volksbewustzijn in Vlaanderen de wetten van Collard een Waals etiket droegen. De schoolstrijd duurde tot einde 1955 en verminderde dan geleidelijk in felheid, omdat in de hogere landregionen de hoofden waren bijeengestoken en stilzwijgend tot pacificatie was besloten om erger onheil voor de nationale eenheid te voorkomen. Toch zou het kabinet-Van Acker dat het tot in juni 1958 ging volhouden, zijn slechte reputatie bij de katholieke Vlamingen nooit meer kwijt geraken.

Schakelde de schoolstrijd de vlaamsgezinde politici tijdelijk uit voor ‘driepartijenacties’, de niet- of minder-partijgebonden Vlamingen bleven toch verder samenwerken. Een comité waarin de leiders van de drie cultuurfondsen (Hans van Werveke, Edward Amter en Achilles Mussche) en verder nog Max Lamberty, Lode Baekelmans, Edgar Blan-

cquaert en Ger Schmook zetelden, stelde op 1 januari 1955 een memorandum op, dat geïnspireerd was door de reeds bekende resultaten van het werk in het centrum-Harmel. Het bevatte aldus een vrij omvangrijke reeks van voorstellen en aanbevelingen, met het oog op een verdere aanpassing van de taalwetgeving.

Zonder enige literaire omhaal schetste het memorandum een helder schema van noodzakelijke en redelijke hervormingen: 1. de aanpassing van de administratieve en gerechtelijke ambtsgebieden aan de taalgrens; 2. de invoering van de officiële eentaligheid in Vlaanderen en Wallonië; 3. een stelsel van beperkte tweetaligheid (= faciliteiten) voor een aantal gemeenten in de taalgrenszone; 4. de erkenning van de streektaal als voertaal in het onderwijs en bijgevolg de afschaffing van de zg. transmutatieklassen voor de franstalige kinderen in Vlaamse scholen; 5. een wettelijk geregeld taalstatuut voor de Brusselse agglomeratie en de definitieve afbakening van die agglomeratie; 6. de officiële vastlegging van de taalgrens, zodat geen enkele gemeente nog van taalregime zou kunnen veranderen; 7. de vervanging van de taalrollen in de rijksadministratie door taalkaders. Ook stelde het memorandum dat iedere acte, die strijdig zou zijn met de taalwet, nietig moest worden verklaard.

Het memorandum dat overhandigd werd aan de eerste-minister, luidde de laatste fase in van de ‘taalwetterij’. Honderd jaar lang was er gedokterd aan de taalkwestie. In een staat die aanvankelijk uitsluitend in het Frans werd bestuurd, waren de Vlamingen erin geslaagd het nederlandstalige België te doen overgaan, eerst naar een regime waarin de Vlaamse burger een minimum aantal taalrechten gewaarborgd kreeg, dan naar een regime waarin de tweetaligheid erkend werd, tenslotte naar een regime van Nederlandse eentaligheid met behoud van ruime rechten voor de franstaligen, wat o.m. bleek uit het voortbestaan van Franse scholen.

In 1955 besloten de culturele woordvoerders van de Vlaamse gemeenschap, met de instemming van een aantal politici, dat de laatste restanten van de tweetaligheid moesten worden opgeruimd. Vlaanderen zou eentalig Nederlands worden. De taalgrens mocht niet langer worden opgeschoven naar het noorden. Brussel zou geen Vlaams-Brabantse randgemeenten meer opslorpen.

Men dacht reeds in termen van gemeenschap en gewest, maar rekende nog op de taalwet om de verhoudingen tussen Vlamingen en franstaligen te normaliseren.

Er zou de volgende jaren dikwijls naar het memorandum worden verwezen. De concrete voorstellen werden herhaaldelijk teruggevonden in moties en resoluties van congressen en studievergaderingen. Het bood de Vlaamse opinie een stevig houvast en de Vlaamse parlementsleden diende het tot richtsnoer.

Het Vlaams-Waals federalistisch beraad wekte daarentegen veel minder interesse. De nationalisten die in een dialoog verwikkeld waren met de wallinganten, beschikten over weinig invloed in de grote partijen. Een ruige verklaring van de Luikse vakbondsleider, André Renard, op 1 mei 1955 (‘Pas une patte de flamand ne se posera sur notre place Saint-Lambert’ - Geen enkele Vlaming zal een poot zetten op ons St.-Lambrechtsplein) was niet van die aard, dat zij de Vlamingen tot een gesprek met de Waalse radicalen aanmoedigde...

Op 22 december 1955 zorgde de Vlaamse rechtsgeleerde, prof. Emiel van Dievoet, voor een historisch intermezzo: hij overhandigde aan de regering de Nederlandse versie van de grondwet. Resultaat van het geduldige vertaalwerk van een staatscommissie, ruim 120 jaar na de stichting van België...

Nog onder de regering-Van Acker werd, op 4 maart 1956, de Vlaamse Volksbeweging opgericht. Het was een pressie-

groep die spoedig in vele gemeenten kerngroepen zou vestigen. Hij ging congressen houden en geleidelijk propaganda maken voor een pragmatische federalisering van de staatsinstellingen. Ook poogde hij - met wisselend succes - bruggen te slaan tussen de Vlaamse politici van de grote partijen en de nationalisten. In de leiding zorgden katholieken en vrijzinnigen voor het evenwicht tussen de ideologische strekkingen, wat meebracht dat de VVB ook steeds meer ging ijveren voor pluralistische maatschappijvormen, zoals reeds gebeurde in de Stichting-Lodewijk de Raet.

Na de zielige polemieken en de intolerantie van de schoolstrijd betekende het een verademing; het wees tevens uit, dat in sommige kringen een 'concilie-mentaliteit' aan een doorbraak toe was. Regering en politiek establishment bleven nochtans ongevoelig voor de nieuwe tendensen. Schuchtere pogingen in de herfst van 1956 om met een 'werkgemeenschap van christenen in de BSP' ook in de socialistische partij een pluralistische geestesgesteldheid binnen te brengen en een 'open socialisme' te realiseren, doofden als een kaarsje uit.

Het was een wel biezonder deprimerende tijd. In augustus 1956 rouwde iedereen om de mijnramp te Marcinelle, waarin 261 arbeiders omkwamen. In november noteerde men verbijsterd hoe de Russische pantsers in de straten van Boedapest de Hongaarse opstand neersloegen, en hoe een Frans-Brits legertje nog even een koloniale strafexpeditie tegen president Nasser op touw zette en door de knieën ging, toen Washington en Moskou samen boze vingers opstaken.

De grauwe gebeurtenissen overschaduwden de binnenlandse politieke routine, die verder naar beneden getrokken werd door protestacties van boeren en middenstanders, en door het halsstarrige nee-zeggen van de regering op alle verzoeken om amnestie...

Het CVP-kamerlid Van Elslande probeerde nog maar eens

een wetsvoorstel op de culturele autonomie goedgekeurd te krijgen, maar de linkse meerderheid remde af. Op het einde van de regeringstermijn zou minister Collard nochtans zelf een wetsontwerp indienen, dat voorzag in de oprichting van twee cultuurraden. Het zou echter niet meer in bespreking komen.

Van Vlaamse zijde werd ook aangedrongen op een aanpassing van het aantal parlementszetels aan de juiste bevolkingscijfers. Met onweerlegbare cijfers werd bewezen, dat ruim een half miljoen Vlamingen niet in de Kamer vertegenwoordigd waren, terwijl 276.000 buitenlanders, die vooral in Wallonië gevestigd waren, wél meetelden voor de berekening en de verdeling van het aantal zetels. De Vlaamse pressiegroepen en de cultuurfondsen steunden de eis tot zetelaanpassing, maar de regering durfde de delicate operatie niet aan.

De algemene verkiezingen van 1 juni 1958 ontgoochelden de regeringspartijen. Socialisten en liberalen gingen achteruit; de CVP won 9 kamerzetels. De kiezer had kennelijk ‘het kabinet van de schoolstrijd’ afgekeurd. Max Buset was diep teleurgesteld en begreep dat de volstrekte meerderheid, dank zij de socialisering van Vlaanderen, nog niet voor morgen was.

De Vlaams-nationalisten mislukten voor de derde achtereenvolgende maal in de ‘forcing’. Zij behaalden 9.000 stemmen minder dan in 1954 en konden bij hun ene, Antwerpse kamerzetel nog steeds geen tweede voegen. (De zetel werd nu bezet door de Brusselse advocaat, Frans van der Elst, die een voorname rol had gespeeld in het Vlaams comité voor Federalisme, en spoedig over een niet gering parlementair prestige ging beschikken, mede dank zij een fair en degelijk optreden en een opvallende democratische staatszin). De nationalisten waren nochtans niet meer, zoals in 1954, opgekomen met een hybridische formatie van

vlaamsgezinde boeren, middenstanders en malcontenten. Geleidelijk was een 'Volksunie' ontstaan die zuiver volksnationalistisch wilde zijn. Het schoolstrijdklimaat had haar echter geen deugd gedaan. Toch zou 1958 het laatste dieptepunt zijn. Onder de voorzichtige leiding van Van der Elst en gedragen door de vitaliteit van de leraar Wim Jorissen, zou de VU de volgende jaren een goed georganiseerde oppositiepartij worden en groot voordeel halen uit de 'communautaire' koortsaanvallen, die de traditionele partijen zo lelijk gingen toetakelen.

Op 23 juni reeds vormde prof. Eyskens de nieuwe regering. Het was een homogeen, christelijk minderheidskabinet. Het beschikte over de volstrekte meerderheid in de Senaat, en behaalde het vertrouwen in de Kamer dank zij de stemmen van twee Vlaamse liberalen en van de ene nationalist. Tijdens zijn kortstondige bestaan zorgde het voor een historische realisatie: onder de ironische blik van onderwijsminister Van Hemelrijck, ondertekenden de vermoeide schoolstrijders, op 20 november 1958, een pact waardoor de bijl van de schooloorlog definitief begraven werd. De verzoening verenigde, naast de liberale partijleiders, ook Max Buset en Theo Lefèvre, Leo Collard en Pierre Harmel. Veertien dagen vroeger, waren de liberalen tot het kabinet toegetreden. Nog sterk in de greep van de franstalige bourgeoisie, zouden zij voor de Vlaamse rechterzijde veeleer tegenstanders dan coalitiegenoten zijn. Die rechterzijde stond nochtans voor een nieuwe uitdaging. Op 1 januari 1960 moest andermaal een tienjaarlijkse rijkstelling plaatshebben. Mét een talentelling. De onzalige operatie van 1947 was niet vergeten. De betwisting over de vervalste uitslagen nog minder. In het Vlaamse land was men niet bereid nog eens dupe te zijn. Uit honderden volksvergaderingen en moties groeide een formeel veto: Geen talentelling meer! Een 'Vlaams actiecomité', opgericht op 14 maart 1959, leidde het verzet. Het zou ook de volgende jaren als een

geduchte pressiegroep optreden en herhaaldelijk vooruitgeschoven standpunten innemen, hoofdzakelijk op initiatief van zijn katholieke en nationalistische leden, want de vrijzinnigen van het Willems- en Vermeylenfonds speelden er slechts een schuchter rolletje; hun gezag was biezonder gering, ook reeds omdat zij er geen ogenblik in slaagden de liberale en socialistische partijen te beïnvloeden.

De allergie van die partijen voor problemen als de talentelling bleef erg groot. Hun leiders hadden weinig of geen voeling met de vrijzinnige intellectuelen van de cultuurfondsen. In het parlement moest de Vlaamse CVP ook op dit punt de strijd vrijwel alleen voeren. Die strijd bereikte een hoogtepunt in de herfst van 1959. Op 29 oktober publiceerden de twee nestoren van de Nederlandse cultuur in België, Stijn Streuvels en Herman Teirlinck, een gemeenschappelijke en plechtige oproep, waarin zij verklaarden: ‘Er mag onder geen voorwendsel worden getornd aan het heilige recht van beide taalgemeenschappen, om de volstrekte onaantastbaarheid op te eisen van beider geboortegrond.’

De verklaring paste volkomen in het kader van de oppositie tegen de talentelling en het mogelijke gevaar van nieuw gebiedsverlies voor Vlaanderen.

De regering raadpleegde een commissie van hoogleraren, met de hoop dat daar een vergelijk zou worden gevonden. De Vlaamse commissieleden kwamen tot het besluit, dat het niet doenbaar was een wetenschappelijk-betrouwbare talentelling te houden. Tenslotte moest Eyskens wel inbinden: er kwam een rijkstelling, maar zonder vraag naar het taalgebruik.

Ruim 400 Vlaamse burgemeesters hadden trouwens de tellingformulieren (mét vraag) reeds naar Brussel teruggestuurd. Wat opschudding had verwekt bij de franstaligen...

Te midden van de beroering ging haast onopgemerkt voor-

bij, dat het parlement in de zomer twee wetten op de economische expansie goedkeurde. Die ‘expansiewetten van Eyskens’ zouden nochtans in het volgende decennium enorm bijdragen tot de industrialisering van België en vooral van de Vlaamse provincies.

Nog in een zeer recent verleden had het rijk, ook om politieke redenen, tientallen miljarden geïnvesteerd in de verouderde en veroordeelde mijnindustrie; voortaan zou vooral steun worden verleend aan nieuwe nijverheden. Die rijkshulp aan bedrijven-met-toekomst, en ook het dynamische prospectiebeleid van vele Vlaamse gemeentebesturen die in het buitenland investeerders gingen aanspreken, de initiatieven van de economische raden, de aanwezigheid van geschoolde arbeidskrachten, het ‘zuivere’ landschap en het sociaal rustige klimaat resulteerden in een sensationele ontwikkeling van de Vlaamse economie. Het Antwerpse havengebied werd tot een explosieve industriezone; Limburg, Gent, Brugge, Kortrijk volgden tegen een niet minder snel tempo.

Onder de regering-Eyskens werd ook een eerste, concrete stap gezet naar de culturele autonomie van de gemeenschappen: de wet van 18 mei 1960 voerde de splitsing in op radio en televisie. Een wetsontwerp van Harmel op de cultuurraden en een ontwerp inzake de zetelaanpassing geraakten echter niet door het parlement.

In de zomer van 1960 werd Eyskens verplicht, onder druk van de Verenigde Staten, Kongo tot een onafhankelijke staat uit te roepen. De operatie werd bar slecht aangevat en uitgevoerd. België was steeds blind gebleven voor de evolutie in de Afrikaanse kolonie. Waarnemers die waarschuwend aandrongen op een beleid van geleidelijke politieke ontvoogding, werden niet ernstig genomen in de gezaghebbende kringen te Brussel. In januari 1959 deden echter bloedige incidenten in de Kongolese hoofdstad de publieke

opinie in België opschrikken. Het establishment verloor heel even het hoofd. Overhaastig werd een vaag plan tot machtsoverdracht afgekondigd, om haast onmiddellijk door de gevestigde koloniale belangengroepen te worden gesaboteerd. Zo geraakte de situatie helemaal vergiftigd.

Tenslotte was de keuze nog enkel: alles overijld loslaten en een schietgebedje prevelen, of de kolonie met militaire middelen nog een tijdlang onder controle houden.

De Amerikanen adviseerden zeer dwingend de onmiddellijke proclamatie van de onafhankelijkheid en de Belgische opinie stond meer dan huiverig tegenover een koloniale oorlog. Dus werd de gok gewaagd. Met het bekende resultaat...

De gewone man in België bleef vrij onverschillig t.o.v. het drama. Hij reageerde heel even, en dan sterk emotioneel, op de exodus van de blanken, die op de muiterij van de Kongolese soldaten volgde, en viel dan terug in zijn apathie. Toch mag worden gezegd, dat in Vlaamse intellectuele kringen wél open belangstelling en zelfs sympathie voor de Kongolese ontvoogdingsbeweging bestond. Op invloedrijke functies speelden Vlamingen een rol in de Belgisch-Kongolese confrontatie. De raadsman van de Kongolese partijleider en latere president Kasa Voeboe, was de vlaamsgezinde (en oud-dinaso) hoogleraar A.J.J. van Bilsen. Minister Van Hemelrijck die een tijdlang de voorbereiding van de onafhankelijkheid in het goede spoor hield, maar dan werd weg-gemaneuvreerd door de koloniale kringen, was insgelijks een Vlaming. De laatste gouverneur-generaal van de kolonie, Hendrik Cornelis, kwam openlijk op voor zijn vlaamsgezinde overtuiging.

De socialistische en de Vlaamse opinie vielen althans op dit punt vrijwel samen: zij waren niet bereid om koloniale achterhoedegevechten te leveren. De remmende krachten die een grote verantwoordelijkheid droegen in het mislukken van de soevereiniteitsoverdracht, waren hoofdzakelijk terug

te vinden in de wereld van het Brusselse, franstalige establishment.

Voor de regering moest het meest benauwende ogenblik nog aanbreken. Eyskens kwam gedeprimeerd uit het Kongolese waagstuk. Hij dacht aan ontslag, ook al was nog maar het midden van de ambtstermijn bereikt. De partijen van de coalitie vreesden echter een crisis met verkiezingen waarin de negatieve afloop van de Kongo-kwestie zwaar in hun nadeel zou hebben gespeeld. Dus hield Eyskens toch maar vol en begon aan een nieuw regeringsplan: een diepgaande aanzuivering van de financiële en sociale sectoren. Het plan voorzag o.m. in een belastingsverzwaring en in sociale bezuinigingen. Het geheel van de voorgestelde maatregelen werd 'eenheidswet' gedoopt.

Tegen die eenheidswet riep de populaire Luikse vakbondsleider André Renard de arbeiderswereld in het geweer. Zijn oproep vond onmiddellijk gehoor. De aanhoudende verslechtering van de Waalse economie had immers een malaise veroorzaakt, waarin nerveuze politieke verwachtingen en economische hervormingsvoorstellen broeiden. De euforie van de Brusselse wereldtentoonstelling in 1958 had de scherpe kanten van de crisis even kunnen verbergen, maar de structurele oorzaken van de Waalse verzwakking waren open en bloot blijven liggen: de ondergang van de kolenmijnen, de concurrentie-moeilijkheden van de staalindustrie, de veroudering van bevolking en huisvesting, het ontbreken van een doelmatige verkeersinfrastructuur. Aspirant-investeerders werden afgeschrikt door de grauwe horizonten en de dode straten van de Borinage. Renard ging ervan uit dat de Waalse inzinking te wijten was aan het falen van de financiële machten te Brussel. Hij wenste een fundamentele vernieuwing van de economische beleidsorganen, waardoor de gemeenschap zelf de controle zou krijgen over de economie en regionale overheidsorganen een beslissende stem zouden hebben in de opleving van het bedrijfsleven. Om dat

revolutionaire doel te bereiken zag hij maar één middel: het provoceren van een alles omvattend conflict met de gevestigde orde.

Reeds in 1956 had hij door het congres van het linkse vakverbond een merkwaardig rapport over - en tegen - de holdings doen goedkeuren. Vier jaar later meende hij het ogenblik gekomen om, naar aanleiding van de eenheidswet, het offensief te beginnen. Hij waarschuwde de arbeiders dat de regering een politiek van deflatie beoogde die hun koopkracht zou verzwakken. Tienduizenden werknemers vreesden voor hun sociale voorzieningen en pensioen. Ook in Vlaanderen. Renard rekende daarom op de steun van zijn trouwe vriend, August Cool, de onbetwiste leider van de christelijke arbeidersbeweging.

Op 14 december 1960 huwde koning Boudewijn en vertrok aanstonds naar Spanje om er de wittebroodsweken door te brengen.

Op 20 december begon de Kamer met de bespreking van de eenheidswet.

Op 21 december werd de algemene staking afgekondigd. Het werd ‘de staking van de eeuw’.

Van bij de aanvang was zij echter gehandicapt. De actie startte iets te vroeg naar de zin van Renard, die verrast werd door de communistische agitatie en op een reeds voorthollend paard moest springen. Een tegenvaller was ook de passieve houding van de christelijke vakcentrales. De gewone christelijke arbeiders stonden wel met hun hart bij de stakers, maar de behoedzame Cool aarzelde en verkoos te onderhandelen met de regering. In een laatste oprisping van klerikale machtswellust veroordeelde kardinaal Van Roey op 23 december de staking. De christelijk-democraten reageerden ijzig - Cool dacht zelfs even aan ontslag - maar de katholieke arbeiders durfden niet, op de vooravond van kerstmis, tegen de kardinaal in te gaan. De voornaamste tegenslag voor Renard was echter de hou-

ding van de socialistische partijleiding.

De meerderheid in het partijbureau wantrouwde de bedoelingen van de Waalse syndicalist en vreesde dat een wilde protestbeweging zou uitmonden in een federale staatshervorming, die de socialisten in Vlaanderen in een minderheidspositie zou terugdringen. Een invloedrijk Vlaming als Antoon Spinoy verafschuwde Renard; ook Achille van Acker voelde niets voor diens riskante plannen. In het linkse vakverbond was secretaris-generaal L. Major tot de hoogste functie verkozen, tegen de kandidatuur van Renard in...

De socialistische partij en heelwat Vlamingen in het linkse vakverbond steunden de staking dan ook maar heel zuinigjes, en vrij spoedig zou Van Acker contact nemen met de regering om samen naar een uitweg te zoeken.

De stakers slaagden erin de hele Waalse economie en ook de bedrijvigheid in de havens van Antwerpen en Gent stil te leggen. Maar Eyskens dacht niet aan toegeven. Groen van uitputting vocht hij in het parlement om zijn eenheidswet erdoor te halen. Overdag zat hij vergaderingen voor; 's nachts luisterde hij, uur na uur, naar de rapporten over het vandalisme, de sabotage, de incidenten met dodelijke afloop, die in Wallonië een chaotische toestand dreigden te doen ontstaan. Op 30 december keerde de koning voortijdig uit Spanje terug en begon met diverse raadplegingen. Van Acker speelde de rol van verzoener. Op 13 januari werd de eenheidswet door de Kamer goedgekeurd. Dezelfde dag kwamen ruim 300 linkse mandatarissen te Saint-Servais in een Waalse assemblee bijeen, om zich voor Waals zelfbestuur uit te spreken. 's Anderendaags gingen zij aan de koning een adres overhandigen. Het was een platonisch gebaar. De stemming in het parlement had een definitieve slag toegebracht aan de staking, die nu snel verzwakte en op 21 januari werd ‘opgeschort’. De Waalse centrales van het linkse vakverbond konden hun woede en teleurstelling

niet verbergen. Zij schreven de mislukking toe aan het ‘verraad’ van de Vlaamse socialisten en eisten de reorganisatie van het vakverbond op federale basis.

Renard die tevergeefs bij het socialistische partijbureau had aangedrongen, dat alle BSP-parlementsleden collectief ontslag zouden nemen, blies de bruggen met het officiële socialisme op. In april 1961 stichtte hij het Mouvement Populaire Wallon, een pressiegroep die opkwam voor economische structuurhervormingen en politiek federalisme, en de rood-gele Waalse haan als embleem aannam. Het ‘renardisme’ werd een begrip. Een programma waarin syndicale eisen en nationalistische verzuchtingen samenliepen. Een reactie op de Vlaamse opstanding.

Na de repressie en de dynamitering van de IJzertoren, na de koningskwestie en de schoolstrijd, leverde de actie van Renard een nieuw bewijs dat nederlandstaligen en franstaligen in België, in mentaliteit en opvattingen, verschillend reageerden. Het conflict was weliswaar niet verlopen via zuiver taalpolitieke scheidingslijnen. Economische verschillen hadden, over de taalgrens heen, een rol gespeeld. Op het hoogtepunt van de stakingsactie had een bange, franstalige bourgeoisie uitdrukkelijk haar hoop geplaatst in ‘het standhouden van het Vlaamse front’. Maar niettemin bleef de indruk overwegen dat de Walen hun doel niet bereikt hadden, omdat de Vlamingen geweigerd hadden mee te doen. Meer en meer begon men nu te spreken van twee volkeren. De woorden behoorden niet langer tot de terminologie van filologen en nationalisten, maar deden hun intrede op het niveau van de nationale besluitvorming.

De laatste taalwetten

De algemene verkiezingen van 26 maart 1961 deden de CVP acht kamerzetels verliezen. De Volksunie behaalde vijf zetels. De socialisten handhaafden hun posities. On-

danks de naweeën van de linkse actie tegen Eyskens, vormden christelijken en socialisten samen de nieuwe kabinetscoalitie. Aan de leiding kwam de dynamische, weinig conventionele en lastige Gentenaar, Theo Lefèvre, die elf jaar lang de CVP zeer autocratisch geregeerd had. Hij had de onstuimige ambitie een groot staatsman te worden. Eenzame telg uit een verarmd maar gecultiveerd bourgeoismilieu, had hij een afkeer van liberale en katholieke conservatieven. Hij geloofde in de christelijke-democratie, in de noodzakelijkheid van een unitair België en haatte de idee dat de CVP zou kunnen terugvallen in de geplogenheden van de vooroorlogse standenpartij. Hij droomde van een grote coalitie naar Labour-model, geïnspireerd door de waarden van christendom en humanisme, en die hij zelf een twaalftal jaren zou kunnen voorzitten. Daarom ook had hij een zwak voor de socialist P.H. Spaak, in wie hij een verwante ziel meende te bespeuren.

Wanneer Eyskens in 1958 met de liberalen samenging, rilde Lefèvre van afgrijzen. Hij zou de regering slechts met de lippen steunen en, naarmate de ambtstermijn vorderde, zijn kritiek niet sparen. In mei 1960 hield hij een geruchtmakende rerum-novarumrede, waarin hij opkwam voor een ruime medezeggenschap van het rijk in het beheer van de maatschappijen van openbaar nut, voor een hervorming van de belastingen en van de sociale zekerheid. De rede hield impliciet een afkeuring van het regeringsbeleid in. De conservatieven in de coalitie waren verbolgen; in de oppositie spitsten de socialisten de oren.

Nog moest het dubbele onweer van Kongo en Renard over België razen, maar dan was het zo ver: op 25 april 1961 kreeg Theo Lefèvre de gelegenheid om, met Spaak en een rooms-rode coalitie, zijn Labour-dromen waar te maken.

De nieuwe eerste-minister zag ver vooruit in de toekomst. Hij wenste echter geen tijd te verliezen. Eerst zouden een aantal vraagstukken, die al jaren lagen te verrotten, worden

opgeruimd. Daarna kon de hervorming van de maatschappij zelf worden aangevat. Het was een visie die met veel gloed voor het parlement verdedigd werd. En die niet bij mooie woorden beperkt bleef. Zeer spoedig zette de regering, op vele fronten, de aanval in. Het stelsel van de directe belastingen werd grondig herzien. Getracht werd de ziekteverzekering te saneren, wat tot heftige incidenten met het medische korps aanleiding gaf. De publieke opinie stond daarbij aan de kant van de regering, die zich overigens geen zorgen hoefde te maken over het sociale klimaat. De economische bedrijvigheid draaide immers op volle toeren; er heerste nagenoeg volledige tewerkstelling en de sociale voorzieningen klommen gestadig.

Lefèvre besefte echter dat hij geen kans maakte om zijn grote maatschappelijke hervormingsplannen te realiseren, zolang geen bevredigende regeling was gevonden voor wat de franstalige burgerij 'de taalkwestie' bleef noemen, en wat voor de anderen nu het probleem van de staatshervorming heette. Het probleem van de betrekkingen tussen de gemeenschappen.

Lefèvre was geen vlaamsgezinde. Van hem werd beweerd dat hij instemmend had gereageerd op het nieuws van de vernieling van de IJzertoren. Hij was echter in de eerste plaats een realist, die wel begreep dat België niet mocht inroeien tegen de nationale stromingen in Vlaanderen en Wallonië. Ook was hij niet te spreken over de anti-Vlaamse hetze van sommige bourgeoiskringen. De eenheid van het land was hem duurbaar en daarom kondigde hij maatregelen aan, om de wrijvingen in en tussen de taalgebieden te doen verdwijnen.

Hij beschikte daarvoor over een vinnige minister van binnenlandse zaken, de Brusselaar Arthur Gilson, die geen gras liet groeien over de regeringsplannen, maar voortbouwde op de besluiten van het centrum-Harmel en een eerste wetsontwerp klaarmaakte, dat de kwestie van de

taalgrens moest regelen.

Gilson ging ervan uit, dat taalgrens en administratieve grens dienden samen te vallen, maar voorzag wel in een paar uitzonderingen: hij liet de Waalse streek van Komen-Moeskroen bij West-Vlaanderen en de Vlaamse Voerdorpen bij Luik. Die uitzonderingen werden door het parlement niet genomen. Op voorstel van Walen en liberalen werd het beginsel van de eentaligheid der taalgebieden radicaal doorgetrokken. Het ontwerp werd, in die zin gewijzigd, door de Kamer aangenomen en, acht maanden later, door de Senaat.

Intussen was Brussel tweemaal het toneel geweest van een Vlaamse massabetoging. Op initiatief van het Actiecomité waren - op 21 oktober 1961 en 14 oktober 1962 - telkens ruim honderdduizend Vlamingen uit de provincie naar de hoofdstad gekomen, om er in de straten van het centrum te manifesteren tegen de uitbreiding van de Brusselse agglomeratie, voor haar tweetaligheid, voor de afschaffing van de talentelling enz. In de eerste 'mars op Brussel' stapten tientallen parlementsleden van de Vlaamse rechterzijde mee op. Voor de tweede betoging brachten zij veel minder geestdrift op. Van Vlaamse zijde was het actiecomité inderdaad discreet attent gemaakt op het gevaar van een te uitdagende politiek. Ook door krantenredacties die tot dan toe het actiecomité krachtig gesteund hadden, was binnenkamers gewaarschuwd. De inrichters handhaafden echter hun harde houding.

Ook de tweede betoging werd een bewogen spektakel. Maar de vrees van de gematigde waarnemers bleek niet ijdel te zijn geweest. De Brusselse bevolking die de eerste 'mars' nog had aanvaard als een van de vele betogingen, waaraan een hoofdstad nu eenmaal niet kan ontsnappen, voelde de herhaling aan als een provocatie. Zij meende dat de niet-Brusselaars zich kwamen bemoeien met het beheer en de toekomst van hun stad. Van onverschillig in taalkwesties

werd de gewone Brusselaar nu boos geëngageerd. Agressieve en defensieve reflexen geraakten vermengd in een gevoelsgeladen reactie, waarvan bepaalde politici handig gebruik gingen maken om enkele jaren later het Front der Franstaligen op te richten en tot de sterkste politieke formatie van de hoofdstad uit te bouwen.

Die evolutie werd overigens nog bevorderd door het verdere verloop van de gebeurtenissen.

De wet van 8 november 1962 legde de taalgrens vast. Maar de publieke opinie vergiste er zich niet in. Tussen Vlaanderen en Wallonië was er voortaan meer dan een taalgrens. Er was een wettelijk bekrachtigde lijn getrokken. Een quasi-politieke grens. En Brussel begon vaagjes te voelen, dat zijn geografische uitbreiding allicht in gevaar kon komen.

Die Brusselse bezorgdheid om de expansie van het tweetalige hoofdstedelijke gebied te beveiligen, was zeer goed merkbaar bij de totstandkoming van de tweede grote taalwet van minister Gilson, die het taalgebruik in de openbare besturen en het bedrijfsleven regelde. Ook hier stuitte de regering op parlementaire tegenstand en buiten-parlementaire pressie.

Door de wet van 28 juni 1932 was de Brusselse agglomeratie tot administratieve tweetaligheid verplicht. Daarop zou niet worden teruggekomen. Ten hoogste zouden enkele bepalingen worden verduidelijkt en aangevuld in het voordeel van de Vlamingen. De discussie werd toegespitst op de vraag, of de tweetaligheid zou worden ingevoerd in de Vlaamse randgemeenten, waar zich sterke groepen van franstaligen gevestigd hadden. Die geleidelijke insijpeling van anderstaligen was inderdaad uitgegroeid tot een belangrijk sociologisch en politiek fenomeen. Bij vele franstaligen zat de stille berekening voor: indien wij maar talrijk genoeg zijn in die Vlaams-Brabantse gemeenten, zullen die uiteindelijk ook wel een Brussels statuut krijgen,

m.a.w. beschikken over Franse scholen en franstalige gemeentelijke ambtenaren. Het was het verschijnsel van de 'olievlek' dat in Vlaanderen zoveel ergernis verwekte, omdat van Waalse zijde steeds geëist was dat Vlaamse immigranten ten zuiden van de taalgrens onmiddellijk naar assimilatie zouden streven, ten einde de eentaligheid van Wallonië niet in gevaar te brengen.

In diverse publikaties van Vlaamse auteurs werd eraan herinnerd dat Brussel in 1846 nog 66 t.h. nederlandstaligen telde, in 1920 nog 37 t.h., in 1947 nog 24 t.h. en dat de 'denationalisering' van de Vlaming in de hoofdstad, onder druk van de economisch sterkere franstalige kringen, verder schreed.

Het vooruitzicht dat Brussel eens een Franse stad kon worden, deed de Vlamingen iedere toegeving afwijzen in de discussie over het randgebied. Zij vreesden dat de Vlaamse gemeente die een tweetalige status aanvaardde, tenslotte zou worden opgenomen in de verfransende groei van de naburige metropolis. Toen minister Gilson geconfronteerd werd met de eis van de franstalige Brusselse politici, die 'faciliteiten' vroegen voor de franstaligen in ten minste elf Vlaamse randgemeenten, zeiden de Vlamingen neen en dreigde meteen in de regeringscoalitie een kortsluiting.

Theo Lefèvre probeerde een vergelijk. Het grote tweetalige arrondissement Brussel zou worden verdeeld in een eentalig Vlaams arrondissement Halle-Vilvoorde, en een tweetalig hoofdstedelijk arrondissement. Dat laatste zou worden uitgebreid van 19 naar 25 gemeenten door de aanhechting van de Vlaamse gemeenten Wemmel, Kraainem, Linkebeek, Drogenbos, St-Genesius-Rode en Wezembeek-Oppem. Beloofd werd dat het ditmaal de laatste uitbreiding van de hoofdstad zou zijn.

Het voorstel werd in Vlaanderen aangevoeld als een snede in het eigen vlees, wat andermaal aantoonde hoe diep het nationaal bewustzijn wortel had geschoten en hoe de

Vlaamse opinie niet langer dacht in termen van individueel taalgebruik, maar het begrip ‘gemeenschap’ aanvaard had en gesensibiliseerd was voor mogelijk gebiedsverlies.

Jos de Saeger, voorzitter van de Vlaamse vleugel van de CVP, liet er geen twijfel over bestaan, dat zijn groep het vergelijk verwierp. Lefèvre bood daarop de koning zijn ontslag aan. Het werd geweigerd.

Er is achteraf beweerd dat het een doorstoken kaart was, een maneuver om de Vlaamse parlementsleden van de meerderheid schrik aan te jagen. Dat is niet onmogelijk...

Op 5 juli 1963, een paar dagen na de pseudo-kabinetscrisis, riep Lefèvre de leiders van de regeringscoalitie samen in het ‘conclaaf van Hertoginnedal’ met de bedoeling, hoe dan ook, uit het slop te geraken.

Op het historische kasteeltje, in het hart van de Brusselse agglomeratie, werd inderdaad een compromis bereikt. Eerst verdedigde De Saeger er nog een tegenvoorstel, hem toegespeeld door zijn partijgenoot, kamerlid J. Verroken, en dat ertoe strekte op de grens van de agglomeratie over te gaan tot een soort van ruilverkaveling, waarbij alleen de overwegend franstalige wijken van de randgemeenten bij Brussel zouden worden gehecht. Dit voorstel werd verworpen en tenslotte werd men het eens over de - door de regering reeds vroeger voorgestelde - splitsing van het grote arrondissement Brussel, met dien verstande dat de zes Vlaamse randgemeenten niet bij de hoofdstad werden gehecht, maar een afzonderlijk arrondissement gingen vormen, met ‘faciliteiten’ voor de franstaligen aan het gemeentelijk loket en Franse klassen in de lagere school.

‘Hertoginnedal’ werd door de Vlaamse opinie ongunstig onthaald, omdat men in de onthaalregeling een stap zag naar verdere tweetaligheid en verfransing. De Vlaamse rechterzijde die het akkoord onderschreef ‘met de dood in het hart’, poogde het schuchter te verdedigen met een verwijzing naar de positieve punten: de vernederlandsing van

het bedrijfsleven in Vlaanderen, de oprichting van een vaste commissie voor taaltoezicht, de benoeming van een Brabantse vice-gouverneur die over de naleving van de taalwetten zou waken te Brussel en in de randgemeenten. Toch bleef de indruk slecht. De tekst werd in een onbehaaglijke stemming door de Kamers goedgekeurd en op 2 augustus 1963 als wet gepubliceerd.

Het Vlaamse actiecomité kondigde voor de herfst een derde 'mars op Brussel' aan, maar ditmaal wogen de bezwaren van de gematigde Vlamingen zo zwaar, dat het plan niet doorging. Wel deed het comité op 10 november te Antwerpen massaal betogen voor federalisme en economische democratie. Daarmee was de progressieve fractie in het comité echter te voortvarend, want over die doelstellingen bestond in de Vlaamse rangen nog geen eensgezindheid. De betoging had als enig resultaat dat zij de doodsteek gaf aan het eens zo verdienstelijke actiecomité.

Intussen had de herrie rondom de randgemeenten iets essentieels doen vergeten: dat België voortaan bij wet ingedeeld was in vier taalgebieden, het Nederlandse, het Franse, het Duitse en het tweetalige gebied van hoofdstad-Brussel. Het eenheidspatroon van het rijk begon af te brokkelen...

Er kwam onder de regering-Lefèvre nog een derde taalwet tot stand: de wet van 30 juli 1963 die het taalgebruik in het onderwijs regelde en o.m. bepaalde dat de kinderen in de Brusselse scholen les dienden te krijgen in hun moedertaal of in de taal die zij thuis meestal spraken. Het gezinshoofd zou bij de inschrijving van zijn kind een taalverklaring afleggen, die zou worden gecontroleerd door een taalinspecteur. Tegen die bepaling kwam de franstalige Brusselse opinie in verzet. Zij zag er een aanslag in op de 'liberté du père de famille'. De kwestie zou de komende jaren gloeiend heet worden.

Tenslotte loste het kabinet-Lefèvre ook het reeds jaren aanslepende vraagstuk van de zetelaanpassing op. De campagne die sedert 1954 steeds heftiger was geworden, had de zetelaanpassing tot een voorrang-eis van de Vlamingen gepromoveerd. Lange tijd bleven de Walen hardnekkig neen zeggen: het numerieke overwicht van de Vlamingen zou immers, na de zetelaanpassing, nog groter worden.

Toen men dan van Waalse zijde inzag dat het verzet ondemocratisch en onhoudbaar was, werd gevraagd dat mogelijk gevaar van Vlaams machtsmisbruik in het parlement zou worden geneutraliseerd door een waarborgformule, die in de grondwet zou worden opgenomen. De regering kon dit verzoek inwilligen en daarop vielen de Waalse bezwaren weg. Zonder verdere moeilijkheden werd in maart 1965 de wet op de zetelaanpassing goedgekeurd. Van de vier Waalse kamerzetels die verloren gingen, kreeg Vlaanderen er drie; de overblijvende ging naar Brussel. Vooraf hadden de twee regeringspartijen plechtig beloofd dat Wallonië grondwettelijke waarborgen tegen de ‘minorisering’ zou krijgen. Die belofte was het resultaat van belangrijke besprekingen, die de geschiedenis zijn ingegaan als de Rondetafelconferentie van 1964 en die, in een ruimer perspectief bekeken, beslissender zijn geweest voor de toekomst van de Belgische staat dan de taalwetten.

Marginaal, maar toch reeds stekelig, stak nog onder het bewind van Lefèvre, een nieuw thema zijn kopje uit: de kwestie-Leuven.

Toen minister Gilson in 1961 de taalwet ontwierp, die de openbare diensten in Vlaanderen verder zou vernederlandsen, ging bij een aantal franstaligen in de Vlaamse provincies een krampachtig protest op. Dat was het geval in Antwerpen, Gent, Kortrijk, maar de franstalige bourgeoisie in die centra beschikte niet langer over de politieke macht, en vooral niet over de steekhoudende argumenten,

om het behoud van de tweetaligheid te kunnen bepleiten. In Leuven lag de situatie anders. De grote katholieke universiteit verenigde er duizenden franstalige hoogleraren, studenten, administratief, technisch en dienstpersoneel. Al die franstaligen vormden in de kleine stad een indrukwekkende en sociaal prestigieuze kolonie. Zij stelden voorop dat zij recht hadden op een afzonderlijk Frans regime, én in de gemeentelijke administratie, én in het onderwijs voor hun kinderen. Die stelling werd bestreden van Vlaamse zijde. Daar voerde men aan, dat franstalige intellectuelen, te gast in een Vlaamse stad, zich wel de moeite konden getroosten ook Nederlands te leren.

De regering gaf echter toe op de kwestie van de Franse klassen en opende een vertaaldienst voor de administratieve betrekkingen van de franstaligen. In Vlaanderen begon men daarop de vraag te stellen, of een overheveling van de Franse afdeling der universiteit naar Wallonië niet wenselijk was. De kerkelijke overheid - inrichtende macht van de universiteit - liet weten dat de instelling over twee taalafdelingen moest blijven beschikken, maar was wel bereid een spreiding van de kandidaatsjaren te bestuderen, zodat de aangroei van de studentenbevolking (ook de franstalige) minder zwaar op de stad zou drukken. De universiteit werd kort daarop lichtjes gedecentraliseerd, maar bleef toch onder het gezag van een enkele rector.

Op het einde van de ambtstermijn van het kabinet-Lefèvre voelde iedereen dat het vraagstuk daarmee niet opgelost was.

...In feite had geen enkele taalwet iets fundamenteels opgelost. Al die wetten waren door ruime meerderheden goedgekeurd, maar naar de kern van de moeilijkheden was niet of nauwelijks doorgedrongen.

De voorbereiding van de staatshervorming

Het blijft de grote verdienste van Theo Lefèvre dat hij reeds na één jaar regeringswerk begrepen had, dat de tijd van de taalwetten naar zijn einde liep. De aangekondigde wetsontwerpen op het taalgebruik zouden weliswaar verder worden onderzocht, goedgekeurd en gepubliceerd. Maar de eerste-minister wist dat het een 'kurieren am Symptom' zou blijven en dat hij zijn taak diende te verruimen. Het ging thans om het vinden van een modus vivendi voor de nederlandstalige en franstalige gemeenschappen in België. Dat overschreed de kwestie van het administratieve taalgebruik. Het vergde een herziening van de instellingen en van de grondwet.

Zowel de Vlaamse rechterzijde als de Waalse linkerzijde, de twee piilers van de regeringscoalitie, gingen met die zienswijze akkoord.

In april 1962 begon, op verzoek van de eerste-minister, een werkgroep de herziening van de grondwet voor te bereiden, in het klare besef dat het een lange adem zou vergen en dat men over eieren zou lopen. In oktober 1963 overhandigde de werkgroep een syntheseverslag aan de regering, die het meteen doorstuurde naar de leiding van de christelijke, socialistische en liberale partijen, met het verzoek onder elkaar een overeenkomst uit te werken, die voor de twee gemeenschappen aanvaardbaar zou zijn. De drie partijen gingen op het verzoek in. Hun rondetafelconferentie vergaderde het hele jaar 1964. Tot vlak voor het einde bleven de drie partners bijeen. Maar in januari 1965 zegde de liberale PVV haar medewerking op, onder druk van haar franstalige Brusselaars die geen voorstel tot begrenzing van de hoofdstedelijke agglomeratie wilden onderschrijven. De christelijke en socialistische onderhandelaars namen akte van wat zij een vaandelvlucht noemden, en ondertekenden even later een tweepartijenakkoord, dat op 13

februari door de hoogste partij-instanties bekrachtigd werd. Op 3 maart kon de regering bij de Kamer een ontwerp van verklaring tot herziening van de grondwet indienen.

Meteen werd een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis van de Belgische instellingen begonnen. Het zou echter door de volgende Kamers worden geschreven, want de algemene verkiezingen waren zeer nabij...

Die verkiezingen (23 mei 1965) maakten van Theo Lefèvre een verbitterd en diep ontgoocheld man. De CVP verloor 19 kamerzetels; de socialisten verloren er 20.

De liberale Partij voor Vrijheid en Vooruitgang die in 1961 onder impuls van haar nieuwe voorzitter, Omer Vanaudenhove, het antiklerikalisme had verzaakt en met succes een opening naar de katholieke rechterzijde had aangeboord, sprong van 20 naar 48 zetels. De Volksunie kwam terug met 12 nationalisten. Ook andere kleinere oppositie-fracties boekten winst. De communisten wonnen een zetel bij. Twee Waalse radicalen en drie leden van een nieuwe Brusselse formatie, het Front der Franstaligen, stapten de Kamer binnen. Samen kwamen CVP en socialisten één stem te kort om de tweederde meerderheid te bereiken. Zij misten dus de macht om, op basis van hun rondetafelakkoord, de grondwet aan te passen. Het lag voor de hand, dat alleen een drieledige regering die opdracht aankon. Formateur Harmel probeerde het in die richting, maar werd afgewezen door de Waalse socialisten, die in de oppositie wensten te gaan om hun wonden te likken. De liberalen van hun kant zeiden dat zij niet met de socialisten wilden scheepgaan. Na een kabinetscrisis die ruim twee maanden duurde, viel Harmel toch maar terug op de oude coalitie van christelijken en socialisten. Het regeringsakkoord werd door de meerderheid van het BSP-congres goedgekeurd, maar 64 t.h. van de Waalse socialisten stemden tegen.

Harmel zou nauwelijks een half jaar aan het bewind blijven.

De balans van zijn realisaties op communautair gebied was dan ook vrij schraal. Het kabinet stelde voor een commissie op te richten voor de verbetering van de betrekkingen tussen de taalgemeenschappen, maar dat voorstel zou eerst onder de volgende regering vaste vorm krijgen. Minister Fayat deed een wet goedkeuren om de Vlaamse achterstand in de diplomatieke diensten in te lopen. In de CVP en de BSP slaagden de Vlaamse en Waalse vleugels erin meer autonomie voor zichzelf af te dwingen.

De liberale PVV koos een andere koers. In januari 1966 beklemtoonde zij op een congres te Luik de Belgische eenheid en stelde voorop dat elke poging om de tweeledigheid van het land te onderlijnen strijdig was met de historische ontwikkeling van België. Ook werd daar een zg. taalcompromis goedgekeurd, dat vooral aan de Waals-Brusselse eisen tegemoet kwam. In beginsel werd wel de eentaligheid van de gewesten erkend, maar de concrete voorstellen van het vergelijk weken nogal wat van dat principe af. Zo werd aanvaard dat de Vlaamse dorpen van de Voerstreek aan Luik konden worden teruggegeven, op voorwaarde dat ook Komen eventueel naar West-Vlaanderen kon terugkeren. Verder werd aangedrongen op een afzwakking van de wetsbepalingen inzake het Nederlandse taalgebruik in het Vlaamse bedrijfsleven. De Franse transmutatieklassen in Vlaanderen, die door de taalwet van 1963 waren afgeschaft, wilde de PVV opnieuw invoeren. Tenslotte werd voorgesteld dat de zes Vlaamse randgemeenten van Brussel in 1971 bij de agglomeratie zouden mogen aansluiten, en werd gedacht aan een Brabantse onthaalzone met een stelsel van beperkte tweetaligheid.

Met dit programma wedde Omer Vanaudenhove kennelijk op de versterking van de Belgische eenheidsstructuur en bood hij een alternatief aan, dat lijnrecht tegen de regionalistische strekkingen opkwam. In het Liberaal Vlaams Verbond (het politieke aanvulsel van het culturele Willems-

fonds) lokte het Luikse compromis negatieve commentaar uit, maar de Vlaamse parlementsleden van de PVV volgden hun voorzitter, die sedert zijn verkiezingsoverwinning als onbetwist partijheerser kon optreden, en dat ook deed.

In februari 1966 slaagden de Waalse socialisten er dan toch in de coalitie te doen springen. Zij namen een weinig belangrijk meningsverschil over de ziekteverzekering als voorwendsel om Harmel ten val te brengen en in de oppositie te gaan.

De laatste dagen van de regering werden nog versomberd door dramatische incidenten te Zwartberg, waar Limburgse mijnarbeiders tegen de aangekondigde mijnsluiting betoogden en twee werknemers door de rijkswacht gedood werden. De beroering toonde aan dat onder het oppervlak van de welvaartsmaatschappij, die volop in het Vlaamse land gestalte kreeg, nog heelwat verdoken angst en onzekerheid schuil gingen, vooral in de agrarische en kinderrijke streken, waar de snelle industrievestiging en de omschakeling van oude naar nieuwe nijverheden soms zware problemen van menselijk en sociaal aanpassingsvermogen stelden.

Zwartberg verhaastte de val van een regering, die reeds veroordeeld was omdat de socialistische partij met een been in de coalitie en met het andere erbuiten stond. De BSP was inderdaad niet bereid de last te dragen van de onpopulaire maatregelen, die de ongunstige financiële toestand van het rijk noodzakelijk maakte. Zij werd daarenboven verlamd door de anti-gouvernementele reflexen van haar Waalse vleugel. Toen Harmel een eerste maal zijn ontslag aanbood, weigerde de koning het in een strenge brief, die openbaar werd gemaakt en waarin het staatshoofd betreurde dat sedert vele jaren de gezagsuitoefening systematisch ondermijnd werd. Het was een vermaning die herinnerde aan de vooroorlogse waarschuwingen van Leopold III. Zij zou echter niet baten. De Waalse socialisten

wilden weg...

Harmel die beloofd had een nieuw België te ontwerpen, in afwachting dat het over twintig jaar in het verenigd Europa zou opgaan, mislukte op een vrij zielige manier.

Zijn kabinet was als een gebrekkig wagentje aan de roomsrode trein van Lefèvre-Spaak aangehaakt en ontspoorde op het eerste kruispunt.

De nieuwe trein die de Wetstraat binnenreed, was glimmend blauw en geel gelakt en werd bemand door jonge mecaniciens, die zichzelf pragmatici en managers noemden.

Premier Paul vanden Boeynants had als minister en daarna als voorzitter van de Christelijke Volkspartij bewezen dat hij snelle beslissingen kon treffen. Tweetalig Brusselaar van Vlaamse afkomst, welvarend en joviaal zakenman, was hij een figuur van het centrum en van het vergelijk, die niet van ideologische discussies of taalproblemen hield, maar wel oog had voor de realiteit, aandachtig kon luisteren en vlug begreep waar de knoop gestrikt lag. Voorstander van veralgemeende tweetaligheid, streefde hij naar een overbrugging van de contrasten tussen de gemeenschappen en belichaamde aldus - met meer warmte en soepelheid dan Omer Vanaudenhove - de idee van de Belgische eenheid, wat hem nochtans niet belet had, als partijvoorzitter, Vlamingen en franstaligen in de CVP heelwat armslag te geven. Hij had als stelregel dat - indien er maar goede wil aanwezig was - voor iedere moeilijkheid een arrangement kon worden gevonden. Nu en dan onderschatte hij wel de ernst van de problemen, die onder de huid van Vlamingen en Walen zaten te jeuken, maar tijdens zijn partijvoorzitterschap had zulks nooit een fatale kortsluiting veroorzaakt.

Zijn vice-premier, de Gentse liberaal Willy de Clercq, vertoonde ongeveer dezelfde kwaliteiten en fouten, maar deelde niet het geloof van zijn partijvoorzitter in de duurzaamheid van de Belgische symbolen. Hij hoopte in de PVV de

leider van de Vlaamse liberalen te worden en dat zette hem aan tot voorzichtigheid in het communautaire debat.

De kabinetsformatie was in de Vlaamse opinie met gemengde gevoelens gevolgd. Aanvankelijk leek het erop dat de Vlaamse socialisten, ondanks het verzet van hun Waalse partijgenoten, toch nog eens de oude coalitieformule wilden proberen. Kamervoorzitter Van Acker aanvaardde althans een formatie-opdracht. Maar toen de CVP liet weten, dat zij het premierschap bleef opeisen, gaf Van Acker de opdracht terug. Ook de Vlaamse christelijk-democraat P.W. Segers struikelde als formateur. Tenslotte waagde Vanden Boeynants zijn kans. De socialisten reageerden zeer koeltjes op zijn aanpak. Spoedig heette het, dat zij wel met de CVP wilden samenwerken, maar niet met de partijvoorzitter. Die belediging kon de CVP moeilijk slikken en dus zette zij, zonder veel geestdrift, het sein op groen voor een coalitie met de liberalen, onder de leiding van Vanden Boeynants.

Het eerste doel van de nieuwe regering was de aanzuivering van de openbare financiën en de strijd tegen de economische stilstand. Zonder verwijl en met een grote zin voor public relations werd met de uitvoering van dat programma begonnen. De regering deed een volmachtenwet goedkeuren, om de expansie te bevorderen, het begrotingsevenwicht te verstevigen en de probleemgebieden te helpen. Van die volmachten werd gebruik gemaakt om de kapitaalmarkt te moderniseren, het openbaar ambt op te frissen en de controle op de rijksuitgaven te verscherpen. Er kwam een akkoord met het artsenkorps over de ziekteverzekering en er werd gewerkt aan de rationalisering van de onderwijsuitgaven. De regering die bijna de naam van zakenkabinet verdiende, zou het in rustiger tijden allicht tot ieders tevredenheid tot het einde van haar ambtstermijn hebben kunnen volhouden. Maar in de stroomversnelling van de spanningen tussen de gemeenschappen ging zij minder handig schipperen.

De eerste-minister had bij de start het hele dossier van de staatshervorming toevertrouwd aan de - reeds onder Harmel aangekondigde en sindsdien geïnstalleerde - commissie voor de verbetering van de betrekkingen tussen de gemeenschappen. Meteen riep hij een soort van godsvrede uit: er zou niet meer gepolemiseerd worden, totdat de commissie klaar was gekomen met haar besluiten. De bedoeling zat voor, dat de commissie rustig en discreet een groot aantal verenigingen, fracties en personen zou raadplegen, en dat intussen de scherpste tegenstellingen wat zouden afslijten. Die berekening was niet zo foutief. Het beraad had inderdaad plaats. De commissie werkte in een ontspannen klimaat en verzamelde talrijke adviezen. Maar de regering had een paar factoren verwaarloosd: de vaste wil van de franstalige Leuvense hoogleraren om zich verder in Vlaams-Brabant in te graven, en het gebrek aan politieke feeling van het rooms-katholieke episcopaat.

De franstalige hoogleraren die, onder de regering-Lefèvre, erin geslaagd waren te Leuven Franse klassen te behouden en een kern van franstalige gemeentelijke administratie, wensten op die ‘rechten’ voort te bouwen, ten einde het stelsel van tweetaligheid nog te verruimen en de stad geleidelijk naar een Brussels regime te doen evolueren.

Op 3 november 1965 publiceerde het studentenblad L'Ergot een interview met prof. Woitrin, de Waalse secretaris-generaal van de universiteit, waarin deze verklaarde dat Leuven een van de punten was van een academische driehoek, die later in Groot-Brussel zou worden opgenomen. Die woorden kwamen hard aan in Vlaanderen. Men was er reeds zo bevreesd om de Brusselse dreiging, die op Vlaams-Brabant woog, en nu bleek ten overvloede dat een groep Walen de Vlaamse universiteitsstad beschouwde als een bastion vanwaar uit dit Brabantse land moest worden verfranst. Niemand in Vlaanderen nam de verklaring van Woitrin. Het kwam tot een reactie die aanzwol onder de

kreet ‘Walen buiten’. Studenten zongen de negro-spiritual: We shall overcome.

Een sterke groep van vlaamsgezinde hoogleraren, voorgezeten door R. Derine, kwam op voor de autonomie van de katholieke Nederlandse universiteit en voor de overheveling van de Franse universiteit naar Wallonië. De actie werd krachtig gesteund door de pers en op 14 december schaarde ook de Vlaamse rechterzijde in het parlement zich achter de eis. Enkele dagen later verzochten de bisschoppen een Vlaams-Waalse commissie van hoogleraren de structuur van de universiteit te bestuderen. In april 1966 (het kabinet-Vanden Boeynants was toen een drietal weken oud) kwam de commissie klaar met haar rapport. Er was geen eensgezindheid bereikt over de geografische expansie van de universiteit. De Waalse leden hadden iedere vorm van overheveling radicaal verworpen. De Vlaamse leden beschouwden de overplanting van de franstalige kandidaturen als een minimum-oplossing. Wat zou het episcopaat nu besluiten?

Op 13 mei 1966 gaf een bisschoppelijk mandement het antwoord. De kerk beklemtoonde de eenheid van de universiteit; Nederlandse en Franse kandidaturen zouden gedeeltelijk uit Leuven kunnen verhuizen; maar er was geen sprake van een vertrek van de Franse afdeling. De inhoud van het mandement deed de Vlamingen steigeren; de toon ervan verbijsterde ze. Het was de oude, pre-conciliaire, bevelende stem die geen tegenspraak, geen inspraak duldde. Roma locuta. De Vlaming had te luisteren, te zwijgen, te gehoorzamen. Zo was het steeds geweest in het verleden, zo zou het ook morgen blijven. Het was vanwege de bisschoppen een fatale blunder.

De Vlaamse opinie wilde niet kijken naar de toegevingen (de benoeming van twee prorectoren) en onthield enkel, dat de top van de universiteit één en ondeelbaar zou blijven en dat de franstaligen de stad verder zouden kunnen ver-

fransen.

Luider dan ooit klonk nu het ‘we shall overcome’. De studenten kwamen de straat op en braken de kasseistenen uit. Het regende moties, zoals in de meest bewogen periodes van de Vlaamse beweging. De hoofdredacteurs van de gezaghebbende tijdschriften, Streven en Kultuurleven, resp. een jezuïet en een dominicaan, eisten dat de bisschoppen verontschuldigingen zouden aanbieden. In de Vlaamse CVP keek men zuur en geschrokken om zoveel onhandigheid vanwege het episcopaat. Op 17 mei diende Jan Verroken, voorzitter van de Vlaamse CVP-kamerfractie, een wetsvoorstel in, dat ertoe strekte het beginsel ‘streektaal is onderwijstaal’ door te trekken tot en met de universiteiten. Het hield impliciet de overheveling van Leuven-Frans naar Wallonië in.

De Vlaamse opinie juichte de indiening toe. Van Frans-Brusselse en Waalse zijde werd het voorstel in de scherpste termen veroordeeld. Verroken werd ‘la bête noire’.

Op 28 juni weigerde een meerderheid in de Kamer het voorstel ook maar in overweging te nemen. Alle franstaligen - op een paar linksen na - stemden tegen; zij haalden hun slag thuis, omdat zij op de steun van de Vlaamse liberalen konden rekenen. Op 6 juli werd hetzelfde voorstel ook door de Senaat niet in overweging genomen; daar was er staking van stemmen: 79 ja, 79 neen en 3 onthoudingen. Eerste-minister Vanden Boeynants was neutraal gebleven, maar zei na de stemmingen dat het probleem van het taalgebruik aan de universiteiten zou ter sprake komen in een politieke commissie voor de universitaire expansie en ook in de nationale commissie voor de betrekkingen tussen de gemeenschappen.

De bisschoppen die op straat waren lastig gevallen door opgewonden studenten en scholieren, bonden de volgende maanden wat in. De vlaamsgezinde hoogleraar P. de Somer werd benoemd tot prorector van Leuven-Nederlands; de

vlaamsgezinde hoogleraar E. Leemans werd commissaris-generaal. Maar de toestand bleef gespannen.

In 1967 evolueerden alle partijen naar strakkere ‘communautaire’ standpunten. Het nationale bewustzijn van Vlamingen en Walen kwam steeds duidelijker tot uiting in de partijpolitiek. Op hun congressen van Doornik en Verviers beklemtoonden de Waalse socialisten hun drang naar gewestelijke autonomie. Te Klemskerke namen de Vlaamse socialisten een regionale visie op de staatshervorming aan.

In de CVP sprak de leiding zich uit voor een verdeling van de politieke macht naar de provincies toe, wat slechts de aanloop was tot een verder-gaande beweging naar regionaal zelfbestuur. Op 5 november 1967 had te Antwerpen een massa-betoging plaats, om een urgentieprogramma kracht bij te zetten. Het eerste punt luidde: De overheveling van de Franse afdeling van de Leuvense universiteit naar Wallonië. In de optocht stapten katholieke, socialistische en nationalistische parlementsleden op.

In dat explosieve klimaat werd op 2 januari 1968 door de gezaghebbende franstalige hoogleraar P. de Visscher een bom geworpen. In een vraaggesprek met de krant La libre Belgique verklaarde hij dat de Franse afdeling beslist te Leuven gevestigd zou blijven. Vlak daarop, blijkbaar ter affirmatie van die formele verbintenis, publiceerde de academieraad van Leuven-Frans zijn expansieplan. Daaruit kon enkel worden opgemaakt, dat te Leuven inderdaad een volledige Franse universiteit zou blijven bestaan.

De Vlaamse reactie volgde onmiddellijk. De academieraad van Leuven-Nederlands zei neen. In heel Vlaanderen kwam het tot een staking van de studenten en de schoolgaande jeugd. Op 2 februari bekende de bisschop van Brugge openlijk: ‘Ons mandement van mei 1966 is een ongelukkige verklaring geweest; ik had nooit de bedoeling de ontvoogding en de ontwikkeling van het Vlaamse volk tegen te werken.’ Het was de breuk ook in het episcopaat, waar

Vlaamse bisschoppen nu tegen Waalse stonden. De kardinaal slaagde er niet in de tegenstellingen te overbruggen.

Verroken die door de hele Vlaamse rechterzijde gesteund werd, kondigde aan dat hij de regering zou interpelleren. Hij wenste dat de eerste-minister een duidelijke verklaring zou afleggen over Leuven. Hij beoogde niet de val van het kabinet, maar rekende erop dat Vanden Boeynants met zijn bekende handigheid het verlossende woord zou vinden, dat de Vlamingen voldoening kon schenken.

In de publieke opinie verwekte het dispuut een niet geringe beroering. Te Leuven en elders werd op rumoerige volksvergaderingen door studentenleiders een nieuwe dimensie aan het conflict gegeven. Linkse jongeren vielen uit tegen het burgerlijke establishment en verweten de academische overheid een klasse-universiteit in stand te houden. Zij zagen in de overheveling een middel om de Walen een eigen, volkser universiteit te geven.

De eerste-minister handhaafde intussen een voorzichtige neutraliteit. Hij wekte de indruk de crisis enigszins te onderschatten en ging zelfs, einde januari, een week uitrusten op de Canarische eilanden. Hoopte hij dat tijdens zijn afwezigheid de kardinaal een vergelijk zou vinden? Hoe dan ook, bij zijn terugkeer moest Vanden Boeynants vernemen dat de zaak er hopeloos uitzag. De Waalse bisschoppen en de franstalige christelijk-democraten wilden van geen overheveling weten. De liberale regeringspartner was enkel bereid de overheveling te onderschrijven, indien het episcopaat daarover eensgezind akkoord geraakte...

Op 6 februari interpelleerde Verroken voor een eivolle Kamer. Hij zei een gemotiveerde uitspraak van het parlement te verlangen over de kwestie van de overheveling. Hij stelde ook dat de taalwetgeving moest worden doorgetrokken naar het hoger onderwijs, wat de verdubbeling van de Brusselse vrije universiteit in twee autonome secties en de geleidelijke overplanting van Leuven-Frans naar Wal-

lonië inhield. Namens de Volksunie interpelleerde Maurits Coppieters in dezelfde zin.

Vanden Boeynants wachtte een dag om te antwoorden. Vóór de beslissende verklaring in de Kamer werd het antwoord van de eerste-minister aan de Vlaamse CVP-fractie meegedeeld. Het bevatte niet de definitieve toezegging, die de overheveling op termijn zou waarborgen. De fractie reageerde dan ook negatief. De Vlaamse CVP-ministers bleven solidair met hun groep en gingen het aan Vanden Boeynants mededelen.

Een weinig later kwam een zichtbaar verslagen eerste-minister de Kamer binnen om met gesmoorde stem te zeggen, dat hij de koning het ontslag van de regering ging aanbieden.

Het was de eerste maal dat een Belgische regering op een louter Vlaamse eis door de Vlaamse rechterzijde werd ten val gebracht.

Het werd een langdurige kabinetscrisis. Eerst werd nog even gepoogd de stukken te lijmen, maar spoedig bleek wel, dat het met de oude Kamers niet meer zou gaan. Zowel socialisten als liberalen eisten vervroegde verkiezingen. Zij rekenden erop dat de christelijk-democraten, nu scherp verdeeld door de Leuvense kwestie, ook als vijandige broers zouden optreden voor de kiezer. Dat kon hun tegenstanders alleen maar ten goede komen. Het beeld dat de CVP bood, was inderdaad vrij somber. De partij werd niet meer door het cement van de christelijke solidariteit samengehouden. Geprikkeld en beledigd door het ‘Walen buiten’, zeiden de franstaligen openlijk dat zij voortaan afstand gingen nemen van de Vlaamse partijgenoten. De Vlaamse CVP-leiding was weliswaar niet gelukkig met de breuk, maar besefte dat de wind in Vlaanderen meer dan ooit in de richting van de autonomie waaide en dat iedere toegeving aan franstalige eisen uiterst slecht zou worden onthaald.

Het parlement zorgde er nog voor, dat ook de volgende Kamers bevoegd zouden zijn om de grondwet te herzien, en dan werd de ontbinding gedecreteerd.

De stembusuitslag van 31 maart 1968 was een tegenvaller voor de traditionele partijen. De CVP/PSC - zoals zij voortaan zou worden genoemd - moest nog eens acht kamerzetels prijsgeven. Maar ook de socialisten verloren zes zetels en de liberale PVV die het hele register van de belgicistische pathetiek had uitgetrokken, mislukte in de verdere doorbraakpogingen. Zij verloor zelfs een zetel en kreeg als ‘Pest voor Vlaanderen’ lelijke klappen te incasseren.

De verkiezingen werden daarentegen een groot succes voor de radicale fracties. De nationalisten van de Volksunie klommen van twaalf naar twintig kamerzetels. Het Brusselse Front der Franstaligen kreeg vijf zetels en de federalisten van het Rassemblement Wallon groeiden aan tot zeven kamerleden. Alleen de communisten zagen een zetel verdwijnen. De meest spectaculaire stemmenverschuiving greep plaats in de hoofdstad. Daar liepen tienduizenden socialisten over naar het FDF. De socialisten hadden daarenboven af te rekenen met een scheuring in hun Brusselse federatie, waar de Vlaamse parlementsleden, die door hun franstalige collega's van de kandidatenlijst waren geduwd, afzonderlijk als ‘rode leeuwen’ opkwamen en, dank zij de steun van het Brabantse randgebied, hun posities konden handhaven. Opmerkelijk was ook dat de Volksunie in Vlaanderen de liberale partij voorbijstak. De enige troost voor de katholieken was de triomf van de demissionaire eerste-minister, die te Brussel een kartel van Vlamingen en franstaligen aanvoerde, waarmee hij een briljant persoonlijk succes oogstte.

Uit de verkiezingen was de verdere radicalisering van het kiezerskorps gebleken. Zowel in Vlaanderen als in Wallonië en te Brussel waren de zg. taalpartijen erin geslaagd heelwat

stemmen te winnen. Toch bleef het blok van de drie traditionele partijen zeer sterk. Samen beschikte het nog steeds over bijna 80 t.h. van de stemmen.

Vanden Boeynants die als de meest populaire politicus uit de stembus was gekomen, scheen voorbestemd om - ondanks zijn falen in de Leuvense kwestie - een unionistisch kabinet te vormen. Centraal stond nu immers de herziening van de grondwet en daarvoor was een tweederdemeerderheid vereist, die niet door een tweepartijenkabinet kon worden opgebracht.

Na het gebruikelijke aftasten van de mogelijkheden en een mislukte formatiepoging van de socialistische partijvoorzitter Collard, werd Vanden Boeynants inderdaad aangezocht de nieuwe regering te vormen. Hij ontwierp een programma dat gedeeltelijk steunde op de besluiten van de rondetafelconferentie en ook een voor de Vlamingen bevredigende regeling voor Leuven impliceerde. Het programma werd echter verworpen door de franstalige Brusselaars van de PVV. De christelijk-democraten besloten daaruit dat de liberalen onbetrouwbare bondgenoten zouden zijn en beslisten enkel nog met de socialisten te praten. Dat gesprek leidde tot een regeringsakkoord, maar Vanden Boeynants weigerde het kabinet voor te zitten, omdat hij de PVV beloofd had niet zonder haar in de regering te treden, in ruil voor liberale steun in de Brusselse gemeentepolitiek; ook ging hij ervan uit, dat zonder driepartijencoalitie de grondwet niet kon worden herzien.

Ruim vier maanden nadat het kabinet-Vanden Boeynants ontslag had genomen, kwam de nieuwe premier, prof. Gaston Eyskens, met een katholiek-socialistische regering voor de Kamers. Het programma was door Vanden Boeynants opgesteld. De opdracht was overduidelijk: Voorrang voor de herziening van de Belgische staatsinstellingen. Een historische opdracht, die een uitdaging betekende voor de vlaamsgezinde staatsman.

Voorbij het 'point of no return'

Eyskens zette op dat ogenblik de belangrijkste stap in een reeds bewogen loopbaan. Vertrokken als jong economist en kabinetschef van een minister, werd hij nog voor de tweede wereldoorlog een van de meest belovende jonge leiders van de Vlaamse rechterzijde. Toen hij in 1936 het concentratie-akkoord met de Vlaams-nationalisten ondertekende, droomde hij van één grote, katholieke, Vlaamse partij, maar de fascistische afglijding in het VNV deed hem spoedig uit die droom ontwaken.

Tijdens de oorlog verbleef Eyskens in het bezette land; hij studeerde en schreef. Een geleerde hoogleraar. Na de bevrijding behoorde hij onmiddellijk tot de kopstukken van de nieuwe CVP. Hij werd snel minister, daarna eerste-minister. Driemaal zou hij een regering voorzitten: van augustus 1949 tot juni 1950 met de liberalen, en dan de volksraadpleging over de terugkeer van Leopold III inrichten; van juni 1958 tot november 1958 met een CVP-kabinet dat het schoolpact voorbereidde; van november 1958 tot maart 1961 opnieuw met de liberalen en dan de stoot opvangen van de Kongolese crisis en van de renardistische staking tegen de eenheidswet.

En nu was het weer zo ver. Ditmaal met de socialisten. De flamingant die in 1936 gewonnen was voor een federaal België, kreeg in juni 1968, een half mensenleven later, de kans om als regeringsleider het unitaire België te hervormen. Zijn rechterarm was de Waalse federalist J.J. Merlot. In het kabinet zetelden vlaamsgezinden als De Saeger, Van Mechelen, Vlerick, Tindemans, Fayat, Bertrand, en ook wallinganten als Cools, Terwagne, Delmotte en Harmegnies.

Twee handicaps drukten op de start. De regering beschikte niet over voldoende stemmen in de Kamers om de grondwet op eigen kracht te doen herzien. En de Brusselaars

deden niet mee. De socialisten van de hoofdstad, althans de franstaligen, hadden iedere portefeuille afgewezen. Vanden Boeynants had zich in zijn tent teruggetrokken. De twee franstalige Brusselse katholieke ministers, Scheyven en Snoy, waren politieke pluimgewichten.

De voorgenomen staatshervorming hing vast aan drie haken: 1. de decentralisatie van het economische beleid door het oprichten van gewestelijke economische adviesraden; 2. de toekenning van culturele autonomie aan de gemeenschappen; 3. het verstrekken van waarborgen aan de Walen tegen eventueel Vlaams machtsmisbruik in het parlement.

Over die punten lag de schaduw van een vraag: Waar vindt de Brusselse agglomeratie een plaats in die vernieuwing?

Toen Eyskens zijn kabinet aan de Kamers voorstelde, was het volle zomer. Na de goedkeuring van de vertrouwensmotie ging het parlement op reces. Het eigenlijke werk kon dus eerst in de herfst beginnen. Tegen het jaareinde waren door de twee ministers voor de gemeenschapsbetrekkingen, de Vlaming L. Tindemans en de Waal Fr. Terwagne, de ontwerp-teksten ingediend, zowel voor de economische decentralisatie als voor de culturele autonomie. In deze laatste tekst zat ook de kwestie van de waarborgen ingekapseld.

Een eerste moeilijkheid diende onmiddellijk te worden ondervangen. De economische hervorming kon bij gewone wet worden geregeld, maar voor de culturele autonomie en de waarborgen moest de grondwet worden herzien. Het eerste punt kon door de regeringscoalitie alleen worden opgelost; voor het tweede punt moest worden uitgekeken naar eventuele hulp van de oppositie. Om te vermijden dat het eerste punt wél, en het tweede niet zou worden gerealiseerd, werd overeengekomen - ondanks het tegenwringen van de Waalse socialisten - dat beide problemen parallel zouden vorderen en samen tot een oplossing worden gebracht.

Eyskens begon met het knelpunt van het jongste verleden te liquideren: de overheveling van Leuven-Frans naar Wallonië werd discreet maar efficiënt geregeld. Het vergde tact om de lichtgeraakte en getraumatiseerde Waalse katholieken nog niet meer te vernederen, en om de wantrouwige Vlamingen ervan te overtuigen, dat de behoedzame formulering van het regeringsakkoord hun eisen op termijn inwilligde. De man die aan het hoofd van de Vlaamse hoogleraren de strijd gevoerd had en in 1968 als CVP-kamerlid was gekozen, prof. Derine, nam geen vrede met de formulering en legde zijn mandaat neer; maar de overige leden van de fractie deelden zijn scrupules niet.

Na de Leuvense wonde te hebben genezen, zette Eyskens zich aan de eigenlijke staatshervorming.

Het werden twee lange jaren van hard onderhandelen. Telkens opnieuw moest wederzijdse argwaan worden overwonnen en moesten nieuwe compromissen worden uitgedacht. Over de grote beginselen van de hervorming heerste niet zoveel meningsverschil. In de loop van de conferenties en de discussies die sedert 1962 bezig waren, was over vele punten een nationale consensus gegroeid. Het in de publieke opinie soms zo gesmade partijenoverleg was niet onvruchtbaar gebleven. Maar er was het hachelijke probleem van de Brusselse agglomeratie en van haar zes Vlaamse randgemeenten met beschermde franstalige bevolking. De Brusselse parlementsleden - ook al zaten zij dan niet in de regering - deden toch het gewicht van de hoofdstedelijke macht op de besprekingen wegen. Zij slaagden er weliswaar niet in de Brusselaars te doen aanvaarden als een gelijkwaardige gemeenschap tussen Vlaanderen en Wallonië, en moesten dulden dat Brabant een economisch gewest werd, waarin Vlamingen en Walen naast de Brusselaars hun zeg zouden hebben; maar zij wisten Brussel toch op te dringen als derde, onmisbare gesprekspartner. Het kostte de Vlamingen veel moeite om te bekomen dat de zes randgemeen-

ten niet bij Brussel, maar bij Vlaams-Brabant werden gerekend. Van Waalse zijde zei men liever dat zij ‘in de lucht hingen’.

Met de culturele autonomie ging het niet gemakkelijker. De regering zocht voornamelijk de steun van de PVV te winnen. De liberalen beseften de sterkte van hun positie en stelden hun eisen. Als unitaire partij voelden zij niets voor een doorgedreven regionalisering of voor een ruime machtsdelegatie naar cultuurraden. Ondanks gestadig toegeven door de regering, kwamen zij niet over de brug.

Na het parlementaire zomerreces, in september 1969, gooide Eyskens het plots over een andere boeg. Hij trachtte niet langer alleen de liberalen te winnen, maar nodigde alle fracties van de oppositie uit om samen met de regeringspartijen een blauwdruk voor het nieuwe België te ontwerpen. De zes partijen gingen op het verzoek in. Hun afgevaardigden vergaderden in ‘de werkgroep van de 28’ van 24 september tot 30 oktober. Op de laatste vergadering trok de delegatie van de Volksunie zich terug, omdat zij het beginsel van de overwogen procedure inzake de bescherming van de minderheden niet wilde onderschrijven. Op 13 november werd een merkwaardig verslag goedgekeurd, dat een groot aantal concrete voorstellen omvatte betreffende de aanpassing van de instellingen, de culturele autonomie, de decentralisatie, de minderheden en het statuut van de hoofdstad.

Fundamenteel was de vaststelling van de werkgroep, dat de vernieuwing van de instellingen moest worden gevestigd op drie essentiële realiteiten:

‘1. De unitaire staat, met zijn structuur en zijn werkwijze zoals die thans door de wetten nog geregeld zijn, is door de gebeurtenissen achterhaald. De gemeenschappen en de gewesten moeten hun plaats innemen in vernieuwde staatsstructuren, die beter aangepast zijn aan de eigen toestanden van het land.

2. Die vernieuwde structuren moeten op cultureel gebied de reële autonomie van de cultuurgemeenschappen vestigen, behoudens bepaalde aangelegenheden, die aan de wet worden voorbehouden. Op de andere gebieden moeten zij het principe huldigen van de primauteit van de basiswetgeving en van de eenheid van het algemeen beleid. (...)
3. De reorganisatie en de modernisering van de instellingen moeten een grotere doelmatigheid van de staat beogen.'

In de beginselverklaring werd ook uitdrukkelijk gewag gemaakt van het decentraliseren van bepaalde normatieve bevoegdheden en uitvoeringsbeslissingen.

Het was een uitzonderlijk belangrijk document. Voor de eerste maal immers werd door de regering en de partijen unaniem erkend, dat de eenheidsstaat van 1830 voorbijgestreefd was. De oude strijders tegen het centralisme van de bourgeoisstaat kregen gelijk. De fase van de taalwetten was voorgoed afgesloten; het principe van de regionale wetgeving had burgerrecht gekregen.

Toch was daarmee nog geen algemeen akkoord bereikt. In de werkgroep waren ernstige meningsverschillen blijven bestaan over het Brusselse economisch gewest en over de status van de randgemeenten. Een beperkt comité zocht verder naar een oplossing, maar vond er geen. Wel bood het minister Tindemans de gelegenheid om een nota op te stellen, waarin alle Vlaamse grieven ten aanzien van Brussel, zowel inzake bestuur, onderwijs als gezondheidszorg, waren opgenomen. De nota bewees met cijfers, hoezeer de Vlamingen in de hoofdstad nog steeds achtergesteld waren. (Ook de franstaligen dienden een grievennota in.)

Omdat de partijen geen sluitend voorstel hadden voorgelegd, trok Eyskens, met een zeldzame volharding, het hele dossier opnieuw naar zich. En na ettelijke nachtelijke marathonvergaderingen van de ministerraad kon in februari 1970

een alles omvattende regeringstekst aan het parlement worden gepresenteerd: een synthese van de vele parlementaire suggesties, waarin herhaald werd dat de unitaire staat achterhaald was... De politici keken opgelucht. Alleen de franstalige Brusselaars bleven afzijdig; zij namen het niet dat de hoofdstad zou worden 'afgegrendeld' en niet langer Vlaamse randgemeenten zou kunnen aanhechten.

In juni 1970 opende de Senaat het debat over de meest netelige grondwetsartikelen. De franstalige Brusselaars zorgden voor een hardnekkige oppositie, maar de Vlaamsnationalisten van de Volksunie wekten de indruk een eind te willen meegaan met de regering. Naarmate de bespreking vorderde, versomberde het klimaat opnieuw. Een voorstel van de Vlaamse CVP-senator R. Hulpiau om de cultuurraden het recht te verlenen belastingen te heffen, werd enkel gesteund door de Vlaamse CVP en de VU en door een meerderheid van franstaligen en van Vlaamse vrijzinnigen verworpen.

Over de afloop van de debatten zou echter worden beslist in de andere Kamer, die intussen eveneens met de beraadslaging begonnen was. Midden juni zei de Volksunie dat ze niet meer kon meewerken, omdat volgens haar teveel werd toegegeven aan de franstaligen. Het was een klap voor Eyskens die nu andermaal aangewezen was op de liberale steun. Van Vlaamse CVP-zijde werd het de VU zwaar aangerekend, dat zij weigerde het grondwetsartikel goed te keuren, dat de begrenzing van Brussel bekrachtigde. De nationalisten repliceerden dat zij niet wensten medeplichtig te zijn aan een maneuver dat tien grendels zou hebben geplaatst op de Vlaamse parlementaire meerderheid. Daarmee werden de speciale meerderheden bedoeld, die in het regeringsvoorstel vereist waren voor bepaalde wetten en materies.

Einde juni strandde het kamerdebat op de organisatie van de Brusselse agglomeratie. De regering kwam twee stemmen te kort om het quorum te bereiken. De meeste franstaligen van de oppositie en ook de Brusselse socialisten waren vlak voor de stemming weggelopen...

Eyskens acteerde de mislukking koelbloedig en zei dat hij na de vakantie opnieuw zou proberen. Dat gebeurde inderdaad. Maar inmiddels hadden de gemeenteraadsverkiezingen van 11 oktober 1970 de politieke kaarten nogal door elkaar geschud.

De cijfers waren niet zo ongunstig uitgevallen voor de regeringspartijen, maar in de hoofdstad was het Front der Franstaligen verder vooruitgegaan, zodat het er zelfs de sterkste politieke formatie was geworden. Die vooruitgang van het agressieve FDF verontrustte de leiders van de traditionele partijen. Zij waren niet ongevoelig voor het gevaar, dat Brussel in de greep van een anti-Vlaams extremisme dreigde te kapseizen, wat voor heel België noodlottig zou kunnen worden. Daarom noteerde men plots een grotere inschikkelijkheid en bereidheid om de meningsverschillen bij te leggen en om, tegen het radicalisme in, een nationaal akkoord uit de bus te halen.

Kamerlid Simonet en de franstalige socialisten van de hoofdstad - de grote geslagenen van de verkiezingen - waren de eersten om met Eyskens contact te zoeken en een voorwaardelijke medewerking voor te spiegelen. Maar hun voorwaarden bleken niet aanvaardbaar te zijn voor de Vlaamse rechterzijde.

Kort daarna kwam dan een voorstel van de liberale partijleiding de zaak loswrikken. Het hield toegevingen aan het Vlaamse standpunt in: de Brusselse agglomeratie zou beperkt blijven tot de 19 gemeenten; de Vlaamse randgemeenten zouden uitdrukkelijk als Nederlands taalgebied erkend worden. Anderdeels werd de Vlamingen gevraagd ermee in te stemmen, dat reeds op 1 september 1971 het

Brusselse gezinshoofd vrij zou zijn in de keuze van het taalstelsel, waarin zijn kind onderricht kreeg.

Dit laatste punt (de liberté du père de famille) behoorde tot de meest stekelige van het dossier, omdat het in Vlaanderen steeds als een erezaak was beschouwd, dat de Vlaamse kinderen te Brussel bij wet tegen de verfransingsdruk moesten worden beschermd. De jongste jaren was dat standpunt nochtans wat afgezwakt, omdat de wet toch niets had opgeleverd: tussen 1967 en 1969 hadden de inspecteurs 47.000 taalverklaringen van gezinshoofden onderzocht en slechts een vijftigtal twijfelachtige gevallen aangehouden, om uiteindelijk 17 kinderen van een Franse naar een Nederlandse klas te sturen...

Steeds meer Vlaamse Brusselaars waren dan ook bereid het gebrekkige dwangsysteem op te geven, in ruil voor degelijke Nederlandse scholen, die de Vlaamse ouders minder vatbaar zouden maken voor de verlokking van het Franse onderwijs. Algemeen werd met een termijn van zes jaar gerekend om die behoorlijke Nederlandse socio-culturele infrastructuur in de hoofdstad op te bouwen. Het liberale voorstel wilde echter het herstel van de vrijheid binnen het jaar. Na enig aarzelen gaf de regering toe; zij beloofde aan de Vlamingen dat tegen 1 september 1971 enkele tientallen Nederlandse lagere scholen en ook voorschoolse inrichtingen te Brussel zouden worden opgericht. Van Vlaams-nationalistische zijde werd de beslissing gebrandmerkt als een fatale capitulatie op een van de meest fundamentele beginselen van de Vlaamse beweging; maar de Vlaamse christelijk-democraten hoopten dat het uiteindelijk bereikte compromis in de goede richting zou doorslaan. Er zou immers in de Brusselse agglomeratie een bestuurscollege komen, waarin evenveel Vlamingen als franstaligen zouden zetelen, en een Nederlandse cultuurcommissie zou in de hoofdstad voor het onderwijs instaan; de agglomeratie werd ‘afgegrendeld’; het Nederlandse karakter van de randgemeenten werd be-

vestigd; rondom de hoofdstad zou een ‘gordel van smaragd’ van vijf Vlaamse randfederaties komen, die ook de gemeenten met beschermde franstalige bevolking zouden omvatten. Kortom, de expansie van Brussel was ingedijkt, volgens de Vlaamse CVP.

Het vergde nog een maand van gespannen debatten, om de regeringsteksten door de Kamers te halen. Op het laatste ogenblik leek alles weer op losse schroeven te staan, maar op de vooravond van kerstmis 1970 kon de regering de voltooiing van de grondwetsherziening op haar actief schrijven.

Inmiddels was ook de wet op de economische decentralisatie goedgekeurd.

Daarmee was de papieren oorlog gewonnen. Bleef nu nog de omzetting in wetten en toepassingsbesluiten. Ook dat zou Eyskens tot de uiterste inzet van al zijn krachten, zijn verrassend geduld, zijn taai maneuvreertalent verplichten. En ook in die laatste ronde toonde hij zich de sterkste: de man die langer dan de anderen volhield, later dan de anderen moe werd.

Drie wetten stonden nog aan de orde: de wet die het parlement indeelde in twee taalgroepen, die ieder de cultuurraad van hun gemeenschap zouden vormen; de wet op de bevoegdheden van die raden; de wet tot oprichting van de stedelijke agglomeraties en gemeentelijke federaties.

Voor de wet op de bevoegdheden van de cultuurraden was een speciale meerderheid vereist en dus moest Eyskens, voor de zoveelste keer, een beroep doen op de oppositie. Het werd nog eens een delicaat evenwichtsspel, want de Vlaamse CVP had gezegd dat zij het ontwerp op de agglomeraties (waarin de liberté du père de famille opgenomen was) niet zou goedkeuren, indien niet gelijktijdig de hele culturele autonomie erdoor kwam.

De Vlaamse liberalen lieten weten dat zij voor de nodige stemmen wilden zorgen, op voorwaarde dat vooraf een

cultuurpact werd gesloten, ter bescherming van de zg. ideologische minderheden. In het culturele autonome Vlaanderen mocht immers geen gevaar van ‘klerikale’ overheersing mogelijk zijn. In feite wenste de PVV een herziening van het cultuurbeleid, met méér benoemingen van vrijzinnigen in de culturele commissies, méér rijkstoelagen voor vrijzinnige cultuurverenigingen. De Vlaamse rechterzijde liep niet erg op met het liberale voorstel, maar Eyskens had de steun van de PVV nodig.

Toen dan ook de socialisten zich herinnerden, dat zij een partij van vrijzinnigen vormden, en daarom ja zeiden tot het cultuurpact, was de zaak beklonken. Na een laatste geharrewar, waarbij de liberalen nog een toemaatje kregen, werd op 15 juli 1971 door de drie traditionele partijen een cultureel voor-akkoord ondertekend. 's Anderendaags kwam het pakket met de nieuwe wetten erdoor, mét de hulp van de meeste liberalen. De stemming in de senaat was een formaliteit.

Daarmee kon Eyskens de tweede fase van zijn hervormingsplan afsluiten. En met de derde beginnen. Want na de herziening van de grondwet en de goedkeuring van de toepassingswetten, moesten nu ook nog de aangekondigde instellingen kunnen starten.

Het unitaire België was immers wel veranderd in een staat, waarin drie cultuurgemeenschappen, drie economische gewesten en vier taalgebieden erkend waren, maar voor al die nieuwe entiteiten moesten ook uitvoerende en/of wetgevende organen worden opgericht. Voor de culturele autonomie zou dat geen zware moeilijkheden meebrengen: dezelfde ‘nationale’ parlementsleden zouden ook in de cultuurparlementen zetelen.

Maar sommige regionalisten wilden, krachtens art. 107 quater van de grondwet, de nieuwe gewesten beslissingsmacht doen toekennen op een ruim veld van socio-economische materies. Die regionalisten namen het niet, dat de

gemeenschappen op cultureel gebied autonoom konden optreden, maar op alle andere domeinen slechts een raadgevende stem bezaten en de besluitvorming verder moesten overlaten aan het centrale rijksgezag. De gewestvorming moest, volgens hen, kunnen uitgroeien via regionale assemblees en uitvoerende lichamen. Het was een stap naar de federalisering van de staat en aan de top van het land stond men er huiverig tegenover. De federalistische partijen waren uiteraard pro en ook in de Vlaamse CVP had de idee heelwat aanhangers. Maar de socialistische partijleiding remde af. En ook Eyskens aarzelde.

Na het zomerreces van 1971 bleek spoedig dat de kabinetscoalitie niet meer over voldoende adem beschikte om de nieuwe heuvel te beklimmen. Teveel giftige angels staken in haar vlees. Tot de meest verlammende factoren behoorde het geschil over de Voerstreek. In de haast van de laatste parlementaire onderhandelingen, vlak voor de vakantie, had de regering een wetsontwerp moeten indienen, dat tegemoet kwam aan de Waalse eis om de Voerstreek los te maken uit Limburg. Het ontwerp ging niet zo ver, dat het de zes Vlaamse dorpen opnieuw bij Luik hechtte, maar het ontstemde toch de Vlaamse opinie, die er terecht een eenzijdige opzegging van het akkoord van 1963 in ontwaarde. Dat ontwerp moest nu, na de vakantie, tot wet worden gemaakt, en de Vlaamse CVP hoorde niet aan die kant...

Ook was de verstandhouding tussen de christelijk-democraten en de socialisten, sedert de verkiezing van de Waalse anti-federalist Leburton tot voorzitter van de BSP, geleidelijk verslechterd. Persoonlijke allergieën speelden een rol, en Leburton ging openlijk vertellen dat hij de CVP beu was.

Eyskens trad dan ook met loden zolen de herfst tegemoet. Hij moest weldra erkennen dat zijn meerderheid tot een fictie was vervluchtigd en dat geen enkel probleem met enige kans op welslagen kon worden aangepakt.

Omdat de verzwakking in de economische conjunctuur om een stevig kabinet riep en ook omdat hij geen acht maanden wenste te zieltogen, besliste Eyskens de Kamers vervroegd te ontbinden.

Bij de verkiezingen van 7 november 1971 handhaafden de regeringspartijen hun posities. De christelijk-democraten verloren twee zetels; de socialisten wonnen er twee. De liberalen die in verschillende, elkaar bestrijdende fracties waren uiteengevallen, werden zwaar geslagen in Wallonië en Brussel. De Vlaams-nationalisten wonnen amper een zetel bij, maar het Front der Franstaligen en het Rassemblement Wallon verdubbelden hun aantal kamerzetels.

Twee weken later veroverde het franstalige front te Brussel de volstrekte meerderheid in de nieuwe agglomeratieraad, waardoor zand werd gestrooid in het mechanisme, dat de regering uitgewerkt had voor de bescherming van de nederlandstaligen in de hoofdstad. Na een kabinetscrisis van twee maanden kwam Eyskens in januari 1972 met dezelfde coalitie opnieuw aan het bewind. De geestdrift bij de regeringspartners was ver te zoeken, maar er bestond geen alternatief. De federalistische fracties voerden aan dat, onder de invloed van de socialisten en van de nieuwe Brusselse ministers Simonet en Vanden Boeynants, de regionalisering zou worden gesaboteerd. Eyskens sprak dat tegen. Hij kondigde aan dat de verdere uitbouw van de gewestvorming in het parlement aan de orde zou komen. En deed een beroep op de oppositie om daaraan mee te helpen.

In het kamerdebat over het regeringsprogramma was een duidelijke tegenstelling merkbaar tussen de socialist Leburton die de federalisten uitdaagde onder elkaar een geldig regeringsakkoord te ontwerpen, en de wallingant Perin die de Vlaamse rechterzijde en de Volksunie uitnodigde om met de Waalse federalisten een Belgische bondsstaat tot stand te brengen. Tussen beide polen in, bleven de Vlaamse CVP en de Vlaams-nationalisten een bedachtzaam zwijgen in acht

nemen...

En ook bij de Vlaamse socialisten en liberalen heerste een aandachtige stilte...

Allen voelden de confrontatie met de essentiële vragen naar de lotsbestemming van de Vlaamse gemeenschap. Zij wisten dat het 'point of no return' in de ontwikkeling van de Belgische gewesten naar zelfbestuur bereikt en voorbijgestoken was. Terugkeer naar het uitgangspunt was niet meer mogelijk. De nieuwe grondwet was uitgevaardigd en van toepassing. De cultuurparlementen hadden reeds vergaderd. De oprichting van de regionale parlementen was nog enkel een kwestie van tijd. Maar die instellingen konden niet worden beschouwd als doeleinden op zichzelf. Zij waren slechts hulpmiddelen - naast vele andere - op de weg naar politieke rijpheid, geestelijke bevrijding, economische welvaart, sociaal welzijn, kortom, naar een meer volwassen geluk.

Maar hoe die weg verder te bouwen? Waarheen? Met wie? Eeuwenlang hadden de bewoners van de zuidelijke Nederlanden in een toestand van politieke onmondigheid gesluimerd. Zij hadden de kans niet gehad om hun lot als gemeenschap zelf mee te bepalen. Daarover werd door anderen beslist in het kader en in functie van structuren, die niet door de eigen gemeenschap waren uitgedacht. Die tijd was nu voorbij. Het Vlaamse ontwaken was uitgemond in een proces van machtsoverdracht, dat reeds ver gevorderd was.

In de Vlaamse rechterzijde die de jongste jaren onder de koele leiding van Robert Vandekerckhove geëvolueerd was naar radicaler standpunten, was de bezorgdheid acuut: Waar zetten wij de nieuwe bakens voor staat en gemeenschap? Bij de nationalisten was de oude twijfel nog niet dood: Moet Vlaanderen zijn toekomst op België richten of een zelfstandige regio worden in het nieuwe Europa? Door de Vlaamse socialisten en liberalen die, spijt het cultuur-

pact, nog behept zaten met het complex van hun minderheidspositie, werd steviger vastgehouden aan traditionele formules, maar tevens toch uitgekeken naar meer eigentijdse vormen. Want overal was de invloed merkbaar van jongere mannen, die voor de aflossing wilden zorgen. De strijders van de koningskwestie, de schooloorlog, de taalwetten, zagen in de spiegel vermoeide grijsaards, waarvan de denkschema's niet altijd meer de nodige plaats inruimden voor de ideeën van de nieuwe generatie. Deze laatste was opgegroeid in een samenleving die reeds Vlaams heette. Zij dacht bij voorkeur in Vlaamse termen met een Europees accent. Zij wàs Vlaming en Europeeër, zonder ooit August Vermeylen te hebben gelezen. Omdat die generatie nu aan bod was gekomen, maakten de politieke leiders in het uur van de beslissende wending halt. Tussen verleden en toekomst. Maar zonder heimwee naar gisteren.

In dat klimaat van afwachting en onzekerheid heeft het laatste kabinet-Eyskens het geen jaar meer volgehouden. De verstandhouding in de centrum-linkse coalitie, die zo zwaar geschokt was geworden in 1971, kon niet worden hersteld. De socialistische partij bleef huiverig tegenover de voltooiing van de gewestvorming. Alle pogingen van de CVP om bij de oppositie steun te vinden voor de oprichting van Vlaamse, Waalse en Brusselse gewestraden, werden door de socialisten tegengewerkt. In de herfst van 1972 kwam het tot een nieuwe kortsluiting. Na een moeizam formatieberaad werd in januari 1973 gegrepen naar het redmiddel voor de zware crisisperioden: de vorming van een grote coalitie. Het nieuwe regeerakkoord hield een ‘package deal’ in: de voorzitter van de socialistische partij, Leburton, volgde Eyskens op als regeringsleider en betaalde dat geschenk met niet-geringe toegevingen aan de CVP; de liberalen werden verlost uit de steriele oppositie; de christen-democraten kregen de waarborg dat de autonomie van de gewesten ef-

fectief zou worden doorgevoerd. (De CVP zag af van een nog verder doorgedreven regionalisering in ruil voor nieuwe staatstoelagen aan de katholieke school.) De drie grote, traditionele partijen gingen 1973 in met als streefdoel: een pacificatie voor ten minste een kwarteeuw. Maar in de oppositie begonnen de federalisten intussen voorbereidselen voor een nieuw offensief...

Nawoord

De historicus die gebeurtenissen en perioden overschouwt die reeds tot dode archieven zijn vergeeld, kan besluiten formuleren. De waarnemer die probeert de kroniek te vertellen van feiten die nog warm aanvoelen, en van mensen die nog plannen maken, weet dat in het midden van de stroomversnelling niet wordt stilgehouden. Een generatie van staatslieden die het einde van haar mandaat ziet naderen, kan denken aan het opmaken van de balans. Maar intussen gaat het leven voort. Vlaanderen is in volle beweging. Het is niet op te vangen in een definitieve afrekening. Het is ook niet mogelijk, zelfs niet op basis van wetenschappelijke prognoses, te voorspellen waartoe de evolutie zal leiden. In dit korte bestek kon evenmin dieper worden ingegaan op de verschillende, soms ondergrondse, stromingen die onze samenleving beroeren. De wisselwerking van politieke en economische krachten, de polarisatie van fundamentele tegenstellingen, de uitwassen van de welvaartsmaatschappij, de openbare mening in haar vele varianten, de rol van partijen en pressiegroepen, de goede en slechte kanten van nationalisme, progressisme en andere -ismen: het zijn zovele thema's voor een aparte behandeling. Ons was het hier enkel te doen om het volgen van de rode draad, die de ontwikkeling van de nederlandstalige gemeenschap in onze gewesten aangeeft, van haar primitieve ontstaan af in de middeleeuwen, over de decenniën van bloei, stilstand en

verval, tot de jongste honderd jaren, waarin kleine groepen van bescheiden intellectuelen erin slaagden het volk uit de inzinking op te trekken, op te voeden en het besef van eigen waarde terug te schenken.

Het Vlaanderen dat thans gestalte krijgt, is niet het Vlaanderen van de graven en de belforten. De Belgische staat is niet het katholieke Nederland van Filips. De Benelux is niet de Bourgondische kreits. En toch is er ergens een gelijkenis, een verwantschap, een continuïteit. De geografie heeft haar wetten. Er zijn oude culturele afdrukken die door de stormwinden van de historie slechts traagjes worden uitgewist en na eeuwen nog zichtbaar blijven. Verwijder het zand, en de draad ligt weer bloot.

De geschiedenis is nochtans een gokspel. Op ieder ogenblik is alles mogelijk. Vlaanderen had ook nooit kunnen bestaan, nooit tot opleving kunnen komen. Het Nederlandse karakter van het zuidelijke deltagebied was meer dan eens bedreigd, ook reeds omdat lange tijd niemand veel belang hechtte aan eigen taal en cultuur.

Het is een kenmerk van onze samenleving nu dat het volk, dank zij aandachtige overheidszorg voor onderwijs en volwassenenvorming, beter beschermd wordt tegen geestelijke verbastering en ondergang. Ook het samenspel tussen de vlaamsgezinde elite en de beter geïnformeerde en door democratische rechten beschermde burgers, is een waarborg voor de verdere ontplooiing van de Vlaamse gemeenschap. In die evolutie is plaats voor vele tendensen. Wij leven in een pluralistische maatschappij, die traditioneel tolerant is. Gedachten en vormen kunnen zich vrij ontwikkelen. De vlaamsgezinde ‘linkse’ opinie die na de tweede wereldoorlog soms zo kranig tot uiting kwam, o.m. in de groep van Het Pennoen, is even nodig als het milieu van managers en economisten dat, meer dan de politici, Vlaanderen prestige schenkt in de Nederlanden en Europa.

Het is ook een ontwikkeling die onomkeerbaar is. De Vla-

mingen zullen steeds Nederlandser worden in taal en opvattingen, bewuster van hun staatkundige sterkte en economische mogelijkheden.

De oude stelregel - eerst Vlaming zijn en dan Belgisch staatsburger - zal niet zo spoedig verzwakken. Hij betekent echter niet dat België niet te waarderen zou zijn. De tijd dat de staat vooral negatief functioneerde voor de Vlamingen, is nagenoeg voorbij. De machine kan nog wel afwijkingen vertonen, maar onze gemeenschap beschikt over middelen om bij te sturen.

De taak is nu, die staat aan te passen aan de bewustwording van de Vlamingen en van de franstalige gemeenschap. Het is een delicate operatie, want een centraliserende staat hervormen tot een federatie, is moeilijker dan kleine autonome gemeenschappen naar elkaar toebrengen. In een eerste fase moet worden uiteengehaald, wat te dicht verstrengeld zat, en daarna moeten de gescheiden elementen opnieuw en op een harmonischer wijze worden verzoend. De operatie zal maar slagen, wanneer iedereen de filosofie ervan onderschrijft.

De Vlamingen lijken, hoe dan ook, vast besloten de Belgische staat te valoriseren en te verstevigen. Nu zij volwaardige staatsburgers zijn, aanvaarden zij hierover, onbevangen en zelfverzekerd, de dialoog met de Waalse landgenoten. Het veronderstelt ook een regeling voor Brussel en zijn hoofdstedelijke functies.

Blijft in die ontwikkeling nog ruimte over voor een toenadering tot het koninkrijk der Nederlanden, die verder reikt dan het culturele domein? Komt het in de eenentwintigste eeuw misschien tot de vereniging die in de zestiende en de negentiende eeuw niet tot bloei kon rijpen? Het is niet verboden in die richting te denken of te dromen. Maar vooralsnog lijkt het wijzer, rekening te houden met het heden, met de verschillen tussen de twee staten, met de vele mogelijkheden om verder in de Benelux te werken en

om samen te ijveren voor het grotere doel: de Europese eenwording.

In dat Europa zullen de bewoners van de lage landen uiteraard gedwongen worden elkaar te verstaan om een deltagebied in stand te houden, waarvan de leefbaarheid, de geestelijke en fysische gezondheid bedreigd worden door industriële rijkdom en consumptiekoorts.

De Vlamingen zijn niet meer de zwakke broertjes in België. Zij komen ook, als Vlamingen, opnieuw het internationale forum op. Weinige volkeren in de wereld beschikken over zovele troeven: een oude cultuur, een dynamische economische onderbouw, een uitzonderlijke ligging, een herboren politiek bewustzijn, een nieuw geloof in de eigen talenten, arbeidsvermogen, talenkennis en een traditie van verdraagzaamheid en democratische openheid.

De voorbije generaties die in ondankbare voorwaarden ons volk uit zijn onmondigheid bevrijdden en haast onder dwang de weg van de herbronning en van de autonomie opstuwden, hebben zich niet vergist in hun streven.

Het Vlaamse volk leeft. Het ontsnapt niet aan de machtsstrijd die iedere maatschappij kenmerkt, waar economische en sociale belangengroepen met elkaar wedijveren. Het wordt bevrucht en bewogen door ideologische en zedelijke confrontaties, die ook elders de mensen in twijfel, hoop en angst doen leven. Maar het is een volk dat de rangen sluit en zichzelf wil zijn in de wereld.

De Vlaamse beweging nadert haar voltooiing.

De Vlamingen beginnen een nieuw bestaan.